

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ДНІПРОВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Н. Л. ГРЕСЬ, К. К. НЕДОСТУП

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ
СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Навчальний посібник

Дніпро
НТУ «ДП»
2020

УДК 343.148.5:347.948

Г 80

Затверджено вченою радою як навчальний посібник для викладачів і студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» (протокол № 4 від 27.04.2020).

Рецензенти:

Н.О. Кушакова – судовий експерт вищого класу (Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, заступник директора);

С.О. Касапоглу – д-р юр. наук, доц. (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», професор кафедри публічного права).

Гресь Н.Л.

Г 80 Організаційно-процесуальні основи судово-економічної експертизи : навч. пос. / Н.Л. Гресь, К.К. Недоступ; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». – Дніпро : НТУ «ДП», 2020. – 155 с.

ISBN 978-966-350-739-2

У посібнику викладено теоретичні, організаційні та процесуальні питання економічної судової експертизи, а також проаналізовано її нормативно-правове забезпечення.

Навчальний матеріал супроводжується завданнями для самостійної роботи.

Зміст видання сприяє поглибленню правової підготовки майбутніх фахівців обліково-економічного профілю.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів, які здобувають освіту за спеціальністю «Облік і оподаткування».

Книга буде корисною для викладачів, бухгалтерів, зокрема й тих, які прагнуть здобути кваліфікації судового експерта.

УДК 343.148.5:347.948

ISBN 978-966-350-739-2

© Н.Л. Гресь, К.К. Недоступ, 2020

© НТУ «Дніпровська політехніка», 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	6
1.1. Становлення експертної справи в Україні	6
1.2. Етапи розвитку судово-економічної експертизи	8
<i>Питання для самоконтролю</i>	10
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	11
2. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ	11
2.1. Форми використання спеціальних економічних знань у розслідуванні господарських правопорушень	11
2.2. Поняття про судову експертизу та її зв'язок із правоохоронною діяльністю	12
2.3. Поняття про судово-експертну діяльність і принципи її ведення	13
2.4. Нормативно-правове забезпечення судової експертизи	14
<i>Питання для самоконтролю</i>	16
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	17
3. ВИДИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ	17
3.1. Класифікація судових експертиз	17
3.2. Економічна експертиза	20
3.3. Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності: предмет, об'єкти, основні завдання та орієнтовний зміст питань для розгляду (дослідження)	24
3.4. Експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій: предмет, об'єкти, основні завдання та орієнтовний зміст питань для розгляду (дослідження)	27
3.5. Експертиза документів фінансово-кредитних операцій: предмет, об'єкти, основні завдання та орієнтовний зміст питань для розгляду (дослідження)	29
<i>Питання для самоконтролю</i>	30
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	31
4. СУБ'ЄКТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	31
4.1. Державні спеціалізовані установи	31
4.2. Міністерство юстиції України	35
4.3. Судовий експерт	37
4.3.1. Правовий статус судового експерта	37
4.3.2. Права та обов'язки судового експерта	39
4.3.3. Відповідальність судового експерта	42
4.4. Спеціаліст: правовий статус, права та обов'язки	46
<i>Питання для самоконтролю</i>	48
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	48
5. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	50
5.1. Присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта	50
5.2. Порядок формування реєстру атестованих судових експертів	53
5.3. Кваліфікаційні класи судових експертів – працівників спеціалізованих науково-дослідних установ	54
5.4. Кваліфікаційні вимоги до посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України	56

<i>Питання для самоконтролю</i>	58
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	59
6. ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЯ	63
6.1. Порядок призначення експертизи	63
6.2. Оформлення матеріалів для проведення експертизи	73
6.3. Стадії судово-експертного дослідження	75
6.4. Організація проведення експертиз у профільній установі	76
6.5. Строки проведення експертизи	84
<i>Питання для самоконтролю</i>	85
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	86
7. МЕТОДИКА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	87
7.1. Methodика проведення судової експертизи	87
7.2. Реєстр методик проведення судових експертиз: процедура формування та заповнення	88
7.3. Атестація й державна реєстрація методик проведення судових експертиз	89
7.4. Методи та прийоми експертного дослідження бухгалтерських документів	90
7.4.1. Бухгалтерські документи: класифікація за якісними ознаками та види їхньої можливої підробки	90
7.4.2. Поняття про метод, прийом і спосіб експертного дослідження	93
7.4.3. Прийоми дослідження бухгалтерських документів та облікових даних	97
<i>Питання для самоконтролю</i>	102
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	103
8. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРТИЗИ	104
8.1. Оформлення результатів експертизи	104
8.2. Оцінювання висновку експерта	111
8.3. Допит експерта в суді	115
<i>Питання для самоконтролю</i>	116
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	117
ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	118
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	128
ВИКОРИСТАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ	134
ПІСЛЯМОВА	135
Додаток А. Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта	136
Додаток Б. Реєстр методик проведення судових експертиз (<i>станом на 01.03.2020</i>)	139
Додаток В. Орієнтовний перелік питань для складання кваліфікаційного іспиту з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи	144
Додаток Г. Орієнтовний перелік питань для складання кваліфікаційного іспиту зі спеціальностей економічної експертизи	146
Додаток Д. Перелік науково-технічних та довідкових літературних джерел, що використовуються від час проведення судової економічної експертизи	152

ПЕРЕДМОВА

Бухгалтерській професії властива фундаментальна економічна обізнаність. Бухгалтер, окрім фахових знань, добре орієнтується в питаннях податкового законодавства, економіки підприємства, фінансів, статистики, менеджменту; а також здатний успішно вирішувати окремі питання трудового, господарського, адміністративного, цивільного, кримінального, земельного та фінансового права. Бухгалтер, на відміну від економіста, фінансиста, менеджера, на підсвідомому рівні кожний документ оцінює за формою, розуміє зміст відображеної у ньому господарської операції та визначає законність її здійснення. Кваліфікований бухгалтер має особливий дар «бачити за цифрами складний світ економіки у її взаємозв'язках і гармонії» (І. Штемлер).

У сучасних економіко-правових умовах господарювання для бухгалтера актуальними стають знання організаційно-методичних та процесуальних засад судової експертизи – важливого правового інструменту у вирішенні різноманітних справ як на етапі досудового розслідування, так і під час розгляду в суді.

Висновок експерта – одне з важливих джерел доказів у веденні справи. Своєчасність призначення судової експертизи, правильність постановки питань перед експертом, оцінка й використання висновку експерта слідчим/судом можуть мати суттєве значення для розгляду/вирішення справи.

Знання процедури застосування спеціальних економічних і бухгалтерських знань у юридичній практиці сприяє ефективному захисту законних інтересів суб'єктів господарювання, окремих працівників (фізичних осіб). Для майбутніх фахівців обліково-економічного профілю дуже корисно знати порядок і межі застосування бухгалтерських та інших економічних основ у кримінальному, господарському, цивільному, адміністративному процесі, базові методичні та організаційні засади призначення й провадження економічної експертизи, процедуру залучення до роботи правоохоронних органів спеціаліста-бухгалтера на стадії досудового розслідування або під час судового процесу. Законом передбачено, що бухгалтер може набути кваліфікацію судового експерта певної спеціалізації та успішно працювати в державних установах різного профілю чи вести самостійну експертну діяльність.

Навчальний посібник розраховано на осіб, які проходять навчання за програмою першого (бакалаврського) чи другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності «Облік і оподаткування».

У процесі роботи над книгою було використано нормативно-правові акти, які регламентують правову, організаційну базу судово-експертної діяльності.

Автори щиро вдячні Кушаковій Надії Олексіївні, Касалоглу Світлані Олександрівні за цінні поради, виказані ними під час підготовки книги, та Ільченко Ользі Никифорівні – за редакторську правку тексту.

1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1.1. Становлення експертної справи в Україні

Історія розвитку судової експертизи тісно пов'язана з процесом формування теоретичних основ криміналістики. Це пояснюється однорідністю, односпрямованістю наукового знання в обох галузях.

На думку науковців, судово-експертна справа на теренах України почала розвиватися з наданням чинності Закону «Про застосування кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві та Одесі», прийнятого Державною радою та Державною думою Російської імперії, на оригіналі якого був підпис імператор Миколи II від 04.07.1913 р.

02.02.1914 р. при прокурорі Київської судової палати почав працювати Кабінет науково-судової експертизи, який обслуговував Київську, Харківську та Варшавську судові палати. 15.02.1914 р. при прокурорі Одеської судової палати урочисто відкрився Кабінет науково-судової експертизи для ведення профільної діяльності в задоволенні потреб Одеської, Новочеркаської і Тифліської судових палат.

01.03.1919 р. було організовано кабінет судової експертизи при Центральному управлінні карного розшуку (Центророзшуку). З 28.12.1919 р. почали відновлювати свою діяльність науково-технічні кабінети в губернських та обласних закладах карного розшуку, судово-медичні установи, установи судово-психіатричної експертизи, окремі науково-технічні кабінети в системі НКВС.

Циркуляр Наркомату юстиції УРСР від 13.10.1921 р. зобов'язав усі губернські трибунали й народні суди «...з метою збереження цінних для науки матеріалів, якими є ті з речових доказів, що використовувалися як знаряддя злочину або зберегли на собі сліди злочину, ... надсилати ... судовим експертним установам».

20.09.1922 р. набрав чинності КПК УРСР, у якому вперше законодавчо визначено висновок експерта як вид судових доказів. Діяльність Кабінетів науково-судової експертизи отримала свою законну регламентацію.

Уряд України своєю постановою від 10.07.1923 р. створює в системі Наркомату юстиції крайові кабінети науково-судової експертизи в містах Харкові, Києві та Одесі і затверджує положення про них. Мета створення кабінетів сформульована дуже коротко – «для провадження різного роду науково-технічних дослідів у судових справах».

З кінця 1017-го до початку 1924 р. Одеський та Київський кабінети науково-судових експертиз, хоч і не були ліквідовані, але держава не приділяла їм належної уваги. І все ж вони продовжували виконувати судово-експертні дослідження. Кабінет науково-судової експертизи в Харкові розпочав свою роботу восени 1923 р.

Наркомат юстиції 30.11.1923 р. затверджує «Інструкцію крайовим кабінетам науково-судової експертизи».

Положення про кабінети науково-судової експертизи, прийняте 25.10.1925 р., розширило їхні функції, передбачало, крім виконання ними експертиз, ще й ведення наукових й експериментальних досліджень у сфері криміналістичної техніки й методології розслідування злочинів. Після набрання чинності Положенням про судоустрій УРСР (23.10.1925), кабінети науково-судової експертизи були реорганізовані, так з'явилися Київський, Харківський та Одеський інститути науково-судової експертизи. Отже, у правовій системі почав діяти такий важливий і самостійний інститут, як судова експертиза, незалежна від органів досудового слідства.

У 1931 р. почав виходити у світ журнал «Питання криміналістики та науково-судової експертизи», а 1937 р. реалізовано видання наукового збірника «Криміналістика і науково-судова експертиза».

У період перед Другою світовою війною відбулися три наукові конференції інститутів судової експертизи (1938 – Харків, а в 1939 і 1940 – Київ).

З початком війни інститути науково-судової експертизи не працювали, відновили свою діяльність у 1944 р. (Київський – з 03.12.1943, Одеський – з 14.04.1944). З 2 червня того ж року згадані установи було перейменовано в науково-дослідні інститути судової експертизи (НДІСЕ).

27.12.1950 р. Міністерство юстиції УРСР затвердило Положення про інститути науково-судової експертизи, згідно з яким вони, крім розробки нових методів дослідження речових доказів, мали розвивати теоретичні аспекти криміналістики й судової експертизи. 07.03.1962 р. Мін'юстом УРСР було прийнято Положення про науково-дослідні установи судової експертизи, які функціонували на території республіки. У зв'язку з цим було розширене коло їхньої діяльності за рахунок упровадження методів ведення профілактичної роботи, пов'язаної з узагальненням експертної практики.

Прийняте в 1970 р. Загальне положення про науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські і технологічні організації, передбачило індивідуалізацію правового регулювання діяльності науково-дослідних установ, зокрема прийняття ними статутів.

Судово-експертні заклади не раз підлягали реорганізації, наприклад, 30.12.1950 р. Одеський НДІСЕ став базою для створення Одеської науково-дослідної криміналістичної лабораторії, яку в жовтні 1963 р. було перейменовано в Одеську науково-дослідну лабораторію судової експертизи, після чого в 1995 р. закладу було повернуто початкову назву науково-дослідного інституту судової експертизи.

У вересні 1968 р. було створене Львівське відділення Київського НДІСЕ, яке згодом (1995) стало самостійним науково-дослідним інститутом.

Того ж 1995 р. в м. Донецьк з метою проведення експертних досліджень для правоохоронних органів на території південно-східних областей України був створений п'ятий науково-дослідний інститут судової експертизи (Донецький НДІСЕ), у 2002 р. почали діяти Кримський і Дніпропетровський НДІСЕ, а наприкінці 2004 р. – Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності (Київ).

25.02.1994 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про судову експертизу», визначивши її правові, організаційні та фінансові основи, аби забезпечити правосуддя України результатами незалежної, кваліфікованої та об'єктивної експертизи, з максимальним використанням досягнень науки і техніки.

Сучасні українські НДІСЕ проводять активну діяльність стосовно вступу до заснованої в 1995 р. Європейської мережі судово-експертних установ (European Network of Forensic Science Institutes – ENFSI), яка створює своєрідний майданчик комунікації судових експертів різних країн світу і забезпечує їхній обмін досвідом у роботі з новітніми технологіями. У 2017 р. Київський та Харківський НДІСЕ¹ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса успішно пройшли акредитацію та були прийняті до ENFSI з отриманням відповідних сертифікатів.

1.2. Етапи розвитку судово-економічної експертизи

Історичне становлення економічної експертизи як науки напряму пов'язане із потребами слідчо-судових органів у фаховому забезпеченні процесу розслідування, розкриття й профілактики злочинів.

Приблизно в XV ст. під час розгляду різних справ у судах бухгалтери стали виступати як експерти. При цьому вже тоді проводилось розмежування між поняттями експерта (*in testes*) – незалежного збирача доказів, та експерта (*boni instructores iudicis*) – помічника судді в прийнятті рішень.

Бухгалтерська експертиза як незалежна і процесуальна форма контролю активно почала розвиватися на початку XX сторіччя.

На думку вчених, початки розвитку теорії й практики судово-бухгалтерської експертизи поклав Сергій Фелігонтович Іванов у своїй праці «Бухгалтерська експертиза в судовому процесі» (1913), яка набула міжнародного визнання.

Перший відділ обліково-фінансових експертиз було засновано в 1921 р. при Північно-Західній торговельній палаті (м. Петроград). Згодом його було реорганізовано в інститут відповідальних бухгалтерів. Для проведення експертиз на замовлення судів у 1923 р. при відділі обліку господарської діяльності Московського відділення Російського технічного товариства було створено Бюро бухгалтерської експертизи й консультацій.

08.05.1925 р. Раднаркомом СРСР було затверджено Положення про Інститут державних бухгалтерів-експертів (ІДБЕ) при Народному комісаріаті робітничо-селянської інспекції СРСР. У 1926 р. такий інститут почав діяти в Харкові. Було передбачено, що тільки бухгалтери-експерти ІДБЕ могли надавати на вимогу державних органів експертні висновки з усіх питань обліку й звітності. Проте їм не було надано право проводити експертизи для слідчих та судових органів, які самостійно вирішували питання про вибір бухгалтерів-експертів з огляду на великий практичний досвід їхньої роботи.

¹ Тепер Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса».

Бухгалтери-експерти та провідні бухгалтери того часу входили в Об'єднання працівників обліку (ОПО), створеного під контролем профспілок 03.05.1924 р. Спеціалістам було надано право інспектувати роботу цієї організації в профільних питаннях.

01.06.1930 р. Інститут державних бухгалтерів-експертів був ліквідований, а 23.11.1931 р. ОПО було реорганізовано у Всесоюзне товариство сприяння соціалістичному обліку при ВЦРПС (ВТССО) з передачею всіх прав на проведення бухгалтерських експертиз. Для цього в товаристві було створено спеціальні сектори. Зосередження експертної роботи в одній установі, ліквідація паралелізму в діяльності експертів, усе це сприяло поліпшенню кадрової політики, коли кваліфіковані експерти-бухгалтери змогли працювати над розробкою різного роду методик, інструкцій з проведення судово-бухгалтерських експертиз.

Початком існування в СРСР спеціалізованої установи, зайнятої проведенням судово-бухгалтерських експертиз, узагальненням передового досвіду, розробкою експертних досліджень, підготовкою кадрів експертів-бухгалтерів та підвищенням їх кваліфікації, стало створення 26.05.1936 р. в системі прокуратури СРСР Центрального бюро судово-бухгалтерської експертизи з філіями в республіках, краях і областях. Цю установу в 1937 р. було передано у відання Народному комісаріату юстиції СРСР, при якому 02.08.1937 р. паралельно було сформовано Бюро бухгалтерської експертизи, а ВТССО ліквідовано. Але й ця установа проіснувала не довго: 06.10.1938 р. Бюро припинило діяльність.

Отже, із 11.10.1938 р. слідчим органам і судам, по суті, було повернуто право самим знаходити фахівців і залучати їх до експертної діяльності.

02.08.1948 р., відповідно до розпорядження Голови Ради Міністрів СРСР № 10814-р при Міністерстві фінансів СРСР було створено Бюро державної бухгалтерської експертизи з філіями при міністерствах фінансів союзних і автономних республік та при крайових й обласних фінансових відділах. Рада Міністрів СРСР 19.05.1952 р. затвердила Положення про Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів СРСР та Інструкцію Міністерства фінансів щодо застосування цього Положення, було також визначено порядок розрахунків за проведення бухгалтерських експертиз. У зазначеному Положенні передбачалося, що слідчі органи, прокуратура, суд, арбітраж мають ініціювати залучення працівників Бюро для проведення бухгалтерської експертизи у кримінальних та цивільних справах; було затверджено типові форми висновку експерта-бухгалтера та розроблено стиль викладу його змісту. У складі Бюро діяла методична рада, до якої входили висококваліфіковані експерти-бухгалтери, представники Прокуратури СРСР, Міністерства юстиції СРСР і Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР.

У 1957 р. Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів СРСР було ліквідовано, а його функції передані республіканським міністерствам фінансів. Так, постановою Ради Міністрів УРСР республіканську філію було перетворено на Бюро державної бухгалтерської експертизи при

Міністерстві фінансів УРСР з філіями при обласних відділеннях. Прийняття 02.02.1957 р. Радою Міністрів УРСР постанови № 111 «Про Бюро державних бухгалтерських експертиз при Міністерстві фінансів України», а потім видання Міністерством фінансів України Інструкції від 20.06.1957 р. № 1 щодо застосування зазначеної постанови, сприяло подальшому розвитку експертної справи.

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 04.01.1970 р. Бюро та його обласні філії було підпорядковано Міністерству юстиції УРСР з метою координації функцій і поліпшення його діяльності.

У Міністерстві юстиції України за погодженням з Прокуратурою та Верховним Судом УРСР було розроблено перший в Україні нормативно-правовий документ, який регламентував процесуальні, організаційні, правові засади призначення та проведення судово-бухгалтерських експертиз – Інструкцію «Про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз у Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції України» від 30.12.1974 р. Інструкція була чинною аж до розпаду СРСР.

До 1990 р. принципи діяльності судових експертів-бухгалтерів (фаховість, неупередженість, повнота й обґрунтованість досліджень) залишалися незмінними. А ось структура, функції Бюро у той період зазнали певних змін: обласні філії Бюро були перетворені на міжобласні, за їхніми підрозділами закріплювались зони обслуговування відповідних територій.

Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів УРСР разом з його філіями на підставі постанови Ради Міністрів УРСР від 23.03.1990 р. № 144 було реорганізовано, а кадровий склад експертів-бухгалтерів з відповідними функціями у кількості 84 осіб передано до Київського і Харківського науково-дослідних інститутів судових експертиз та Одеської науково-дослідної лабораторії судових експертиз.

Після ухвалення в 1994 р. Закону України «Про судову експертизу» система профільних науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України значно розширилася.

Судово-бухгалтерська експертиза в практиці господарського контролю й юриспруденції набула повного правового статусу. Спеціальні лабораторії розширили коло виконуваних ними завдань. Зокрема були освоєні методики нових видів економічних досліджень. Отже, виникла необхідність у зміні назви цього виду експертизи. 30.01.2001 р. рішенням Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України судово-бухгалтерську експертизу було перейменовано на судово-економічну.

Питання для самоконтролю

1. Коли на території України почав працювати перший кабінет науково-судової експертизи?

2. Коли вперше було законодавчо визначено висновок експерта як вид доказу в суді?

3. Який вплив на становлення експертної діяльності мало надання чинності в 1925 р. Положенню про судоустрій УРСР?

4. Яким чином відбувалось формування в Україні мережі науково-дослідних інститутів судових експертиз?

5. Коли вперше почала свою діяльність спеціалізована установа з проведення судово-бухгалтерських експертиз?

6. Коли в Україні було розроблено перший нормативно-правовий документ, що регламентував процесуальні, організаційні, правові засади призначення та проведення судово-бухгалтерських експертиз?

7. Коли й у зв'язку з чим було змінено назву судово-бухгалтерської експертизи?

Завдання для самостійної роботи

Проаналізувати історію науково-дослідного інституту судових експертиз, який працює у вашому регіоні.

2. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

2.1. Форми використання спеціальних економічних знань у розслідуванні господарських правопорушень

Правопорушення у сфері економіки – це протиправне (неправомірне) діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної (правосуб'єктної) особи в межах процесів господарювання, що завдає збитків державі або юридичній особі.

Економічні злочини – протиправні дії, об'єктом яких виступають економічні відносини, що охороняються державою, зокрема нормами кримінального кодексу.

Криміналістичне поняття «економічні злочини» зводиться до того, що під ним слід розуміти корисливі навмисні діяння, що вчиняються особами, які виконують певні функції у сфері економічної діяльності, а також особами, пов'язаними з регулюванням такої діяльності й контролем за нею.

Основні *види економічних злочинів такі*: злочини у сфері власності й злочини у сфері господарювання (оподаткування, зовнішньоекономічній діяльності, використанні бюджетних коштів, кредитно-розрахункових операціях, службові злочини та інші протиправні діяння).

У практичній діяльності правоохоронних органів і судів використання спеціальних економічних знань має на меті:

– виявлення ознак економічного злочину та їх документування як підстав для порушення кримінальної справи;

– встановлення обставин економічного злочину, їхня процесуальна фіксація як доказів на стадії досудового слідства і в суді.

Використання спеціальних економічних знань набуває таких форм:

– залучення до проведення перевірок, ревізій під час досудового розслідування кваліфікованих спеціалістів з установ, організацій контрольних і фінансових органів;

– призначення судово-економічної експертизи;

– отримання консультації (участь) спеціаліста під час досудового розслідування і судового розгляду тощо.

Вибір форми використання спеціальних економічних знань залежить від характеру, складності, конкретних обставин справи, яка розслідується правоохоронними органами або розглядається в суді.

Усі ці форми передбачають застосування фундаментальних економічних знань та фахового досвіду. Утім, вони мають суттєві процесуальні відмінності.

2.2. Поняття про судову експертизу та її зв'язок із правоохоронною діяльністю

В Україні, як у правовій державі, утверджено дію принципу верховенства права, за яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями, що зумовлює зміст і спрямованість державних функцій.

Правоохоронна діяльність має на меті захист прав і свобод громадян силами спеціально уповноважених державних органів шляхом застосування юридичних заходів впливу в точній відповідності із законом, та неухильного дотримання встановленого порядку.

Напрями правоохоронної діяльності: реалізація правосуддя; прокурорський нагляд; досудове розслідування; ведення захисту суб'єктів у кримінальних, цивільних та ін. справах, надання іншої правової допомоги; охорона громадського порядку й безпеки громадян; боротьба зі злочинністю та ін.

Судова експертиза – це особлива форма використання спеціальних знань з метою встановлення обставин, які мають значення для реалізації конкретних завдань слідства чи розгляду справи в суді. Питання правового характеру вирішуються безпосередньо слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їхньої професійної компетенції.

У процесі досудового розслідування та під час здійснення правосуддя використовуються процесуальні джерела доказів, отримані шляхом проведення судової експертизи.

Незважаючи на те, що висновок експерта не має наперед встановленої чинності й переваги над іншими джерелами доказів, не обов'язковий для особи або органу, що здійснює провадження, судова експертиза виступає як один з основних способів доведення обставин у розгляді справ, адже незгода з висновком експерта має бути вмотивована у відповідних процесуальних документах (постанові, ухвалі, вирокі).

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку в питаннях, які є або будуть предметом судового розгляду.

Судова експертиза – це самостійний науковий напрям, у межах якого розроблено загальні теоретичні засади і визначено місце в системі наукового знання.

Експертиза має певну процесуально-правову природу. З одного боку, вона є способом формування судових доказів, підсумком діяльності особи, досвідченої в певній галузі знань, а з іншої – це один з методів судового вивчення фактів, котрі мають значення для вирішення справи. Експертиза

виступає як процесуальна дія, що регулюється нормами права. Законодавчо врегульовано не тільки діяльність органів досудового розслідування, суду, але й робота експерта, обов'язки учасників процесу.

Під час проведення експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, істотні для справи факти, як правило, встановлюються за відсутності слідчого, членів суду. У зв'язку з цим передбачено систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликане сприяти достовірному, повному та об'єктивному встановленню фактів експертом і ретельній перевірці його висновків слідчим та судом. Сукупність цих гарантій утворює процесуальну форму, особливості якої відрізняють експертизу від інших джерел доведення фактів.

Не вважаються експертизою дії спеціаліста, запрошеного для участі у виявленні, фіксації, вилученні, огляді речових доказів, надання допомоги слідчому або суду в підготовці й призначенні експертизи.

Не мають статусу висновку експерта різні довідки (відомості), видані за результатами експертного дослідження, проведеного без дотримання процесуальних норм.

2.3. Поняття про судово-експертну діяльність і принципи її ведення

Судово-експертна діяльність – вид роботи, пов'язаної з організацією та проведенням судових експертиз, експертних досліджень (надання висновків поза межами судочинства), спрямованих на забезпечення незалежними, кваліфікованими та об'єктивними висновками судово-слідчих органів, юридичних і фізичних осіб.

Судово-експертна діяльність включає такі заходи:

- 1) організація роботи органів судової експертизи;
- 2) проведення судових експертиз, призначених у процесі кримінальних проваджень, при розгляді цивільних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення, під час виконавчих проваджень;
- 3) виконання експертних досліджень при вирішенні питань, що виходять за рамки судочинства, із застосуванням засобів і методів судової експертизи, результати яких оформлюються у вигляді висновків;
- 4) наукова робота в галузі судової експертизи й криміналістики, упровадження її результатів в експертну, слідчу й судову практику;
- 5) науково-інформаційне та методичне забезпечення судової експертизи;
- 6) підготовка фахівців у галузі судової експертизи, підвищення кваліфікації, атестація експертних кадрів;
- 7) міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи.

Основні принципи ведення судово-експертної діяльності визначено в ст. 3 Закону України «Про судову експертизу»², це законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження.

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Дата звернення: 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

Принцип законності – суворе дотримання й виконання всіма суб'єктами судово-експертної діяльності вимог нормативно-правових актів, які регламентують організаційні, процесуальні, методичні засади та інші питання експертних досліджень. Дотримання цього принципу забезпечує визнання результатів експертизи допустимими, що дозволяє їх використовувати, ухвалюючи процесуальні рішення.

Принцип незалежності реалізують з дотриманням таких засад:

1) ніхто не може втручатися в діяльність судового експерта – ні керівник науково-дослідної установи судових експертиз, у якій той працює, ні органи досудового розслідування або суду, котрі призначили проведення експертизи, ні інші сторони провадження справи;

2) судовий експерт самостійно в межах своєї компетенції (експертної спеціальності) проводить повне дослідження й від свого імені дає обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок, за який несе персональну відповідальність.

Принцип об'єктивності визначено таким чином:

1) для проведення експертизи призначають суб'єктів, які особисто не можуть бути зацікавлені в тих чи інших її результатах;

2) експерт встановлює за допомогою спеціальних знань усі дійсні обставини справи в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти.

Принцип повноти дослідження, полягає в тому, що експерт має детально розглянути всі без винятку пов'язані зі справою об'єкти, обґрунтувати відповіді на всі поставлені перед ним питання (у разі неможливості це зробити викласти причини), використати всі наявні й рекомендовані для практичного застосування методики експертного дослідження.

2.4. Нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності

Правовою основою діяльності судово-експертних установ слугують такі правові документи: Конституція України, Закон України «Про судову експертизу», законодавчі акти різних галузей права (Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення), а також відомчі накази, інструкції та міжнародні договори у сфері судово-експертної діяльності (табл. 2.1).

Правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності, покликані забезпечити правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки визначено в Законі України «Про судову експертизу».

Можливість та обов'язковість виконання в Україні правил міжнародного договору настає тоді, коли Верховна Рада України дає на це згоду шляхом певної процедури. Сутність таких правил може відрізнитись від передбачених законодавством України про судову експертизу.

Нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності

Регульовані аспекти	Нормативно-правові акти ³
1	2
1. Існування судової експертизи в державі	1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; 2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ; 3. Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228
2. Процесуальні аспекти призначення, проведення, оформлення результатів і використання судових експертиз	1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI; 2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV; 3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ; 4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV; 5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X; 6. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI; 7. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII; 8. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ; 9. Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228
3. Підготовка, призначення та проведення судових експертиз	1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5; 2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5; 3. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ Міністерства юстиції України 12.12.2011 № 3505/5
4. Організаційне і науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності	1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII; 2. Порядок виконання наукових робіт у науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 04.02.2010 р. № 223/5; 3. Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778; 4. Порядок проведення рецензування висновків судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 335/5
5. Фінансове забезпечення судово-експертної діяльності	1. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710;

³ Нормативно-правові акти, чинні станом на 01.04.2020 р., їхній перелік не є вичерпним.

1	2
	<p>2. Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 314;</p> <p>3. Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 804</p>
6. Питання відповідальності судового експерта	<p>1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III;</p> <p>2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X;</p> <p>3. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5</p>
7. Атестація судових експертів	<p>1. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5;</p> <p>2. Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України 30.12.2011 р. № 3660/5;</p> <p>3. Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України 19.04.2012 № 611/5;</p> <p>4. Порядок ведення Державного реєстру атестованих судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 29.03.2012 № 492/5</p>
8. Атестація методик судової експертизи	<p>1. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 595;</p> <p>2. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5</p>
9. Роз'яснення судами законодавства з судово-експертної діяльності	<p>1. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8;</p> <p>2. Про деякі питання практики призначення судової експертизи: постанова Вищого господарського суду України від 23.03.2012 р. № 4;</p> <p>3. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах: постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 17.10.2014 р. № 10;</p> <p>4. Про деякі питання призначення і проведення судової експертизи у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 16.11.2001 р. № 01-8/1227;</p> <p>5. Про деякі питання, пов'язані зі строками проведення судових експертиз: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 04.06.2008 р. № 01-8/348</p>

Питання для самоконтролю

1. Які неправомірні дії особи прийнято відносити до правопорушень у сфері економіки?
2. Назвіть основні види економічних злочинів.

3. Яких форм може набувати використання правоохоронними органами спеціальних економічних знань під час розгляду протизаконних дій?
4. У чому полягає процесуально-правова природа судової експертизи?
5. Які аспекти включає судово-експертна діяльність?
6. Сформулюйте та охарактеризуйте основні принципи судово-експертної діяльності?
7. Які нормативно-правові акти формують правову основу діяльності судово-експертних установ?
8. У якому нормативно-правовому акті визначено правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності?

Завдання для самостійної роботи

Дослідити стан економічної злочинності в Україні, з'ясувати її динаміку та детермінанти.

3. ВИДИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

3.1. Класифікація судових експертиз

Згідно з процесуальним законодавством України експерти можуть виконувати первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи.

Єдиної класифікації судових експертиз наразі не існує, тому їх поділяють за різними ознаками (рис. 3.1).

У загальній теорії криміналістики виділено чотири рівні судових експертиз: клас (тип), рід, вид, підвид (різновид).

Класи експертизи формуються з досліджень, об'єднаних спільністю застосування спеціальних знань, які слугують джерелом для визначення теоретичних і методичних засад судової експертизи й досліджуваних на їх основі об'єктів (наприклад, виділено клас криміналістичних експертиз, інженерно-технічних, економічних і т. д.).

Рід експертизи розрізняють, враховуючи предмет, об'єкт і методики дослідження (наприклад, клас криміналістичних експертиз зосереджує в собі рід почеркознавчого аналізу, технічної експертизи документів тощо).

Вид експертизи – це складові елементи роду, де беруть до уваги специфіку предмета дослідження з огляду на спільні для роду об'єкти й методики (наприклад, у технічній експертизі документів розрізняють експертизу їхніх реквізитів, друкарських форм, експертизу матеріалів, відображених у документах).

Підвиди експертизи входять у її види, залежно від виконання спеціальних завдань, пов'язаних з предметом конкретного виду (роду) судової експертизи, а також з урахуванням комплексу методів дослідження окремих об'єктів (наприклад, дослідження реквізитів документів може передбачати такі підвиди: експертиза відбитків печаток та їхньої відповідності з метою встановлення істини, судова експертиза документів, оформлених за допомогою комп'ютерної техніки тощо).

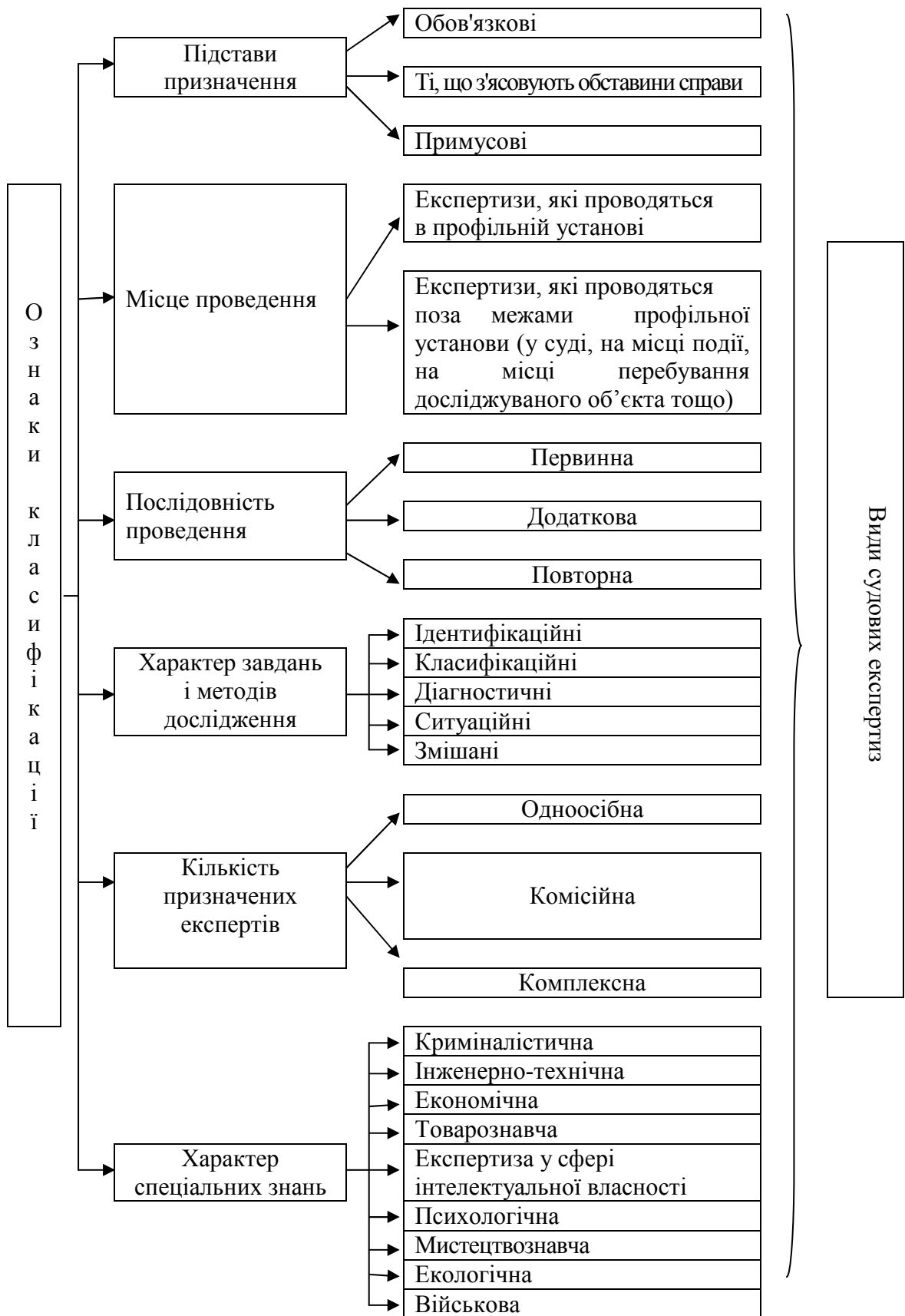

Рис. 3.1. Схема класифікації судових експертиз

Судові експертизи з погляду підстав для їх призначення поділяються таким чином:

обов'язкові – обставини, за яких вони обов'язково мають бути призначені врегульовано процесуальними нормами (наприклад, ст. 105 ЦПКУ, ч. 2 ст. 242 та ст. 509 КПКУ);

покликані з'ясувати обставини справи – їх проведення виявляє ознаки, важливі для розгляду й вирішення справи, і потребують спеціальних знань у різних галузях діяльності;

примусові – експертизи, призначені судом тоді, коли процесуальне законодавство передбачає недобровільне залучення особи до їхнього проведення (наприклад, ч. 3 ст. 242 КПКУ).

Залежно від послідовності проведення бувають такі види судової експертизи:

Додаткова – та, яку призначають для вирішення окремих питань (дослідження додаткових матеріалів), які не були в розпорядженні експерта під час проведення первинної експертизи, а також у разі її неповноти або недостатньої якості (неясності) висновку. Проведення додаткової експертизи доручається тому самому або іншому експерту (експертам).

Повторна – експертиза, під час проведення якої досліджують ті самі об'єкти й вирішують ті самі питання, що вже були об'єктом первинної (попередніх) експертизи (експертиз). Призначається, якщо висновок первинної експертизи суперечить іншим матеріалам справи, викликає сумніви щодо його правильності, при цьому орган дізнання, слідчі, прокурор, суд не вважають його обґрунтованим. Призначення повторної експертизи має бути мотивованим, а її проведення доручається іншому експертові.

Відповідно до характеру завдань і методів дослідження бувають такі судові експертизи:

- *ідентифікаційні* (встановлення індивідуальної totoжності об'єктів);
- *класифікаційні* (визначення групової належності об'єкта, його виду, роду);
- *діагностичні* (оцінювання стану об'єкта, його властивостей, а також можливості виконати певну дію тощо);
- *ситуаційні* (дослідження об'єкта, його ознак і властивостей з урахуванням певних факторів та обставин на місці події);
- *змішані*.

Залежно від кількості, залучених до аналізу фахівців існують такі види судової експертизи:

Одноосібна – її виконує один фахівець одного напрямку знань.

Комісійна – до неї залучено два чи більше спеціалістів – судових експертів однієї спеціалізації. Комісією експертів можуть утворювати органи (особи – ініціатори проведення досліджень і залучення експертів) або керівник експертної установи. Якщо за результатами проведених досліджень думки експертів збігаються, вони підписують єдиний висновок. Експерт, не згодний з висновком іншого експерта (експертів), дає окремий висновок з усіх питань або стосовно тих, що викликали розбіжності.

Комплексна – її здійснюють за участю не менше двох фахівців, які застосовують спеціальні знання з різних галузей науки, техніки або інші спеціальні знання (різного напрямку в межах однієї галузі), аби виконати одне спільне (інтеграційне) завдання (вирішити одне питання). Такі експертизи, у разі потреби, виконують фахівці профільних установ разом з представниками установ і служб (підрозділів) центральних органів виконавчої влади або з тими, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. При цьому в експертному висновку необхідно зазначити, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує тільки ту частину висновку, де міститься опис проведених ним досліджень, і несе за неї відповідальність. Загальний висновок роблять компетентні експерти на підставі аналізу отриманих результатів, формулюючи єдину позицію по суті справи. У разі виникнення розбіжностей експерт, не згодний з висновками решти фахівців, дає окремий висновок з усіх питань або з тих, що викликали розбіжності.

За характером застосованих у дослідженні спеціальних знань виділяють такі основні види експертизи: криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, екологічна, військова, судово-ветеринарна й гемологічна (рис. 3.2).

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики, коли виникає необхідність застосовувати особливо специфічні, нові знання, експертні установи організують проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають на стадії наукової розробки.

3.2. Економічна експертиза

Судова економічна експертиза – це процесуальна дія, пов'язана з отриманням доказів шляхом залучення судового експерта, який має спеціальні знання з бухгалтерського обліку, оподаткування, економіки й фінансів і здатний проводити дослідження об'єктів (документів), що містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні.

Судово-економічна експертиза в кримінальному провадженні – це дослідження судовим експертом документації з метою з'ясування питань, поставлених органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта] під час розслідування або розгляду справи про економічні злочини.

Судово-економічна експертиза як один із засобів підтвердження фактів (доказовості) сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень.

Напрями досліджень, характерні для кожної експертної спеціальності економічного профілю (табл. 3.1), сформовано на загальній юридичній базі і відповідають вимогам єдиних процесуальних норм.

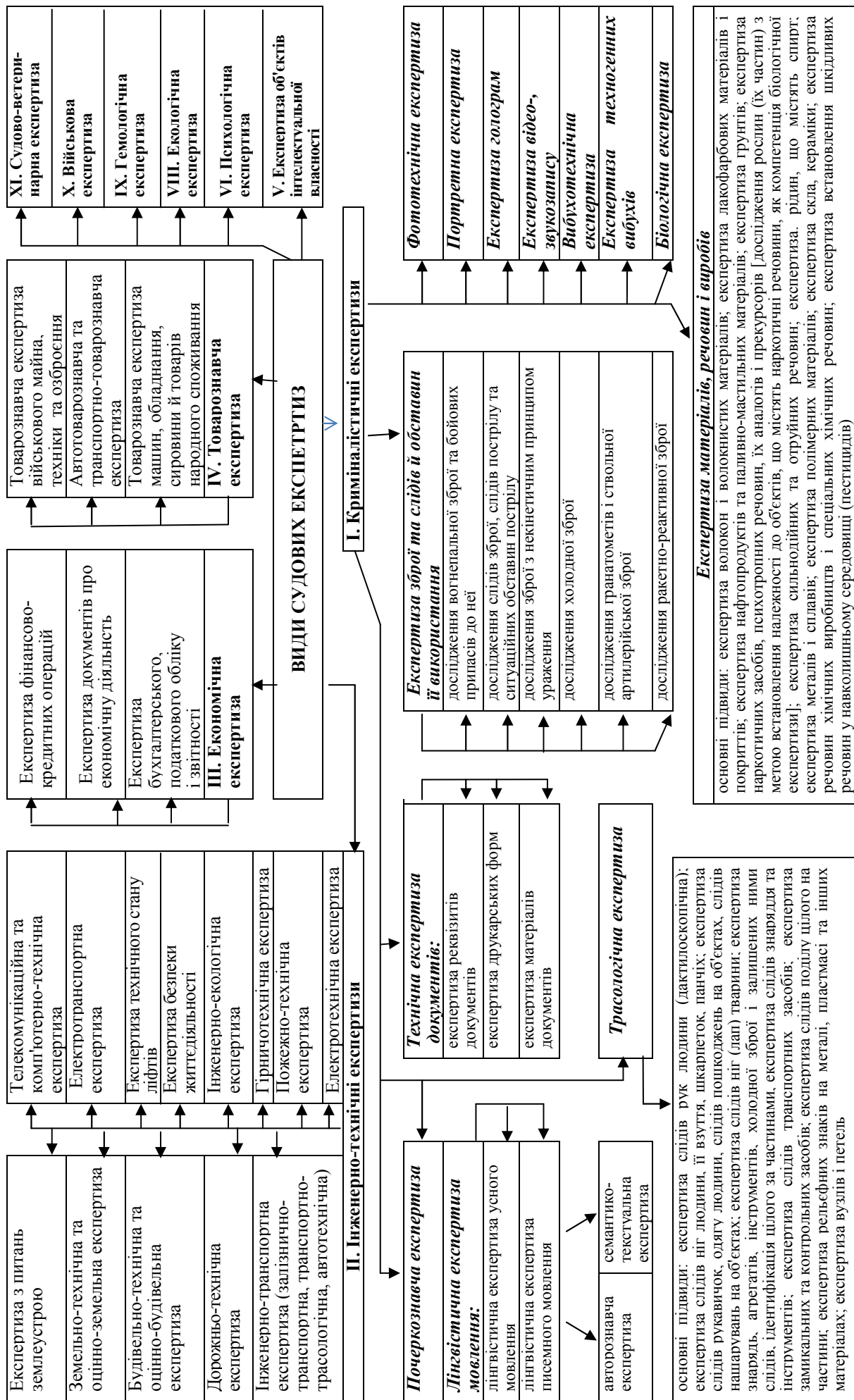

Рис. 3.2. Основні види (підвиди) судових експертиз залежно від характеру спеціальних знань, що використовуються для їх проведення

Таблиця 3.1

Види економічної експертизи й експертних спеціальностей

Вид експертизи		Експертна спеціальність	
клас	рід	індекс	назва
Економічна	бухгалтерського та податкового обліку	11.1	Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності
	фінансово-господарської діяльності	11.2	Дослідження документів про економічну діяльність підприємств та організацій
	фінансово-кредитних операцій	11.3	Дослідження документів фінансово-кредитних операцій

Разом з тим, кожен із напрямів судової експертизи відрізняється від інших, якщо зважати на предмет, об'єкти й методи експертного дослідження. Від правильного визначення предмета експертизи залежить зміст практичної діяльності експерта, межі його компетенції та коло питань, які він розглядає.

Деякі характерні особливості судово-економічної експертизи, що відрізняють її від ревізії, ініційованої правоохоронними органами проаналізовано в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Різниця між судово-економічною експертизою та ревізією, проведеною з ініціативи правоохоронних органів

Критерії порівняння	Ревізія, ініційована правоохоронними органами	Судова експертиза
1	2	3
Сутність	Непроцесуальна форма використання спеціальних економічних знань; спосіб забезпечення повноти розслідування правопорушень у сфері економіки	Слідча дія з отримання процесуального джерела доказів
Правові підстави для застосування (призначення)	Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, регламентовано наказом Головного контрольно-ревізійного управління України ⁴ , Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53	Проводиться згідно з Законом України «Про судову експертизу», на підставі ст. 99 ГПКУ, ст. 102 КАСУ, ст. 242–243, 332 КПКУ, ст. 103, 105–106 ЦПКУ
Мета проведення	Для з'ясування важливих у розгляді справи обставин	
Виконавець (хто проводить)	Органи державного фінансового контролю (на всіх підприємствах, незалежно від форми власності, за винятком сфери дотримання вимог законодавства, контроль яких становить компетенцію інших органів державної влади)	Державні спеціалізовані установи, судові експерти, які не є працівниками цих установ
Підстава для проведення	Планова ревізія передбачає звернення правоохоронного органу з приводу проведення ревізії з постановою про її призначення, винесеною слідчим, прокурором або особою, що проводить дізнання.	Постанова слідчого або ухвала суду про призначення експертизи

⁴ Тепер Державна аудиторська служба України.

1	2	3
	<p>Позапланова виїзна ревізія на об'єкті контролю передбачає такий правовий супровід:</p> <ul style="list-style-type: none"> – постанова про призначення ревізії та відповідне рішення суду; – постанова про призначення ревізії, ухвалена після порушення кримінальної справи проти посадових (службових) осіб об'єкта контролю – підконтрольної установи. Якщо справу порушено не проти цих осіб, а стосовно певного факту діяльності підконтрольної установи, та до постанови додається дозвіл суду на проведення ревізії; – надання інформації про факти, що свідчать про порушення об'єктом контролю – підконтрольною установою, законів, а також рішення суду про дозвіл на проведення ревізії 	
Місце проведення	<p>Органи ДАСУ можуть проводити ревізію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – або за місцем перебування об'єкта контролю; – або в узгодженому між ними та правоохоронним органом місці з повідомленням про це об'єкта контролю 	<p>В експертній установі, яку визначено для проведення дослідження; за місцезнаходженням⁵ атестованого судового експерта, який проводить незалежну професійну діяльність або працює у складі юридичної особи; у приміщенні органу дізнання; у приміщенні суду під час засідання</p>
Об'єкти дослідження	<p>Документи підприємства, яке перевіряється, та результати проведення слідчо-розшукових дій</p>	<p>Об'єкти дослідження отримуються виключно від органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта)</p>
Суб'єкти контролю	<p>Посадові особи ДАСУ, які проводять ревізії, підпорядковуються безпосередньо керівництву служби, не мають процесуальних прав, можуть бути допитані в суді тільки як свідки</p>	<p>Судовий експерт – незалежна особа, залучена, у встановленому процесуальному порядку, для з'ясування відповідних обставин провадження/справи; учасник кримінального провадження, цивільного/ господарського/ адміністративного процесу</p>

⁵Робоче місце судового експерта та приміщення, у якому воно розташоване, повинні відповідати вимогам п. 6–11 розд. III Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5. Дата звернення: 03.02.2020.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text>.

1	2	3
Документування результатів	Здійснюється відповідно до законодавства з питань державного фінансового контролю	Відбувається відповідно до процесуального законодавства
Статус результатів	Акт ревізії є носієм доказової інформації про виявлені й систематизовані за економічною однорідністю недоліки в господарюванні й порушення законів та інших нормативно-правових актів	Висновок експерта – це процесуальне джерело доказів
Термін і місце подання результатів	Матеріали ревізії подаються не пізніше десяти робочих днів після реєстрації акта ревізії, а в разі надходження заперечень (зауважень) до нього – не пізніше трьох робочих днів після направлення висновків щодо таких заперечень (зауважень), місце подання – правоохоронний орган, за зверненням якого ревізія проводилася	Після закінчення терміну проведення експертизи керівник експертної установи (провідної експертної установи) направляє органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу, залучив (ла) експерта, висновок експерта (експертів) з додатками, а також об'єкти дослідження

Примітка: ДАСУ – Державна аудиторська служба України,
ГПКУ – Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ,
КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-ІV,
КПКУ – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI,
ЦПКУ – Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-ІV.

Судово-економічна експертиза має різний процесуально-правовий та економічний зміст.

Процесуально-правовий зміст економічної експертизи залежить від системи норм, закріплених законодавчими актами, що регулюють порядок призначення та проведення, умов оцінювання її результатів слідчим і судом, від прав та обов'язків експерта, правоохоронних органів, інших учасників провадження.

Економічний зміст експертизи полягає у використанні (з огляду на об'єкт, предмет і методи дослідження) спеціальних знань бухгалтерського обліку, оподаткування, економіки підприємства, економічного аналізу, фінансів, менеджменту, статистики.

3.3. Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності: предмет, об'єкти, основні завдання та орієнтовний зміст питань для розгляду (дослідження)

Експертиза бухгалтерського та податкового обліку – це дослідження судовим експертом, у межах його профільної спеціальності, матеріалів справи та складання ним висновку, який містить обґрунтовані відповіді на поставленні слідчим або судом питання стосовно господарсько-фінансової діяльності, відображеної в бухгалтерському обліку.

У процесі дослідження судовий експерт має вивчити документи фінансового, управлінського, податкового обліку й звітності суб'єкта господарювання з метою встановлення фактичних даних та обставин, що важливі для правильного ведення справи.

Об'єктами експертизи бухгалтерського та податкового обліку слугують первинні та зведені бухгалтерські документи, реєстри бухгалтерського обліку, документи фінансової, податкової і статистичної звітності та інші матеріали справи (акти документальних перевірок, висновки експертів інших спеціальностей, протоколи допитів, показання обвинувачених, свідків та ін.).

Під час дослідження можуть бути використані відомості, які містяться в актах документальної ревізії, у неофіційній документації, висновках експертів інших спеціальностей, у показаннях обвинувачених, свідків та в інших матеріалах справи, що належать до предмета судово-бухгалтерської експертизи.

Предметом експертизи бухгалтерського та податкового обліку виступають відображені у відповідних документах господарські операції, які стали об'єктом розслідування чи судового розгляду й стосовно яких слідчий суддя/суд в ухвалі про призначення експертизи ставить питання, які потребують відповідей на базі обґрунтованих висновків судового експерта.

Предмет експертизи бухгалтерського та податкового обліку пов'язаний з виконанням таких завдань:

діагностичних – це виявлення фактів або ознак спотворення облікових даних із застосуванням специфічних для бухгалтерського обліку прийомів, визначення їх характеру, механізму й ступеня впливу на показники господарської діяльності, які цікавлять слідство (суд);

ідентифікаційних, тобто дослідження записів облікового характеру з метою визначення тотожності або відмінності даних у документах бухгалтерського обліку на виявлення їхнього смислового й структурного вмісту;

реконструктивних, що передбачають відтворення відсутніх або спотворених облікових реєстрів і звітності.

До основних завдань експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності можна віднести визначення таких характеристик:

– документальна обґрунтованість розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і коштів, періоду й місця їх виникнення;

– документальна обґрунтованість оформлення операцій набуття, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

– документальна обґрунтованість відображення в обліку коштів, цінних паперів;

– документальна обґрунтованість відображення в обліку операцій з нарахування та видання заробітної плати, інших виплат;

– відповідність нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів і витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають обкладанню податком на прибуток;

– відповідність нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та кредиту з податку на додану вартість.

Коло і зміст питань економічної експертизи зумовлено обставинами конкретної справи, специфікою ведення обліку економічним суб'єктом, діяльність якого аналізують на предмет виявлення ознак економічного злочину або порушення прав певних сторін у господарських або цивільних взаємовідносинах.

Орієнтовний перелік питань, котрі потребують обґрунтованої відповіді під час експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку й звітності:

1. Чи підтверджується документально зафіксована в акті інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) коштів у касі на суму (зазначається її розмір) на підприємстві (найменування установи, організації) станом на (зазначається дата)?

2. Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, відображена в акті інвентаризації на підприємстві (найменування установи, організації), у розмірі (зазначаються кількісні та вартісні показники) станом на (зазначається дата)?

3. Чи підтверджується документально нестача основних засобів (найменування установи, організації, кількісні та вартісні показники)?

4. Чи підтверджується документально розмір безпідставно виплаченої та списаної в касі (найменування установи, організації) заробітної плати з урахуванням відомостей, наданих органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) не належать особам, які в них зазначені?

5. Чи є обґрунтованим відшкодування (зазначається кому і за який період) витрат на відрядження (у якій сумі)?

6. Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) в частині завищення обсягу й вартості виконаних робіт, з урахуванням висновків за іншими видами експертиз?

7. Чи підтверджується документально заявлений у вимогах позивача (найменування підприємства) розмір заборгованості за поставлені підприємству (найменування підприємства) товарно-матеріальні цінності, виконані роботи (надані послуги) згідно з договором (його номер і дата) за період (зазначається, який), у тому числі з урахуванням висновків за іншими видами експертизи?

8. Чи підтверджується документально зазначений в акті контрольного органу (реквізити акта) розмір об'єкта оподаткування (найменування установи, організації) за період (який саме) і донарахування податків та обов'язкових платежів для внесення в бюджет (зазначається яких)?

9. Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (найменування підприємства) доходи за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України?

10. Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством (найменування підприємства) за період (який саме) поданим первинним документам і вимогам Податкового кодексу України?

11. Чи підтверджуються документально витрати підприємства (найменування) за період (який саме), враховані в собівартості реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?

12. Чи підтверджується документально та нормативно відображення у податковому обліку підприємства (найменування) нарахування амортизації за період (який саме)?

13. Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами?

14. Чи підтверджуються документально висновки акта державної податкової інспекції (номер, дата) про завищення підприємством (найменування підприємства) заявленої суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість за період (який саме)?

15. Чи підтверджується документально зафіксований в акті перевірки контрольного органу фінансовий результат стосовно операцій з цінними паперами і корпоративними правами (найменування) за період (який саме) в розмірі (наводиться сума)?

16. Чи підтверджується документально відповідність між об'єктом оподаткування доходів, виплачених підприємством (найменування) нерезиденту (найменування), і джерелом їх походження з України в періоді (якому саме)?

Подібні питання можуть бути поставлені стосовно експертизи інших видів податків та обов'язкових платежів.

3.4. Експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій: предмет, об'єкти, основні завдання та орієнтовний зміст питань для розгляду (дослідження)

Об'єктами експертизи виступають документальні носії обліково-статистичної та управлінської інформації (бухгалтерські, засновницькі, організаційно-розпорядчі, планово-регулювальні документи, звітність, угоди, економічні розрахунки, акти документальних перевірок, тощо) та інші матеріали справи (висновки експертів інших спеціальностей, протоколи допитів і под.).

Предмет експертизи – це комплекс обставин справи, які потрібно виявити, аналізуючи економічні показники діяльності й решту економічних розрахунків, а також досліджуючи фактичні дані про фінансовий стан та операції з активами, власним капіталом і зобов'язаннями, про їхні негативні ознаки, що вплинули на показники господарської діяльності або спричинили скоєння економічних злочинів.

Основні завдання експертизи:

1. Виконання аналізу таких об'єктів:
 - показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації;
 - структури майна та джерел його придбання.

2. Встановлення міри істинності таких ознак:

- документальна обґрунтованість розрахунків з дебіторами і кредиторами;
- документальна обґрунтованість складу витрат;
- документальна обґрунтованість розрахунків у разі приватизації й оренди майна;
- документальна обґрунтованість розрахунків частки майна, належного особі, яка виходить зі складу засновників суб'єкта господарювання;
- документальна обґрунтованість розрахунків сум втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати особі компенсації заподіяної шкоди в разі втрати працездатності та в інших випадках);
- документальна обґрунтованість цільового витрачання бюджетних коштів;
- документальна обґрунтованість розрахунків сум втраченої вигоди.

До завдань судово-економічної експертизи за чинним законодавством не належать такі:

- перевірка дотримання комітетами з конкурсних торгів вимог законодавства, що регламентує проведення закупівлі товарів (виконання робіт, надання послуг) за державні кошти;
- аналіз документальної обґрунтованості збитків на базі показників фінансової звітності підприємства/організації за певний період (визнання безнадійною поточною дебіторську заборгованість).

Орієнтовний зміст питань, на які має відповісти експерт:

1. Яким чином основні економічні показники (ліквідність, платоспроможність і прибутковість тощо) фінансово-господарського стану (найменування організації) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (реквізити) характеризують господарсько-фінансову діяльність (найменування організації)?

2. Чи підтверджується документально сума внеску до статутного фонду (найменування організації або учасника) та розрахунок розміру частини майна, що підлягає поверненню особі, яка вибула зі складу засновників (зазначається дата виходу)?

3. Чи підтверджується документально розмір необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (найменування організації) в сумі (її розмір) за період (який саме), відображений в акті перевірки контрольного органу? Якщо так, у якій сумі?

4. Чи підтверджується документально зафіксована актом перевірки контрольного органу у вартості об'єктів нерухомості (яких саме), що підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів відповідно до наданих установчих і первинних документів?

5. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (найменування) за бюджетною програмою (назва програми)?

6. Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат громадянину (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (який саме)?

7. Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства (найменування) за період (який саме) ознаки таких, що спричинили доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства?

8. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо наявності в підприємства (найменування) заборгованості з виплати заробітку станом на (зазначається дата)?

9. Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів для виплати, здійснений підприємством (найменування) власнику корпоративних прав (найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за період (який саме)?

10. Чи підтверджуються документально висновки, відображені в акті перевірки контрольного органу (номер, дата) щодо завищення обсягів державної закупівлі (назва товарів, робіт, послуг) на суму (зазначається розмір) порівняно з умовами договору (номер, дата), укладеного за результатами конкурсних торгів?

11. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки контрольного органу (номер, дата) щодо необґрунтованого перерахування бюджетних коштів на суму (зазначається розмір) з урахуванням висновків за результатами інших видів експертиз?

3.5. Експертиза документів фінансово-кредитних операцій: предмет, об'єкти, основні завдання та орієнтовний зміст питань для розгляду (дослідження)

Об'єктами експертизи виступають документи банківської установи (первинні, зведені бухгалтерські документи, звітність, кредитні справи, акти документальних перевірок, тощо) та інші матеріали справи (висновки експертів інших спеціальностей, протоколи допитів та ін.).

Предмет експертизи – це відображені в банківських документах господарські операції та факти, що стали об'єктом провадження, стосовно яких слідчий (суддя) в постанові (ухвалі) про призначення експертизи поставили питання, котрі потребують обґрунтованих експертних висновків фахівця.

Основні завдання експертизи:

– документальна обґрунтованість оформлення банківських операцій з відкриття рахунків та руху коштів на них;

– документальна обґрунтованість оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;

– документальна обґрунтованість оформлення та відображення в обліку фінансово-господарської діяльності банків;

– встановлення відповідності відображення банками фінансово-господарських операцій вимогам нормативних актів до ведення обліку й подання звітності;

– документальна обґрунтованість відображення фінансово-господарських операцій нарахування й сплати банками податків та їх відповідність даним обліку й звітності, чинному законодавству;

– документальна обґрунтованість проведення операцій за депозитними вкладками у банківських та в інших фінансових установах.

Орієнтовний зміст питань, на які має відповідати експерт:

1. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо відповідності вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (найменування установи) з надання кредитів, повноти нарахування й сплати відсотків та внесення позичальником інших платежів за користування кредитами (найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) згідно з кредитною угодою (номер, дата укладання)?

2. Чи відповідає перелік документів, наданих банку підприємством (найменування) для отримання коштів за кредитною угодою, чинному Положенню про кредитування?

3. Чи підтверджується документами бухгалтерського обліку вартість активів (майна) підприємства (позичальника), наданих у заставу за кредитною угодою?

4. Чи підтверджується документально розмір збитків банку, відображений в акті перевірки (назва суб'єкта контролю), унаслідок необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата укладання)?

5. Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата укладання)?

6. Чи відповідає наявний у матеріалах справи розрахунок заборгованості позичальника (сплати процентів за кредит і погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між зазначеними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам, де відображено операції видачі та погашення кредиту за цим договором?

7. Чи відповідає метод нарахування банком процентів за кредитним договором (реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (найменування установи)?

8. Чи підтверджується первинними документами та даними бухгалтерського обліку банку внесення вкладником (прізвище, ім'я, по батькові) коштів у сумі (зазначається розмір) за депозитним договором (номер, дата укладання)?

Питання для самоконтролю

1. Проведення яких видів судової експертизи передбачено процесуальним законодавством?

2. За якої умови призначається повторна судова експертиза?

3. У якому разі призначається додаткова судова експертиза?

4. Яку судову експертизу називають комісійною?

5. Визначте характерні ознаки комплексної експертизи.

6. Що являє собою судово-економічна експертиза?

7. На які види поділяється економічна експертиза залежно від специфіки виконуваних нею завдань?

8. Визначте об'єкт, предмет і завдання таких видів досліджень:

- а) експертиза бухгалтерського та податкового обліку;
- б) експертиза фінансово-господарської діяльності;
- в) експертиза фінансово-кредитних операцій.

9. Які питання у веденні судових справ можуть бути вирішені за результатами експертизи бухгалтерського та податкового обліку?

10. Наведіть приклади питань, що можуть ставитися перед експертом, який досліджує фінансово-господарську діяльність?

11. Які питання можуть бути поставлені в процесуальному документі про призначення експертизи фінансово-кредитних операцій?

12. У яких випадках процесуальним законодавством передбачено обов'язкове проведення економічної експертизи?

Завдання для самостійної роботи

1. З'ясувати, які норми процесуального законодавства регулюють такі дії:

- проведення додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертизи;
- обов'язкове проведення експертизи;
- примусове залучення особи до проведення експертизи.

2. Дослідити порядок взаємодії між органами Державної аудиторської служби України (ДАСУ) та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, під час процедури призначення й організації першими ревізій, ініційованих правоохоронними органами, виділення спеціаліста для участі в перевірках від їх імені, обміну інформацією між згаданими структурами.

3. Ознайомитися з фактичними підставами для призначення документальної ревізії на вимогу слідчого, з формою і змістом постанови слідчого про призначення ревізії.

4. СУБ'ЄКТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Державні спеціалізовані установи

Судово-експертну діяльність ведуть фахівці державних спеціалізованих установ (рис. 4.1). Особи або органи – ініціатори призначення судової експертизи (окрім криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних), до її проведення можуть залучати судових експертів, що не працюють у названих установах, та фахівців з відповідних галузей знань.

Державними спеціалізованими установами⁶ вважають такі (рис. 4.2):

1) науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

2) науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

3) експертні служби Міністерства внутрішніх справ України (МВС України), Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

⁶ Судово-експертну діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, реалізують виключно державні спеціалізовані установи.

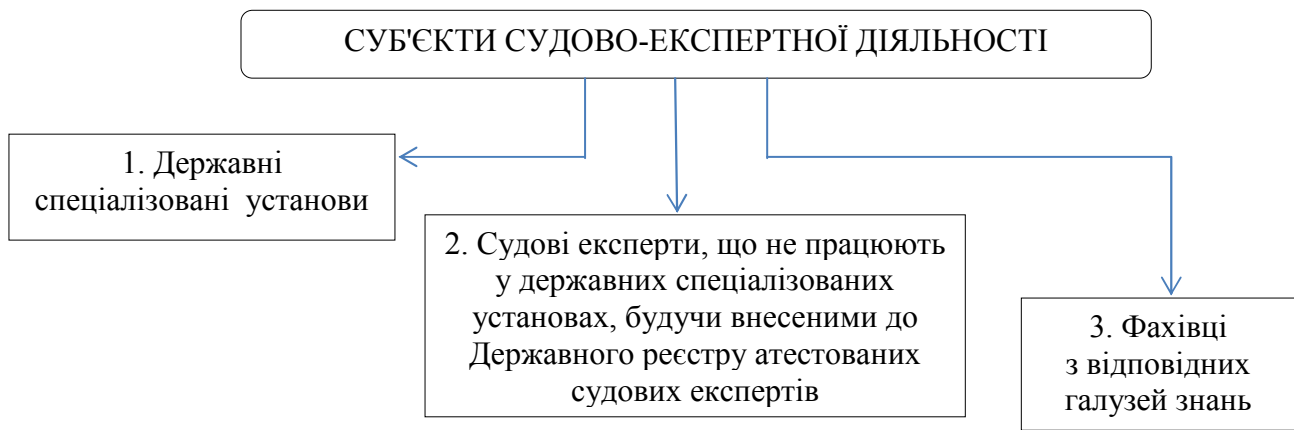

Рис. 4.1. Схема взаємозв'язку між суб'єктами судово-експертної діяльності

Приватні судові експерти⁷ виконують судово-експертні дослідження, працюючи самостійно або в складі юридичної особи (наприклад, Торгово-промислової палати, Київської незалежної судово-експертної установи, Українського центру судових експертиз, Експертно-правової групи «Незалежний інститут судових експертиз», ТОВ «Судова незалежна експертиза України», ТОВ «Українське незалежне науково-дослідне бюро судових експертиз «СОВА» та ін.).

Економічні експертизи для правосуддя можуть виконувати фахівці таких установ:

- науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) Міністерства юстиції України (див. табл. 4.1);
- науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) Міністерства внутрішніх справ України;
- а також судові експерти, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Мета діяльності цих суб'єктів – забезпечення органів досудового розслідування чи суду, державних виконавчих служб, інших юридичних і фізичних осіб незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, виконаною з максимальним використанням досягнень науки і техніки.

Розподіл регіональних зон обслуговування за державними спеціалізованими установами Міністерства юстиції України відображено в табл. 4.1.

В Україні існує велика мережа експертних установ, це експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (рис. 4.3), її діяльність підпорядковано безпосередньо міністру внутрішніх справ; у складі служби – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ) і його територіальні підрозділи – науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ).

⁷ Фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, і внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів.

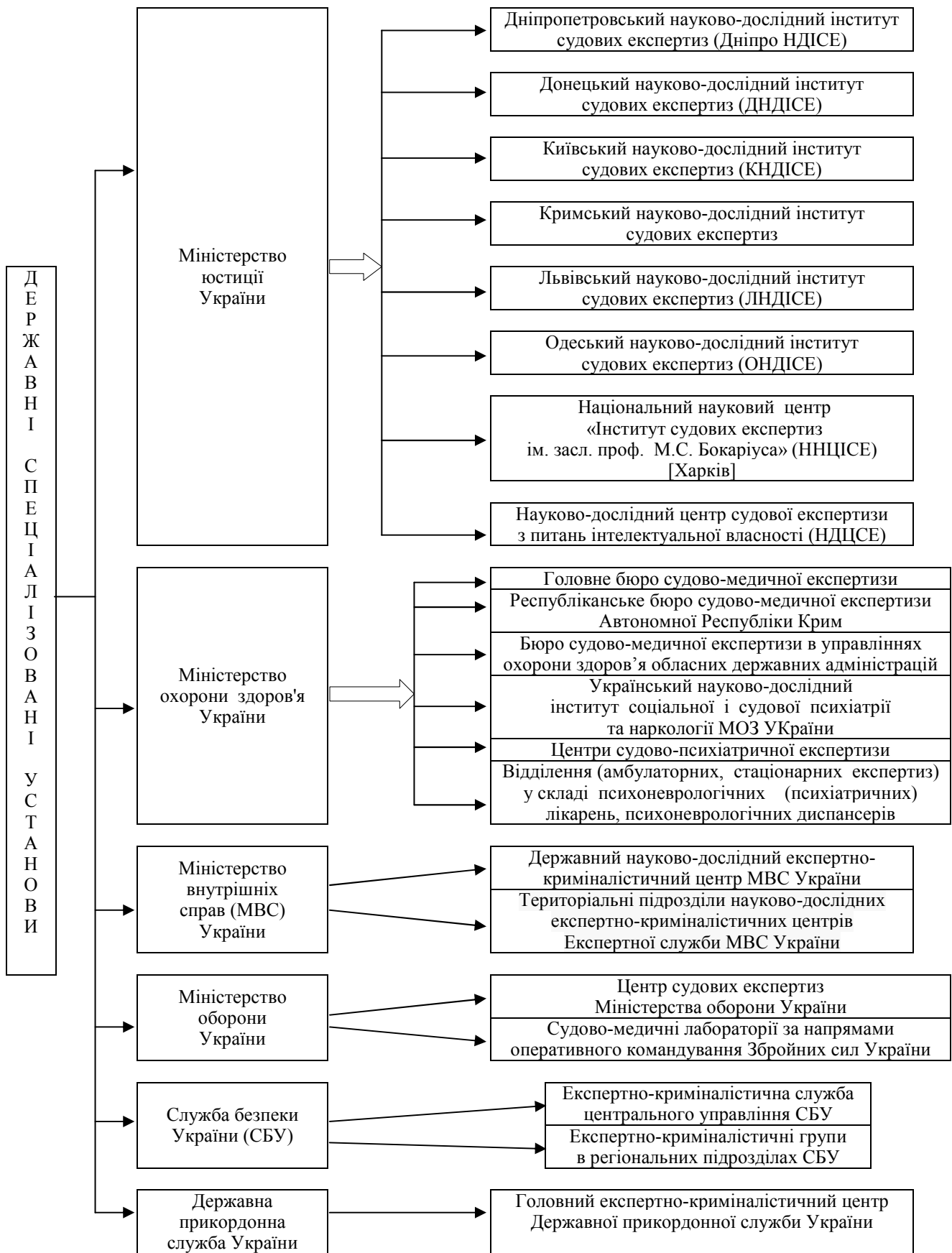

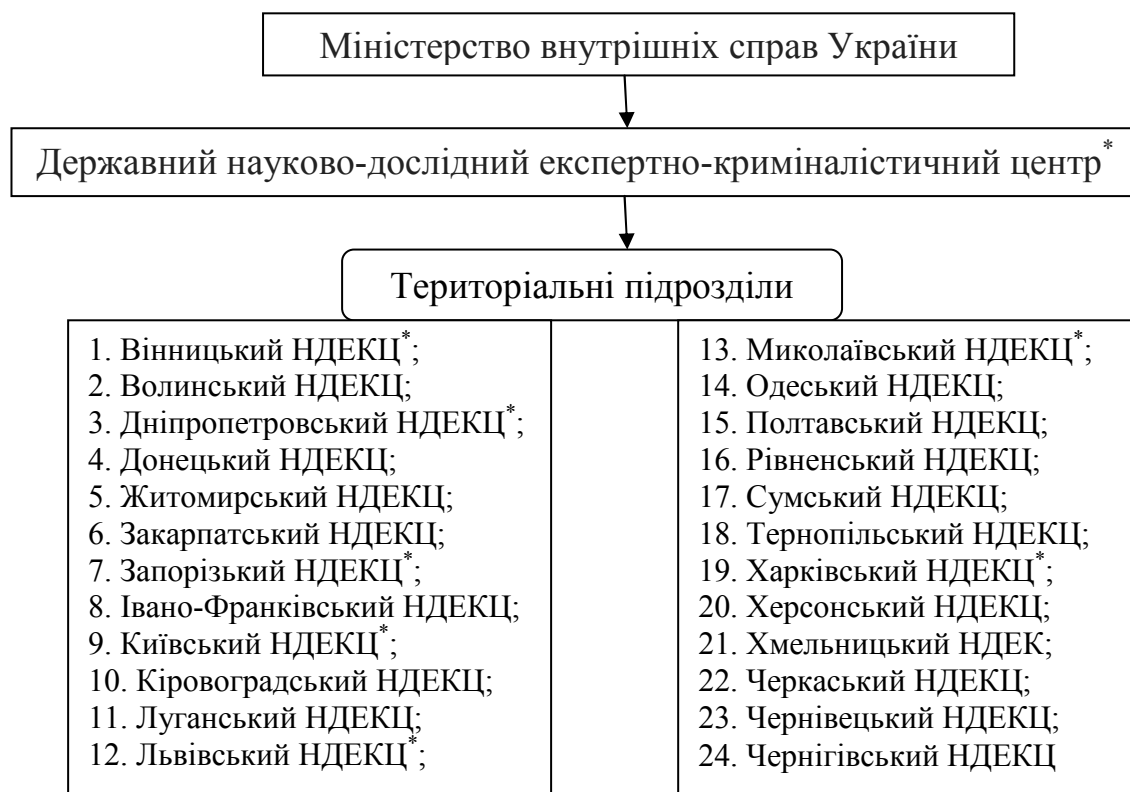
Рис. 4.2. Схема юридичного підпорядкування державних спеціалізованих установ судових експертиз

Таблиця 4.1

**Поділ науково-дослідних установ судових експертиз
Міністерства юстиції України на зони обслуговування**

Найменування науково-дослідних установ	Найменування відділень науково-дослідних інститутів	Назва зони обслуговування ⁸
Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз (Дніпро НДІСЕ)	Запорізьке відділення Дніпропетровського НДІСЕ	Дніпропетровська і Запорізька області
Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз (ДНДІСЕ)	Луганське відділення Донецького НДІСЕ	Донецька й Луганська області
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (КНДІСЕ)	Вінницьке відділення Київського НДІСЕ	м. Київ, Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська області
	Житомирське відділення Київського НДІСЕ	
	Івано-Франківське відділення Київського НДІСЕ	
	Кропивницьке відділення Київського НДІСЕ	
	Тернопільське відділення Київського НДІСЕ	
	Хмельницьке відділення Київського НДІСЕ	
	Черкаське відділення Київського НДІСЕ	
	Чернівецьке відділення Київського НДІСЕ	
Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз	–	Автономна Республіка Крим
Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз (ЛНДІСЕ)	Волинське відділення Львівського НДІСЕ	Волинська, Закарпатська, Львівська, Рівненська області
	Закарпатське відділення Львівського НДІСЕ	
	Рівненське відділення Львівського НДІСЕ	
Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз (ОНДІСЕ)	Миколаївське відділення Одеського НДІСЕ	Миколаївська, Одеська та Херсонська області
	Херсонське відділення Одеського НДІСЕ	
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса» (ННЦІСЕ)	Полтавське відділення ННЦ «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса»	Полтавська, Сумська, Харківська області та м. Севастополь
	Сумське відділення ННЦ «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса»	
Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності (НДЦІСЕ)	–	Усі регіони України

⁸ Станом на 01.12.2020 р.

* Повнопрофільні адміністративні лабораторні комплекси судової експертизи (станом на 01.12.2020).

Рис. 4.3. Структура експертної служби Міністерства внутрішніх справ України

4.2. Міністерство юстиції України

Міністерство юстиції України (Мін'юст) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України.

Одне із основних завдань Мін'юсту – експертне забезпечення правосуддя.

Реалізація цього завдання потребує виконання таких функцій:

- 1) організація відповідно до законодавства експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи;
- 2) організація при міністерстві роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії та Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи;
- 3) видання й анулювання свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не працюють у державних спеціалізованих установах;
- 4) контроль за організацією діяльності судових експертів, які не працюють у державних спеціалізованих установах;
- 5) ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз;
- 6) спрямування й контроль діяльності науково-дослідних установ судової експертизи, що перебувають у підпорядкуванні управління міністерства, нормативно-методичне забезпечення їхньої роботи;

7) координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у питаннях розвитку судової експертизи; організація роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при міністерстві.

Виконання покладених на Мін'юст України завдань, передбачених Законом України «Про судову експертизу» та іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності, здійснює Департамент експертного забезпечення правосуддя (рис. 4.4), у коло компетенції якого входять такі функції:

- спрямування та контроль роботи науково-дослідних установ судових експертиз, які перебувають під управлінням міністерства, а також судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності;
- організація роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при міністерстві.

Рис. 4.4. Структура підрозділів Мін'юсту України, що реалізують експертне забезпеченням правосуддя

У структурі Директорату правосуддя та кримінальної юстиції діє Управління нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, у коло обов'язків якого входять такі завдання:

– нормативно-правове регулювання експертних досліджень, а саме: участь у підготовці концепцій законів та інших нормативно-правових актів за результатами моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих нормативно-правових актів у сфері судово-експертної діяльності, а також розробка на підставі таких концепцій проєктів законів та інших нормативно-правових актів;

– надання правових висновків щодо проєктів законів та інших нормативно-правових актів, розробка проєктів законів та інших нормативно-правових актів що регламентують судово-експертну діяльність, як передбачено обов'язками, покладеними на міністерство вищими органами влади.

Експертний напрям діяльності розвивають такі створені при Мін'юсті структури:

1. Координаційна рада з проблем судової експертизи – постійно діючий, консультативно-дорадчий орган, що має на меті розроблення єдиних підходів до організації судово-експертної діяльності й вирішення найважливіших питань розвитку судової експертизи з огляду на їх міжвідомчий характер.

2. Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи (НКМР) – консультативно-дорадчий орган, діяльність якого спрямовано на удосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок та фахового рівня науково-дослідних установ судових експертиз, що підпорядковуються Мін'юсту, а також судових експертів, які не працюють у державних спеціалізованих установах.

3. Центральна експертна кваліфікаційна комісія (ЦЕКК) – колегіальний орган, роботу якого організовує структурний підрозділ Міністерства юстиції України, на який покладено функції організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності. Комісія має у своєму складі кваліфікаційну й дисциплінарну палати. Схему діяльності ЦЕКК та її структуру зображено на рис. 4.5.

У сфері підпорядкування Міністерства юстиції України діють сім науково-дослідних інститутів судових експертиз та один науково-дослідний центр судових експертиз (див. табл. 4.1).

4.3. Експерт

4.3.1. Правовий статус судового експерта

Експерт – це особа, яка завдяки науковим, технічним або іншим спеціальним знанням має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення такої експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ та процесів, пов'язаних з обставинами справи, а також зробити висновок щодо питань, які виникають під час провадження.

Рис. 4.5. Структура й функції ЦЕКК Міністерства юстиції України

Судовий експерт – це назва кваліфікаційного рівня працівника. Відповідно до закону його присвоює (підтверджує) Міністерство юстиції України фахівцям, які мають належну професійну підготовку та обізнані в теоретичних, організаційних і процесуальних питаннях судової експертизи.

Маючи названий кваліфікаційний рівень, фахівець може бути призначений експертом з ініціативи органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про правопорушення.

Експерт у цивільному (ст. 65 ЦПКУ, господарському (ст. 62 ГПКУ) та адміністративному (ст. 61 КАСУ) процесі належить до «інших учасників процесу», у кримінальному (ст. 69 КПКУ) – до «інших учасників провадження».

Характерні риси експерта:

- 1) не захищає свої права та інтереси;
- 2) не має матеріально-правового зацікавлення в результатах процесу;

3) залучається до процесу (як правило) з ініціативи (за волевиявленням), органу досудового розслідування, суду або осіб, які беруть участь у справі.

Судовими експертами можуть бути фахівці, які мають такі дані:

– відповідна вища освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста;

– пройшли відповідну підготовку;

– набули кваліфікації судового експерта з певної спеціальності.

Не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, стосовно яких виявлено такі обставини:

– некомпетентність у тих питаннях, які підлягають з'ясуванню шляхом проведення експертизи;

– перебування в службовій, родинній або в іншій залежності від сторін провадження;

– виявлено їхню участь у проведенні ревізії, перевірки тощо, матеріали яких фігурують у провадженні;

– особисто, або члени їхніх сімей, близькі родичі зацікавлені в результатах провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в неупередженості;

– визнані в установленому законом порядку недієздатними;

– мають не зняту або не погашену судимість чи стосовно них виявлено інші факти;

– накладання протягом останнього року адміністративного стягнення за вчинене правопорушення, пов'язане з корупцією; дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта.

4.3.2. Права та обов'язки судового експерта

Незалежно від виду судочинства судовий експерт *зобов'язаний*:

1) заявити самовідвід у разі виникнення передбачених законодавством підстав, які роблять неможливою його участь у справі;

2) взяти до виконання доручену йому експертизу;

3) особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок стосовно поставлених питань;

4) повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи й інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі його компетенції або якщо наданих йому матеріалів недостатню для відповіді на це питання, а необхідні додаткові матеріали не надійшли;

5) забезпечити збереження об'єкта експертизи та документів, наданих на дослідження;

6) не розголошувати без дозволу органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], дані, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

7) негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи, у разі постанови ухвали суду про припинення проведення експертизи;

8) з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або для повідомлення про неможливість її проведення;

9) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, слідчого судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку.

Судовий експерт *має право*:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи;

2) відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та виконувати інші дії, пов'язані з проведенням експертизи;

3) невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], щодо уточнення поставлених експертові питань у разі виникнення сумніву стосовно змісту та обсягу доручення;

4) відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а необхідних додаткових матеріалів не було надано, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань (повідомлення про відмову має бути вмотивованим);

5) з дозволу органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій і ставити питання учасникам процесу стосовно предмета чи об'єкта експертизи та проводити окремі дослідження в їхній присутності;

6) акцентувати у власному висновку увагу на фактах, виявлених під час проведення експертизи, що важливі для справи, але стосовно них йому не були поставлені питання, а також на обставинах, котрі спричинили (могли спричинити) правопорушення;

7) у разі незгоди з іншими членами експертної комісії скласти окремий висновок;

8) викладати в письмовій або усній формі відповіді на питання, поставлені йому під час надання роз'яснень чи показань з приводу проведеної експертизи;

9) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], що порушують права експерта або порядок проведення експертизи;

10) на власну безпеку за наявності відповідних підстав;

11) одержувати винагороду за проведення експертизи й відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу, а також витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань з приводу проведеної експертизи, у разі, коли перелічене не входить у його службові обов'язки;

12) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законодавством України.

Судовому експерту *забороняється*:

1) проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу;

2) передоручати проведення експертизи іншій особі;

3) самостійно збирати матеріали, що підлягають дослідженню, а також для проведення експертизи користуватися вихідними даними, відображення яких в отриманих ним матеріалах неоднозначне;

4) вирішувати питання, які виходять за межі власних спеціальних знань, самостійно з'ясовувати правові аспекти й оцінювати законність проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

5) вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо вони прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи;

6) зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням.

7) використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або розгляд обіцянки й пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб та ін.

Фахівці, які працюють у державних експертних установах, обов'язково отримують роз'яснення стосовно прав і обов'язків експерта. Керівники цих установ приводять їх до присяги під час призначення на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. У цьому випадку експерт підписує присягу такого змісту «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості», а також дає розписку про ознайомлення з правами й обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за надання свідомо неправдивого висновку. Обидва документи долучають до особової справи експерта.

Перед участю експерта в розгляді справи по суті судом першої інстанції головує роз'яснює його права та обов'язки, попереджає про кримінальну відповідальність за надання свідомо неправдивого висновку та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків з оформленням документа, підписаного експертом, і приводить його до присяги, зміст якої наведено вище. Експерт виголошує присягу, після чого підписує її текст. Обидва документи (текст присяги та розписка) додаються до справи.

Описана процедура стосується експертів, що не працюють у профільних установах. Якщо експерт працює в державній експертній установі, то в описаних обставинах головує у судовому засіданні не приводить його до присяги тоді, коли на вимогу суду він подав належно засвідчені копії тексту присяги та розписки, які зберігаються в його особовій справі.

4.3.3. Відповідальність судового експерта

У разі існування передбачених законодавством підстав судовий експерт може нести різні види юридичної відповідальності (табл. 4.2 – 4.3), зокрема за вчинені під час виконання своїх обов'язків правопорушення та проступки.

Таблиця 4.2

Відповідальність судового експерта як суб'єкта процесуальної діяльності

Вид правопорушення	Відповідальність експерта	
	правова норма	вид покарання
Кримінальна відповідальність		
1. За подання свідомо неправдивого висновку	Ст. 384 ¹ ККУ	Виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років
Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або з фактом штучного створення доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів	Ст. 384 ² ККУ	Виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років
2. Відмова без поважних причин від виконання покладених обов'язків	Ст. 385 ККУ	Штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців
3. Розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, її результатів або даних досудового розслідування	Ст. 387 ККУ	Штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років
4. Невиконання процесуальних обов'язків	Ст. 144 КПКУ	Може бути накладено грошове стягнення
Адміністративна відповідальність		
Злісне ухилення від явки в суд	Ст. 185-3 КУпАП	Штраф від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
Злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування	Ст. 185-4 ² КУпАП	Штраф від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

Примітка: ККУ – Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата звернення: 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>; КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата звернення: 18.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Залежно від змісту правопорушення передбачено такі види відповідальності:

1) адміністративна – за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду;

2) кримінальна – за надання свідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на експерта обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи;

3) дисциплінарна – за допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності;

4) матеріальна – у разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи.

До дисциплінарної відповідальності атестовані судові експерти можуть бути притягнуті не пізніше п'яти років від дня вчинення порушення вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень.

Рішення про притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності приймає Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України [ЦЕКК] (рис. 4.6).

При розгляді питань відповідальності судовий експерт має право:

– заявити відвід члену комісії, вважаючи, що той зацікавлений у результатах розгляду, чи сумніваючись у його об'єктивності з інших причин;

– коли йдеться про дисциплінарну відповідальність, ознайомлюватися з матеріалами та давати додаткові пояснення;

– оскаржити рішення комісії про притягнення до дисциплінарної відповідальності в установленому законодавством порядку.

Розгляд комісією питань щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності судового експерта відбувається за його участю (у разі неявки з поважних причин процедуру переносять на чергове засідання комісії, у випадку повторної неявки експерта комісія може розглянути питання за його відсутності).

Обираючи для об'єкта розгляду вид дисциплінарного стягнення, комісія враховує ступінь тяжкості вчиненого проступку, обставини, за яких це відбулось, і результати роботи судового експерта за попередні роки.

За наслідками розгляду питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта комісія простою більшістю голосів її членів, вже за відсутності судового експерта, ухвалює одне з таких рішень:

1) притягти судового експерта до дисциплінарної відповідальності й застосувати відповідне дисциплінарне стягнення (табл. 4.3 – 4.4);

2) не притягати судового експерта до дисциплінарної відповідальності.

Рішення комісії оголошується одразу після його ухвалення й може бути оскаржене в установленому законодавством порядку. Повний його текст виготовляється протягом п'ятнадцяти робочих днів з дня оголошення рішення.

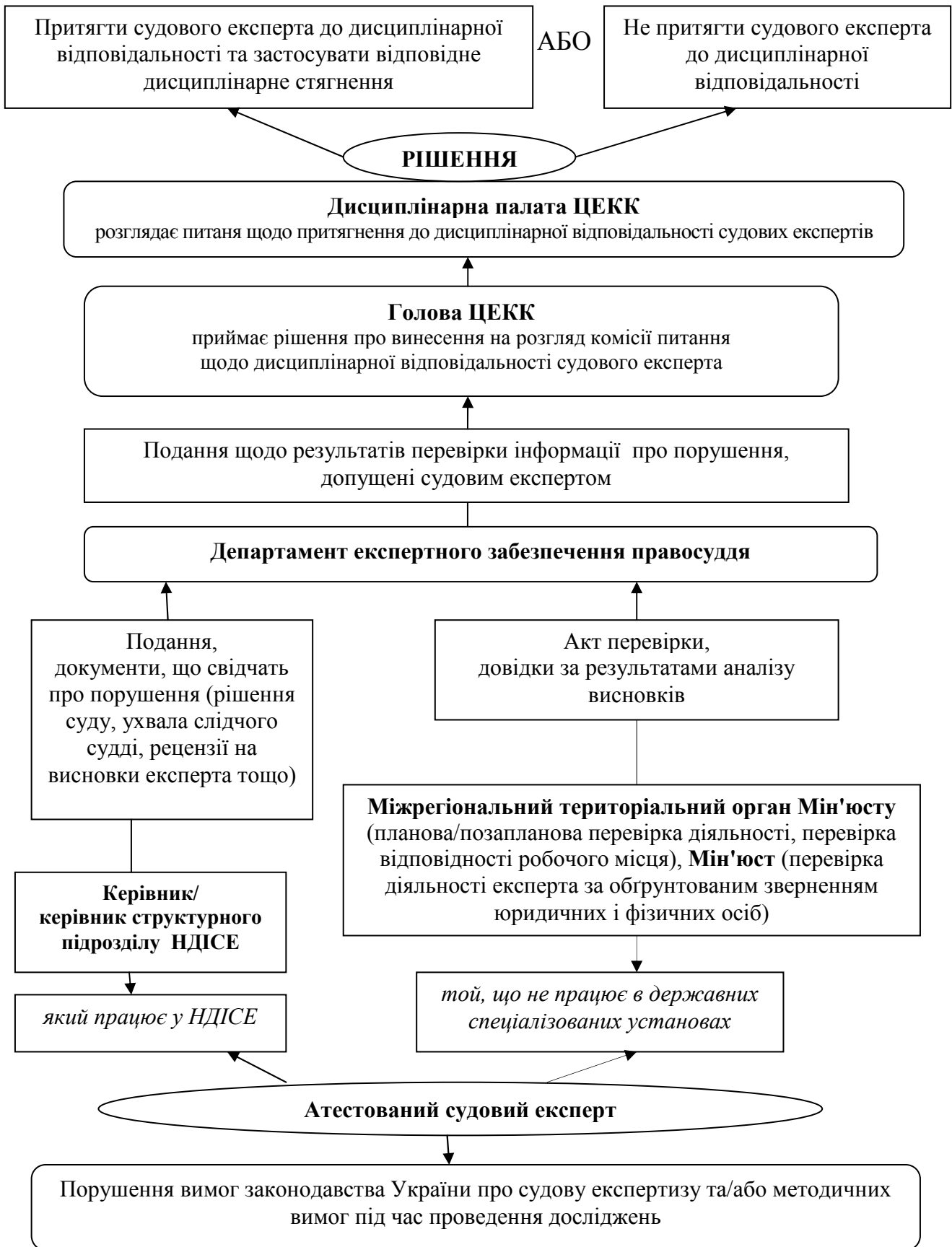

Рис. 4.6. Схема притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності

**Дисциплінарна відповідальність судового експерта
незалежно від місця його роботи**

Зміст порушення	Правова норма	Вид дисциплінарного стягнення	Примітка
Порушення вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень	п. 12 розділу VI Положення № 301/5	1) попередження;	
	п. 12, 15, 16 розділу VI Положення № 301/5	2) призупинення чинності кваліфікаційного свідоцтва (на строк від 6 місяців і більше);	Свідоцтво про присвоєння кваліфікації на строк призупинення його чинності вилучається. Після закінчення цього строку, у разі проходження підготовки (стажування) за відповідними програмами та повторної атестації, повертається експерту з незмінним терміном чинності. У разі отримання негативного результату повторної атестації чинність свідоцтва анулюють
	п. 12 розділу VI Положення № 301/5	3) пониження кваліфікаційного класу судового експерта (стосується працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України)	
Грубе порушення експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень, що спричинило втрату довіри до нього, чи декількох порушень, які мають систематичний характер	п. 12, 14, 17–18, 20 розділу VI Положення № 301/5	4) позбавлення кваліфікації судового експерта	Чинність свідоцтво про присвоєння кваліфікації анулюють. Через один рік експерт може пройти підготовку та атестацію з метою присвоєння кваліфікації судового експерта

Примітка. Положення № 301/5 – Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5. Дата звернення: 18.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>.

**Особливості дисциплінарної відповідальності судових експертів,
які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах**

Зміст порушення	Правова норма	Наслідки контролю	Примітка
Ухилення від проведення перевірки та створення будь-яких перешкод у її проведенні	п. 20 розд. IV Інструкції № 3505/5	Контрольний орган (Міністерство юстиції України або його міжрегіональний територіальний орган) порушує питання про притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності	
Мають місце недоліки, що можуть бути усунути	п. 21 розд. IV Інструкції № 3505/5	Міністерство юстиції України надсилає судовому експерту лист із вимогою усунути недоліки протягом визначеного терміну. Копія цього листа надсилається до міжрегіонального територіального органу з метою організації та проведення (за потреби) позапланової контрольної перевірки	Порушення фіксується актом перевірки, складеним відповідно до вимог п. 17–18 розд. IV Інструкції № 3505/5
Порушення вимог нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та/або методик проведення судових експертиз	п. 22 розд. IV Інструкції № 3505/5	Міністерство юстиції України виносить результати перевірки на розгляд Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України	

Примітка. Інструкція № 3505/5 – Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ Міністерства юстиції України 12.12.2011 р. № 3505/5. Дата звернення: 18.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>.

4.4. Спеціаліст: правовий статус, права та обов'язки

У цивільному, господарському, кримінальному та адміністративному провадженні для виконання деяких видів експертиз не передбачено залучати фахівців виключно державних спеціалізованих установ. Відомо, що особа або орган – ініціатори судової експертизи, можуть залучати до цих досліджень, крім судових експертів, також інших фахівців з відповідних галузей знань – спеціалістів⁹.

У цьому значенні спеціаліст – це особа, яка має спеціальні знання та навички застосування технічних (інших) засобів і може надати консультацію, технічну допомогу¹⁰ під час виконання процесуальних дій в суді та під час досудового розслідування (у кримінальному провадженні).

⁹ Належать до інших учасників цивільного (ст. 65 ЦПКУ, господарського (ст. 62 ГПКУ) та адміністративного (ст. 61 КАСУ) процесу, інших учасників – у кримінальному (ст. 69 КПКУ) провадженні.

¹⁰ Складання схем, планів, відбір зразків для проведення експертизи тощо.

Допомога спеціаліста під час виконання процесуальних дій не може змінити висновок експерта й не може стосуватися правових питань.

Спеціаліст, залучений у цивільному, господарському та адміністративному процесі, має такі права:

- знати мету свого виклику до суду;
- відмовитися від участі в процесі, якщо не має відповідних знань та навичок;
- з дозволу суду ставити питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам;
- звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів;
- на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Обов'язки спеціаліста, залученого до перелічених процесів, такі:

- прибуття за викликом суду;
- відповідати на поставлені судом питання, давати усні консультації та письмові роз'яснення;
- звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів;
- у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу.

Спеціаліст, залучений до кримінального провадження, має такі права:

- 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;
- 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;
- 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;
- 4) ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і робити до них зауваження;
- 5) одержувати винагороду за виконану роботу й відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- 6) заявляти клопотання щодо власної безпеки у випадках, передбачених законом.

Обов'язки спеціаліста – учасника кримінального провадження такі:

- 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічні засоби (пристрої та прилади);
- 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення по суті поставлених запитань;
- 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних заходів у його перебігу і які стали відомі спеціалісту під час виконання обов'язків;
- 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених процесуальним законодавством.

Спеціаліст несе відповідальність у разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про його причини, – тоді суд відносить на його рахунок усі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Роз'яснення спеціалісту щодо його прав та обов'язків дає слідчий/прокурор у разі виклику експерта органом досудового розслідування, а на судовому засіданні – головуєчий.

Питання для самоконтролю

1. Які державні спеціалізовані установи реалізують судово-експертну діяльність?
2. Які суб'єкти судово-експертної діяльності виконують економічні експертизи?
3. Які науково-дослідні інститути судових експертиз належать до сфери підпорядкування Міністерства юстиції України?
4. Яку структуру має експертна служба Міністерства юстиції України?
5. Яким чином Міністерство юстиції України здійснює експертне забезпечення правосуддя?
6. Які риси професії судового експерта зумовлюють його правовий статус?
7. Яка особа не може бути залучена до виконання обов'язків судового експерта?
8. Які обов'язки покладено на судового експерта в процесі його діяльності?
9. Які права має судовий експерт згідно з законодавством?
10. Які дії заборонено вчиняти судовому експерту?
11. Який порядок роз'яснення експерту його прав та обов'язків?
12. За які допущені експертом правопорушення настає кримінальна відповідальність?
13. У разі допущення експертом яких правопорушень настає адміністративна відповідальність?
14. За які порушення, допущені експертом під час виконання обов'язків, його може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності?
15. Який порядок розгляду питань про дисциплінарну відповідальність судового експерта?
16. Які дисциплінарні стягнення можуть бути застосовані до судового експерта?
17. Який правовий статус має спеціаліст у судовому провадженні?
18. Які права та обов'язки має спеціаліст як інший учасник провадження?
19. У чому полягає різниця відповідальності судового експерта й спеціаліста?
20. Яким чином спеціалісту, що прибув на судове засідання за викликом, роз'яснюються його права та обов'язки?

Завдання для самостійної роботи

1. Простудіювати такі документи, що регламентують діяльність судових експертів: Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів¹¹, Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві

¹¹ Затв. наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5.

юстиції¹², Положення про Науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України¹³.

Сформулювати відповіді на такі питання:

- 1) Які завдання покладено на Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України?
- 2) З яких осіб формується постійний і змінний склад палат ЦЕКК?
- 3) Яка структура здійснює організаційне забезпечення діяльності ЦЕКК?
- 4) Який порядок підготовки матеріалів до розгляду членами ЦЕКК?
- 5) За яких умов засідання ЦЕКК вважається правомочним?
- 6) Які підстави може мати особа, що підлягає атестації, аби заявити відвід члену ЦЕКК?
- 7) Чи має право ЦЕКК проводити виїзні засідання?
- 8) Яка процедура ухвали та документального оформлення рішень ЦЕКК?
- 9) Які повноваження покладено законодавством на Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції?
- 10) Рекомендації з яких питань може розробляти Координаційна рада у межах своїх повноважень?
- 11) Які фахівці мають входити до складу Координаційної ради?
- 12) Яким чином формується персональний склад Координаційної ради?
- 13) Який статус мають рішення Координаційної ради?
- 14) Які основні завдання стоять перед Науково-консультативною та методичною радою з проблем судової експертизи (НКМР)?
- 15) Які функції має виконувати НКМР у межах своїх повноважень?
- 16) З'ясуйте структуру НКМР. Які фахівці входять до її складу?
- 17) Які повноваження покладено на секції НКМР та її президію?

2. Встановити правові підстави надання науково-дослідними установами Міністерства юстиції України платних послуг і з'ясувати їх перелік.

3. З'ясувати, які державні експертні установи працюють у вашому місті, їхнє місцезнаходження. Встановити, які види судових експертиз вони виконують та які платні послуги надають.

4. Вивчити процесуальні права та обов'язки судового експерта залежно від виду судочинства (ст. 69 КПКУ, ст. 72 ЦПКУ, ст. 69 ГПКУ, ст. 273 КУпАП, 68 КАСУ). Результати аналізу процесуального законодавства оформити за поданою нижче формою.

Процесуальні права та обов'язки судового експерта

Норми права*	Експерт		
	має право	не має права	зобов'язаний

*Подати посилання на відповідну статтю КПКУ, ЦПКУ, ГПКУ, КАСУ.

¹²Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778.

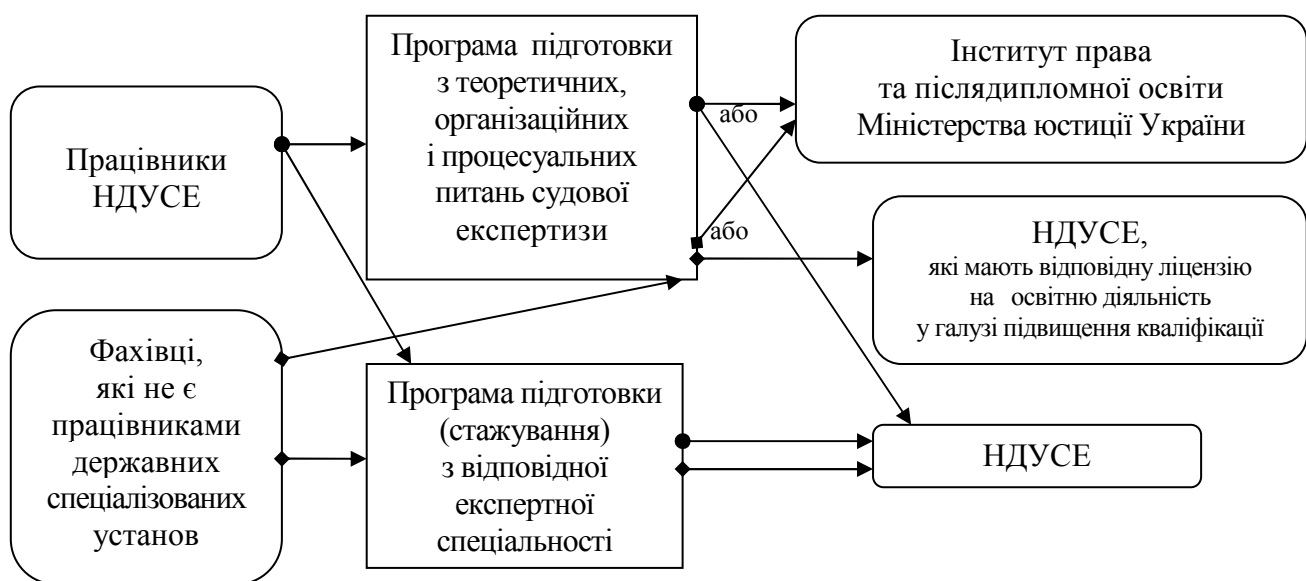
¹³Затв. наказом Міністерства юстиції України від 27.03.2012 р. № 470/5.

5. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта

Переліки видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється відповідна кваліфікація працівникам науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) та фахівцям, які там не працюють, затверджено Міністерством юстиції України (див. дод. А).

Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта працівники НДУСЕ та фахівці, які не працюють у державних спеціалізованих установах, мають відповідати таким критеріям: фахова вища освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, проходження підготовки [стажування] (рис. 5.1), обізнаність у теоретичних, організаційних і процесуальних питаннях судової експертизи, засвоєння методичних положень і набуття практики їх застосування до певної експертної спеціальності.

НДУСЕ – науково-дослідна установа судових експертиз Міністерства юстиції України.

Рис. 5.1. Схема підготовки (стажування) осіб, які мають намір отримати та/або підтвердити кваліфікацію судового експерта

Усі програми підготовки (стажування) затверджуються головою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті України (ЦЕКК) і передбачають проведення лекційних та практичних занять, розробку трьох проєктів висновків та їхнє рецензування (у разі присвоєння кваліфікації судового експерта), рецензування трьох копій висновків (у разі підтвердження кваліфікації судового експерта). Обсяг кожної програми підготовки (стажування) залежить від її цілей (це може бути присвоєння/перше підтвердження/наступне підтвердження кваліфікації судового експерта). Рецензування організують спеціалісти НДУСЕ, залучаючи для цього штатних судових експертів, кваліфікація котрих відповідає експертній спеціальності, за якою складено висновок, і які мають не менше ніж трирічний стаж експертної роботи.

Підготовка (стажування) фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта, відбувається на платній основі.

Атестація з метою присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта відбувається в ЦЕКК (рис. 5.2).

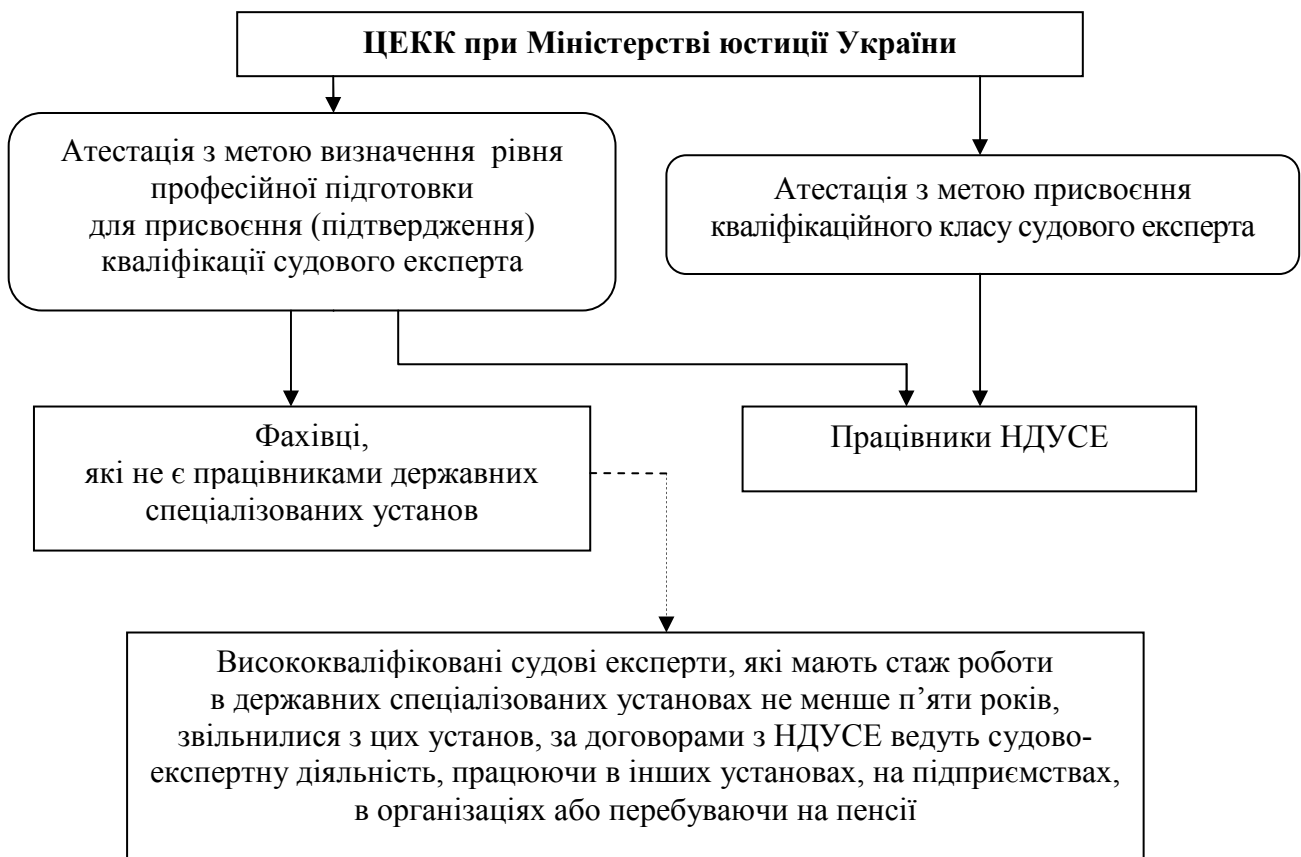

Рис. 5.2. Схема атестації осіб, які бажають отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта

Документи для кваліфікованого випробування (заява встановленого зразка про допуск до проходження атестації з доданими до неї необхідними документами¹⁴) подаються у відділ приймання та реєстрації документів Управління забезпечення та документообігу Міністерства юстиції України, де за процедурою надходження документів їх реєструють і передають секретареві Кваліфікаційної палати ЦЕКК.

Секретар Кваліфікаційної палати ЦЕКК перевіряє достатність і правильність поданих до ЦЕКК документів та формує їх в окрему справу, повідомляє зацікавлених осіб про час проведення засідання комісії не пізніше ніж за 10 днів.

¹⁴ Див. п.10–13 розд. III Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5. Дата звернення: 18.02.2020.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>.

Атестація відбувається шляхом проведення в усній формі кваліфікаційного іспиту за екзаменаційними білетами, затвердженими головою комісії. У кожному білеті відповідно до програми підготовки відображено таку тематику питань:

– для перевірки знань про теоретичні, організаційні й процесуальні основи судової експертизи – два питання;

– для контролю засвоєння положень відповідної експертної спеціальності – три питання.

Фахівці, отримавши екзаменаційні білети, готуються до відповіді протягом 60 хвилин, після чого відповідають усно, при цьому вони мають продемонструвати не нижчий задовільного рівень знань.

Результат складання кваліфікаційного іспиту оцінюється як «склав» («склала») або «не склав» («не склала») та заноситься в атестаційний аркуш.

За наслідками атестації комісія ухвалює одне з таких рішень:

1) присвоїти кваліфікацію судового експерта;

2) підтвердити раніше присвоєну кваліфікацію судового експерта;

3) відмовити у присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта.

Відмова у присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації може стосуватись особи претендента за таких обставин:

1) визнання її в установленому законодавством порядку недієздатною;

2) наявність судимості;

3) накладання адміністративного стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (протягом року з дня прийняття відповідного рішення);

4) відсутність відповідної вищої освіти;

5) негативний результат складання кваліфікаційного іспиту.

Про результати атестації комісія повідомляє претенденту одразу після проведення іспиту. У разі прийняття комісією позитивного рішення особі протягом 10 робочих днів видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду експертної спеціальності або робиться в раніше виданому документі відмітка про продовження терміну його чинності.

Свідоцтво підписує голова й секретар комісії, підписи засвідчуються печаткою. Свідоцтво, видане працівникові НДУСЕ, дійсне протягом п'яти років за умови наявності посвідчення співробітника відповідного закладу. Термін чинності свідоцтва, виданого фахівцю, який не є працівником державної спеціалізованої установи, – три роки.

Особа, якій було відмовлено в присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта через негативний результат складання кваліфікаційного іспиту, може повторно пройти атестацію на черговому засіданні комісії.

Особа, якій тричі поспіль було відмовлено в присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта через негативний результат складання кваліфікаційного іспиту, до наступного проходження атестації має пройти повторну підготовку (стажування) в установленому порядку.

5.2. Порядок формування реєстру атестованих судових експертів

Відомості про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта заносяться до офіційної електронної бази даних – Державного реєстру атестованих судових експертів, складання якого здійснює Міністерство юстиції України (утримувач реєстру).

Інформаційний фонд реєстру формують із даних про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Адміністрації Державної прикордонної служби України.

Реєстр поповнюється даними про таких осіб:

– на кожного судового експерта державної спеціалізованої установи за поданням керівників цих установ;

– судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, – на підставі заяви самого судового експерта встановленої форми.

Достовірність відомостей, поданих утримувачу реєстру, забезпечують особи, які його складають.

До реєстру вносяться такі відомості¹⁵:

– прізвище, ім'я, по батькові судового експерта;

– найменування Експертно-кваліфікаційної комісії (ЕКК) , дата і номер її рішення;

– номер і строк дії свідоцтва або документа, що підтверджує наявність кваліфікації судового експерта (якщо видачу свідоцтва не передбачено, то про це вноситься відповідний запис);

– вид експертизи, експертна спеціальність;

– місце роботи, місцезнаходження, адреса електронної пошти (для судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ) й телефон судового експерта.

Зміни до записів у реєстрі щодо судових експертів вносяться за поданням осіб, від яких до нього вже надходила така інформація. Причини для внесення змін можуть бути такі:

– присвоєння експерту кваліфікації судового експерта з іншого виду судової експертизи або з іншої експертної спеціальності;

– підтвердження кваліфікації судового експерта;

– притягнення експерта до відповідальності за те чи інше правопорушення відповідно до чинного законодавства України;

– зміни місця роботи або місцезнаходження експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи;

– припинення діяльності судового експерта (зазначається на якій підставі це відбулось).

¹⁵ Ті самі відомості подаються у разі внесення змін до реєстру у зв'язку з присвоєнням експерту кваліфікації судового експерта з іншого виду судової експертизи або з іншої експертної спеціальності й підтвердження кваліфікації судового експерта.

У разі притягнення до дисциплінарної відповідальності судового експерта, котрий не працює в державній спеціалізованій установі, або якщо стосовно нього кваліфікацію не було підтверджено з причини порушення встановлених законодавством строків стажування, то зміни до реєстру вносять фахівці державного підприємства «Національні інформаційні системи» (адміністратор реєстру) за відповідним поданням Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України.

Реєстр атестованих судових експертів розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України, доступ до нього безоплатний, інформація відкрита для запитів зацікавлених осіб, її оновлення відбувається протягом одного місяця з дня надходження.

5.3. Кваліфікаційні класи судових експертів – працівників спеціалізованих науково-дослідних установ

Кваліфікаційні класи судових експертів присвоюються працівникам профільних установ (НДУСЕ) залежно від посади, які вони обіймають, стажу, досвіду роботи, наявності наукового ступеня та з урахуванням рівня професійних знань, при цьому вони мають кваліфікацію судового експерта (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Кваліфікаційні класи судових експертів – працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України

Посади працівників НДУСЕ, які мають кваліфікацію судового експерта	Кваліфікаційний клас судового експерта	Підстава
Директор	Вищий, перший	Наказ Міністерства юстиції України за поданням керівника відповідного структурного підрозділу Мін'юсту
Заступник директора	Вищий, перший, другий	
Завідувач структурного підрозділу (завідувач відділення), учений секретар		Вищий, перший, другий
Головний судовий експерт		
Провідний судовий експерт		
Старший судовий експерт	Перший, другий, третій, четвертий	
Судовий експерт	Третій, четвертий, п'ятий	
Головний науковий співробітник	Вищий, перший, другий	
Провідний науковий співробітник		
Старший науковий співробітник	Вищий, перший, другий, третій	
Науковий співробітник	Третій, четвертий, п'ятий	
Молодший науковий співробітник	Четвертий, п'ятий	

Віднесення експерта до того чи іншого класу слугує підставою для призначення та виплати працівникові установи встановленої законом відповідної надбавки¹⁶.

Атестацію працівників з метою присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів¹⁷ проводять експертно-кваліфікаційні комісії профільних науково-дослідних установ Міністерства юстиції України. Розроблено процедуру присвоєння кваліфікаційних класів.

Безпосередній керівник працівника, який підлягає атестації, реалізує процедуру таким чином:

1. Складає та підписує такі документи:

– характеристику, яка містить розгорнуту оцінку професійних знань, компетентності, якості виконання посадових обов'язків та інформацію про результати діяльності за період після останнього присвоєння претенденту кваліфікаційного класу;

– подання до експертно-кваліфікаційної комісії.

2. Попередньо ознайомлює працівника зі змістом характеристики. У разі, коли він не згоден з поданими там відомостями, керівник виносить характеристику на обговорення в колективі підрозділу, де працює претендент. За результатами обговорення формують пропозиції, котрі додають до характеристики.

3. Подає до експертно-кваліфікаційної комісії перед початком її засідання характеристику (разом з пропозиціями колег претендента) і подання.

Засідання експертно-кваліфікаційної комісії відбувається за таким планом:

– розгляд поданих від безпосереднього керівника працівника, який підлягає атестації, матеріалів;

– заслуховування доповіді цього працівника;

– після всебічної оцінки професійного рівня претендента, ухвада одного з таких рішень:

1) присвоїти працівнику відповідний кваліфікаційний клас судового експерта;

2) залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас судового експерта без змін (повторний розгляд має відбутись не раніше ніж через шість місяців).

Результати атестації заносяться в протокол засідання комісії та в атестаційний аркуш, складений за встановленою формою, повідомляються працівнику, який атестувався, протягом 10 днів.

Загальні правила присвоєння кваліфікаційного класу:

1. Працівникам, які вперше прийняті на роботу або переведені на вищу посаду, присвоюється найнижчий кваліфікаційний клас судового експерта, передбачений для посади, яку він обіймає в НДУСЕ .

¹⁶ Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз: постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 314. Дата звернення: 01.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2011-%D0%BF>.

¹⁷ У тому числі й чергових кваліфікаційних класів судових експертів.

2. Черговий кваліфікаційний клас судового експерта в межах обійманої посади може бути присвоєний працівникові, який успішно відпрацював належно до раніше присвоєного кваліфікаційного класу не менше 2 років.

3. Строки належності працівників установ до присвоєних кваліфікаційних класів судових експертів не обмежуються.

4. Якщо працівник перейшов на посаду, котрій відповідає нижчий кваліфікаційний клас судового експерта, або залишив роботу, на яку потім повернувся, то за ним зберігається присвоєний кваліфікаційний клас.

5.4. Кваліфікаційні вимоги до посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України

Залежно від того, яку посаду обіймає працівник НДУСЕ, Мін'юстом встановлено вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня, необхідного для належного виконання професійних завдань та обов'язків, а також визначено мінімальні вимоги до стажу роботи й кваліфікації судового експерта (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Кваліфікаційні вимоги до посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України

Посада	Зміст вимог
1	2
Керівники	
Директор науково-дослідного інституту (центру)	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра та загальний стаж роботи не менше 10 років, у тому числі досвід роботи в галузі судової експертизи або права, або на посадах наукових чи науково-педагогічних працівників не менше 5 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук – не менше 3 років; досвід роботи на керівних посадах не менше 5 років
Заступник директора науково-дослідного інституту (центру)	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра та загальний стаж роботи не менше 7 років, у тому числі досвід роботи в галузі судової експертизи або права, або на посадах наукових чи науково-педагогічних працівників не менше 3 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук – не менше 2 років; досвід роботи на керівних посадах не менше 3 років
Учений секретар	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра та стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі досвід роботи в галузі наукової роботи не менше 5 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук – не менше 3 років; досвід організаційної або методичної роботи в науковій сфері не менше 3 років
Завідувач відділення	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра та стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі досвід роботи в галузі судової експертизи або наукової роботи не менше 5 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук – не менше 3 років; досвід роботи на керівних посадах не менше 2 років
Завідувач лабораторії	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки та стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі досвід роботи в галузі судової експертизи або наукової роботи не менше 5 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук – не менше 3 років

1	2
Завідувач відділу (самостійного)	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра та стаж роботи за фахом не менше 7 років, у тому числі досвід роботи в галузі судової експертизи або наукової роботи не менше 5 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук – не менше 3 років; досвід організаційної або методичної роботи в науковій сфері не менше 2 років
Завідувач відділу (сектора)	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки та стаж роботи за фахом не менше 7 років, у тому числі досвід роботи в галузі судової експертизи або наукової роботи не менше 5 років, а за наявності наукового ступеня доктора філософії або доктора наук не менше 3 років
Професіонали	
Головний судовий експерт	<p>Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки. Стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 15 років.</p> <p>За наявності стажу роботи за фахом не менше 20 років – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 10 років.</p> <p>За наявності трьох і більше експертних спеціальностей чи наукового ступеня доктора філософії – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 8 років.</p> <p>За наявності наукового ступеня доктора наук з відповідної галузі знань – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 7 років.</p> <p>Наявність відповідної кваліфікації судового експерта</p>
Старший судовий експерт	<p>Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки. Стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 5 років.</p> <p>За наявності стажу роботи за фахом не менше 10 років чи двох і більше експертних спеціальностей, чи наукового ступеня доктора філософії або доктора наук з відповідної галузі знань – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 3 років.</p> <p>Наявність відповідної кваліфікації судового експерта</p>
Судовий експерт	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки. Стаж роботи за фахом не менше 1 року
Головний науковий співробітник	Науковий ступінь доктора наук з відповідної галузі знань та наявність вагомих наукових праць або дипломів на відкриття чи авторських свідоцтв і патентів на винаходи та стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі за професією судового експерта, або наукової роботи не менше 5 років
Провідний науковий співробітник	Науковий ступінь доктора філософії або доктора наук з відповідної галузі знань, наявність наукових праць і стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі за професією судового експерта, або наукової роботи не менше 5 років
Старший науковий співробітник	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки, стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі за професією судового експерта, або наукової роботи не менше 3 років; опубліковані наукові праці, а за наявності наукового ступеня – без вимог до стажу роботи

1	2
Науковий співробітник	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки, стаж роботи за фахом не менше 5 років та опубліковані наукові праці, а за наявності наукового ступеня, закінчення аспірантури – без вимог до стажу роботи
Молодший науковий співробітник	Вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки та стаж роботи за фахом не менше 3 років, а за наявності наукового ступеня, закінчення аспірантури – без вимог до стажу роботи

Особи, стаж роботи яких не відповідає встановленому кваліфікаційними вимогами, але при цьому мають достатній практичний досвід й успішно виконують у повному обсязі покладені на них завдання та обов'язки, як виняток, можуть бути залишені на обійманій посаді або призначені на інші посади, крім керівних. При цьому існує умова, що за результатами оголошеного на заміщення цих посад конкурсу було неможливо підібрати кандидатуру, яка відповідає встановленим вимогам до працівників НДУСЕ, або стосовно таких осіб була рекомендація атестаційної комісії НДУСЕ.

Питання для самоконтролю

1. З яких спеціальностей економічної експертизи особі може бути присвоєно кваліфікацію судового експерта?
2. Яким вимогам має відповідати особа для присвоєння їй кваліфікації судового експерта?
3. У яких установах здійснюється підготовка майбутніх судових експертів?
4. За якими програмами ведеться підготовка майбутніх судових експертів та які види навчальних занять вона передбачає?
5. У чому полягає відмінність підготовки судового експерта державної спеціалізованої установи від підготовки того, який не є працівником цієї установи?
6. Який порядок рецензування проєктів (копій) експертних висновків, складених особою під час проходження підготовки (стажування)?
8. Які органи проводять атестацію та приймають рішення про присвоєння кваліфікації судового експерта?
9. У якому разі особі, що має намір набути кваліфікації судового експерта може бути відмовлено в її присвоєнні (підтвердженні)?
10. Яка процедура проведення іспиту з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта?
11. Яке рішення може ухвалити експертно-кваліфікаційна комісія за результатами атестації судового експерта?
12. Який документ посвідчує присвоєння кваліфікації судового експерта?
13. Який термін чинності встановлено для свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта?
14. Яка установа виступає утримувачем Державного реєстру атестованих судових експертів?
15. Які існують підстави для включення особи у Державний реєстр атестованих судових експертів?

16. Які відомості про особу вносяться до Державного реєстру атестованих судових експертів?

17. За яких обставин необхідно вносити зміни до Державного реєстру атестованих судових експертів?

18. Від яких факторів залежить кваліфікаційний клас судового експерта?

19. Яку процедуру встановлено для присвоєння судовому експерту кваліфікаційного класу?

20. За якими критеріями визначають кваліфікаційний клас судового експерта?

21. Які встановлено терміни належності працівників установ до присвоєних кваліфікаційних класів судових експертів?

22. Який орган встановлює кваліфікаційні вимоги до посад працівників НДУСЕ?

23. Які кваліфікаційні вимоги встановлено до посади молодшого наукового співробітника НДУСЕ?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Простудіювати Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів¹⁸, подати письмові відповіді на такі запитання:

1. Які документи до НДУСЕ подає фахівець, аби пройти підготовку (стажування) судового експерта?

2. Які документи подаються до ЦЕКК для проходження атестації з метою присвоєння кваліфікації судового експерта?

3. За якою процедурою видають експерту свідоцтво про присвоєння кваліфікації?

4. Чи має право працівник НДУСЕ використовувати власне свідоцтво про присвоєння кваліфікації в разі проведення судових експертиз чи експертних досліджень поза межами установи?

5. У яких випадках свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта підлягає анулюванню?

6. Який орган має право анулювати свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта?

7. Який порядок видачі дубліката свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта?

8. Які існують підстави для тимчасового припинення профільної діяльності судовим експертом, котрий не є працівником державної спеціалізованої установи? Які дії він обов'язково має вчинити в цьому випадку?

Завдання 2. Ознайомитися зі змістом інформаційної й технологічної карток адміністративної послуги на присвоєння кваліфікації судового експерта, які розміщені Департаментом експертного забезпечення правосуддя на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України¹⁹.

¹⁸ Затв. наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5.

¹⁹ <https://minjust.gov.ua/m/administrativna-posluga-prisvoennya-kvalifikatsii-sudovogo-eksperta>.

Завдання 3. З'ясувати зміст експертної діяльності, визначити, які існують вимоги до спеціальних знань, а також положення яких законодавчих актів і нормативних документів необхідні для виконання посадових обов'язків експертів – працівників НДУСЕ. Аби виконати це завдання, скористатися Довідником кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України²⁰.

Визначити за Класифікатором професій ДК 003:2010²¹ коди всіх назв посад працівників НДУСЕ.

Результати роботи подати у вигляді поданої нижче форми.

Код професії	Посада	Кваліфікаційна характеристика професії	
		завдання та обов'язки	що має знати
	Директор науково-дослідного інституту (центру)		
	Заступник директора науково-дослідного інституту (центру)		
	Учений секретар		
	Завідувач відділення		
	Завідувач лабораторії		
	Завідувач відділу (самостійного)		
	Завідувач відділу (сектора)		
	Головний судовий експерт		
	Старший судовий експерт		
	Судовий експерт		
	Головний науковий співробітник		
	Провідний науковий співробітник		
	Старший науковий співробітник		
	Науковий співробітник		
	Молодший науковий співробітник		

Завдання 4. З'ясувати умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз.

Завдання 5. Ознайомитися з Державним реєстром атестованих судових експертів (<http://rase.minjust.gov.ua/>).

Здійснити пошук судових експертів (експертна спеціальність 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»), які не є фахівцями державних спеціалізованих установ Міністерства юстиції України, і ведуть судово-експертну діяльність на території Дніпропетровської області.

²⁰ Затв. наказом Міністерства юстиції України 19.04.2012 р. № 611/5.

²¹ Затв. наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327.

Завдання 6. Простудіювати Інструкцію про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах²².

З'ясувати особливості судово-експертної діяльності атестованих судових експертів, котрі не є фахівцями державних спеціалізованих установ.

Відповісти на такі питання:

1. На підставі якого документа судовий експерт має право виконувати дослідження з певного виду експертної спеціальності?

2. Які вимоги існують до облаштування приміщень, де працює судовий експерт?

3. Чи встановлено вимоги до оснащення обладнанням діяльності виконавця судових економічних експертиз?

4. Яким чином особа, що має намір набути кваліфікації судового експерта, може підтвердити наявність у неї робочого місця, придатного для проведення досліджень, зберігання доказів, документів діловодства й наглядових проваджень?

5. Які передбачено вимоги до зберігання печатки, штампів, бланків судового експерта?

6. Які документи судовий експерт фіксує в журналі реєстрації судових експертиз та експертних досліджень? Назвіть вимоги до його оформлення.

7. Які підсумкові документи складає судовий експерт в результаті опрацювання звернень юридичних та фізичних осіб різного характеру?

8. Які документи включає наглядове провадження експертизи?

9. Який існує порядок зберігання й утилізації документів наглядового провадження?

10. У який спосіб судовий експерт звітує Міністерству юстиції України про свою діяльність?

11. Який орган контролює дотримання судовими експертами вимог нормативно-правових актів з питань їхньої профільної діяльності?

12. Який порядок проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів?

13. Які показники діяльності атестованих судових експертів беруться до уваги під час планової перевірки?

14. На яких підставах може бути проведена позапланова перевірка діяльності атестованих судових експертів?

15. Які висновки експерта підлягають аналізу під час перевірки його діяльності?

16. Які особи можуть аналізувати висновки експерта під час перевірки його діяльності?

17. Який порядок підготовки висновків експерта до проведення аналізу й оформлення його результатів?

18. Які наслідки має виявлення під час перевірки роботи судового експерта недоліків, що можуть бути усунені?

19. Які наслідки має виявлення під час перевірки роботи судового експерта недоліків методичного характеру або порушень вимог нормативно-правових актів з питань його профільної діяльності?

²² Затв. наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5.

Завдання 7. Дати обґрунтовані письмові відповіді на такі запитання.

1. Науковий співробітник НДУСЕ має намір набути кваліфікації судового експерта вперше. Яким чином відбувається його підготовка та яка процедура атестації?

2. Працівник НДУСЕ, який має кваліфікацію судового експерта й експертний стаж, звільнився зі штату установи й вирішив вести судово-експертну діяльність самостійно. Який порядок набуття ним нового статусу?

3. Співробітник НДУСЕ має пройти процедуру присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта зі спеціальності, фахівців якої немає в штаті установи. У зв'язку з цим потрібно з'ясувати:

1) У якій установі такий співробітник проходить підготовку (стажування) й атестацію?

2) Яка установа видає йому свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта (або робить відмітку в свідоцтві про продовження терміну його чинності)?

4. До НДУСЕ з метою проходження підготовки (стажування) звернулася особа, яка не є громадянином України. У зв'язку з цим з'ясувати такі питання:

1) Чи можуть НДУСЕ здійснювати підготовку (стажування) таких осіб?

2) Який документ видається такій особі в разі успішного проходження нею програм підготовки (стажування)?

3) Чи може така особа бути атестована як судовий експерт?

5. Самозайнята особа (бухгалтер) вирішила набути кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності». Яку процедуру вона має пройти з моменту прийняття рішення до отримання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта?

6. Особа припинила профільну діяльність у зв'язку із закінченням терміну чинності свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта. Яким чином вона може поновити свою судово-експертну діяльність?

7. Центральна експертно-кваліфікаційна комісія вилучила в особи свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта. Причиною стало грубе порушення нею вимог законодавства України про судову експертизу й методичних вимог до проведення досліджень і, як наслідок, викликало втрату довіри до неї. Чи може така особа поновити свій статус і судово-експертну діяльність? Яким чином це має відбуватися?

8. Уперше в НДУСЕ прийнято на посаду судового експерта особу, яка має вищу освіту другого рівня за ступенем магістра з обліку й оподаткування, стаж роботи за фахом 4 роки та свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта (спеціальність 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»).

Який кваліфікаційний клас з огляду на ці відомості може бути присвоєно працівнику НДУСЕ?

9. Старшому судовому експерту НДУСЕ було присвоєно другий кваліфікаційний клас. Визначити, яку він отримає при цьому надбавку до зарплатні²³.

²³ Див. постанову Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 314 «Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз».

Завдання 8. Дослідити порядок та умови присвоєння й підтвердження кваліфікації судового експерта і (або) кваліфікаційного класу працівникам Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України; порядок та умови припинення судово-експертної діяльності працівників експертної служби; порядок розгляду питання про дисциплінарну відповідальність судових експертів служби; порядок видачі свідоцтва про присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта, його дубліката й заміни свідоцтва про присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта.

Завдання 9. Ознайомитися з порядком ведення Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України бази даних Державного реєстру атестованих нею судових експертів.

6. ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЯ

6.1. Порядок призначення експертизи

Призначення експертизи – один із способів отримання доказів для слідства і суду. Залучення експерта й проведення експертизи – це важлива слідча дія.

Судова експертиза може призначатися на таких стадіях ведення справ:

- досудового розслідування обставин справи в кримінальному провадженні;
- судового розгляду справ у кримінальному або виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних або господарських справ, справ про адміністративні правопорушення.

Призначення судової експертизи може відбуватися по-різному в кожному окремому випадку залежно від обставин справи.

У разі призначення експертизи судом закон передбачає такий порядок вибору експертної установи або експерта:

- у кримінальному провадженні – слідчим суддею, судом самотійно;
- у господарському, цивільному, адміністративному провадженні – сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто, то у встановлений судом термін цього права набуває суд, до того ж за певних обставин справи суд самотійно призначає експерта чи експертну установу.

Суб'єкти ведення справи (слідчий/прокурор, слідчий суддя, суд) призначають для проведення експертизи державну спеціалізовану установу з урахуванням її зони регіонального обслуговування. За наявності обставин, через які неможливо або недоцільно проводити експертизу в згаданій установі, це може бути доручено експертам іншої профільної установи з обґрунтуванням мотивів в ухвалі про призначення експертизи.

Проведення експертизи може бути доручено судовому експерту, який відповідає таким критеріям:

1) атестований з відповідної експертної спеціальності, має свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта;

2) внесений до Державного реєстру атестованих судових експертів, розміщеного на сайті Міністерства юстиції України;

3) достатньо компетентний у питаннях, які потрібно дослідити експертним шляхом;

4) бере участь у процесі тільки як експерт, із жодних причин не зацікавлений у результаті справи.

Сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді (під час досудового розслідування) чи суду (у процесі розгляду) із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, пов'язаних із справою.

Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати їх такими:

1) ці об'єкти перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

2) самі по собі або в сукупності з іншими речами й документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення в ньому важливих обставин;

3) не являють собою або не включають речей і документів, у яких зосереджена таємниця, котру охороняє закон.

Призначення експертизи слідчим на стадії досудового розслідування Слідчий або прокурор має зобов'язання (ч. 2 ст. 242 КПКУ) забезпечити проведення судової експертизи з метою визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не здатний цього зробити і не подав документ з підтвердженням розміру такої шкоди та ін. (рис. 6.1).

Крім того, слідчий, прокурор може визнати за необхідне призначення експертизи з таких причин:

– за наявності достатніх відомостей про можливість отримання або перевірки вже наданих доказів у конкретному кримінальному провадженні;

– за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Основні стадії процесу підготовки експертизи:

1. *Вибір моменту призначення експертизи.* Залежить від слідчої ситуації, особливостей експертного дослідження тощо. Своєчасність призначення експертизи забезпечено її плануванням.

2. *Збір необхідних матеріалів.* Об'єкти дослідження отримують шляхом проведення встановлених законом слідчих дій (це може тимчасовий доступ до документів та ін.).

3. *Визначення предмета експертизи.* Формулювання конкретного завдання, яке має виконати в процесі дослідження експерт на основі його спеціальних знань. Предмет експертизи зумовлено колом питань, поставлених перед судовою експертизою.

4. *Вимоги до змісту питань, на які експерту потрібно дати відповіді,* такі:

– вони не повинні виходити за межі його спеціальних знань і не носити правових ознак;

– бути однозначними, конкретними і чітко сформульованими;

- бути поставленими в логічній послідовності;
- характеризуватися повнотою, мати комплексний характер.

Процесуальне рішення слідчого/прокурора щодо проведення експертизи (див. рис. 6.1) приймається у формі постанови відповідного змісту (з використанням офіційного бланка з підписом службової особи – ініціатора цього процесуального рішення). Цей документ разом з об'єктами дослідження передається до експертної установи.

Постанова слідчого/прокурора має складатись із вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

Рис. 6.1. Схема процедури призначення експертизи слідчим/прокурором на стадії досудового розслідування з метою отримання (збору) або перевірки вже наданих доказів у конкретному кримінальному провадженні

Якщо експертиза проводиться поза профільною установою, то для залучення експерта слідчий, зазвичай вивчивши дані реєстру судових експертів, звертається в державну спеціалізовану установу, враховуючи при цьому її регіональну зону обслуговування.

Експерт, який прибув на місце проведення експертизи, проходить таку процедуру за участю слідчого:

- вручення постанови про призначення експертизи;
- роз'яснення прав й обов'язків та попередження про відповідальність за відмову від подання висновку або за його свідомо неправдивий зміст, про що слідчий робить запис у постанові про призначення експертизи, засвідченій підписом експерта;
- отримання експертом необхідних матеріалів справи (об'єктів дослідження).

Слідчому надано такі права:

- бути присутнім під час проведення експертизи, проте, не будучи при цьому її учасником чи співвиконавцем. Він може оперативного збирати додаткові матеріали та виконувати слідчі дії, коли в них виникає необхідність під час експертного дослідження;

- пред'являти матеріали справи обвинуваченому в присутності експерта.

Керівник експертної установи контролює якість і терміни проведення експертизи; після її завершення – правильність оформлення висновку експерта.

Висновок експертизи подається слідчому в письмовому вигляді та в необхідній кількості його примірників, враховуючи дотримання встановленої процедури видачі профільною установою результатів експертизи.

Слідчий, одержавши висновок експерта (або повідомлення про неможливість його надати), обов'язково надає його для ознайомлення обвинуваченому, котрий має право дати власні пояснення, заявити заперечення щодо змісту документа, оформити клопотання про призначення додаткової чи повторної експертизи.

Заяви обвинуваченого щодо висновків експертизи слідчий обов'язково має перевірити таким чином:

- через допит експерта в порядку роз'яснення та/або доповнення змісту поданого ним висновку;
- шляхом виконання інших слідчих дій;
- у процесі аналізу й оцінки висновку експертизи.

Висновок експерта, де підтверджено (встановлено) або спростовано факти чи обставини, що розслідуються, слідчий, за своїм внутрішнім переконанням, керуючись законом, оцінює як доказ на предмет належності, допустимості, достовірності, після чого долучає його до матеріалів кримінального провадження.

Призначення експертизи слідчим суддею На стадії досудового розслідування з огляду на певні обставини та в порядку, передбаченому процесуальним законодавством, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, за певним алгоритмом та за участю профільних суб'єктів (див. рис. 6.2).

Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про призначення експертизи за таких умов:

1) з метою дослідження обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження, коли залучення експерта необхідне, проте сторона обвинувачення цього не зробила або залучений цією стороною експерт на поставлені запитання відповів таким чином, що неможливо дати повний і належний висновок на предмет з'ясування згаданих обставин, або існують достатні підстави вважати, що експерт від сторони обвинувачення через брак у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин може надати чи вже надав неповний або неправильний висновок;

2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через брак коштів чи з інших об'єктивних причин.

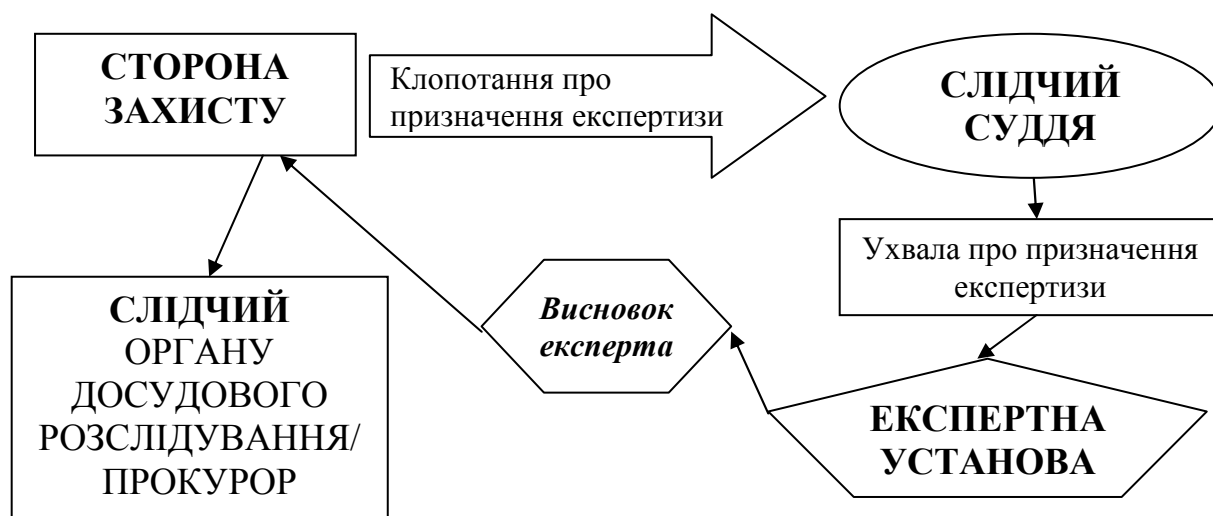

Рис. 6.2. Схема процесу призначення експертизи слідчим суддею

Зміст клопотання має бути таким:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, за яким подається документ;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) законодавства України про кримінальну відповідальність;

3) виклад причин, у яких обґрунтовано докази необхідності призначення експерта;

4) дані про експерта, якого необхідно залучити, або назва експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи;

5) зазначення виду експертного дослідження, яке необхідно провести, і перелік запитань, котрі необхідно поставити перед експертом.

До клопотання додають: копії матеріалів, у яких обґрунтовано докази необхідності призначення експерта; копії документів, котрі підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Клопотання, подане з дотриманням процесуальних вимог, розглядається не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду слідчим суддею місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове

розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – його слідчим суддею. Особа, яка подала клопотання, має бути повідомлена про місце й час його розгляду, проте її неприбуття не може бути перешкодою для такого розгляду, крім випадків, коли участь цієї особи визнана слідчим суддею обов’язковою.

Як ініціатор призначення експертизи слідчий суддя має такі права:

1. Під час розгляду клопотання учасників розгляду або з власної ініціативи заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для задоволення клопотання.

2. За результатами розгляду клопотання своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, котра звернулася з клопотанням, доведе наявність належних для цього підстав. В ухвалу слідчого судді з дорученням провести експертизу мають бути внесені запитання, поставлені перед експертом особою – ініціатором клопотання, а також обґрунтовані рішення про невнесення тих питань, відповіді на які не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі – ініціатору цього залучення.

Призначення експертизи судом Під час розгляду справи суд має право з власної ініціативи або на підставі клопотання сторони провадження/учасника справи постановити ухвалу про призначення експертизи та доручити її проведення експертній установі, експерту або експертам за певним алгоритмом (див. рис. 6.2).

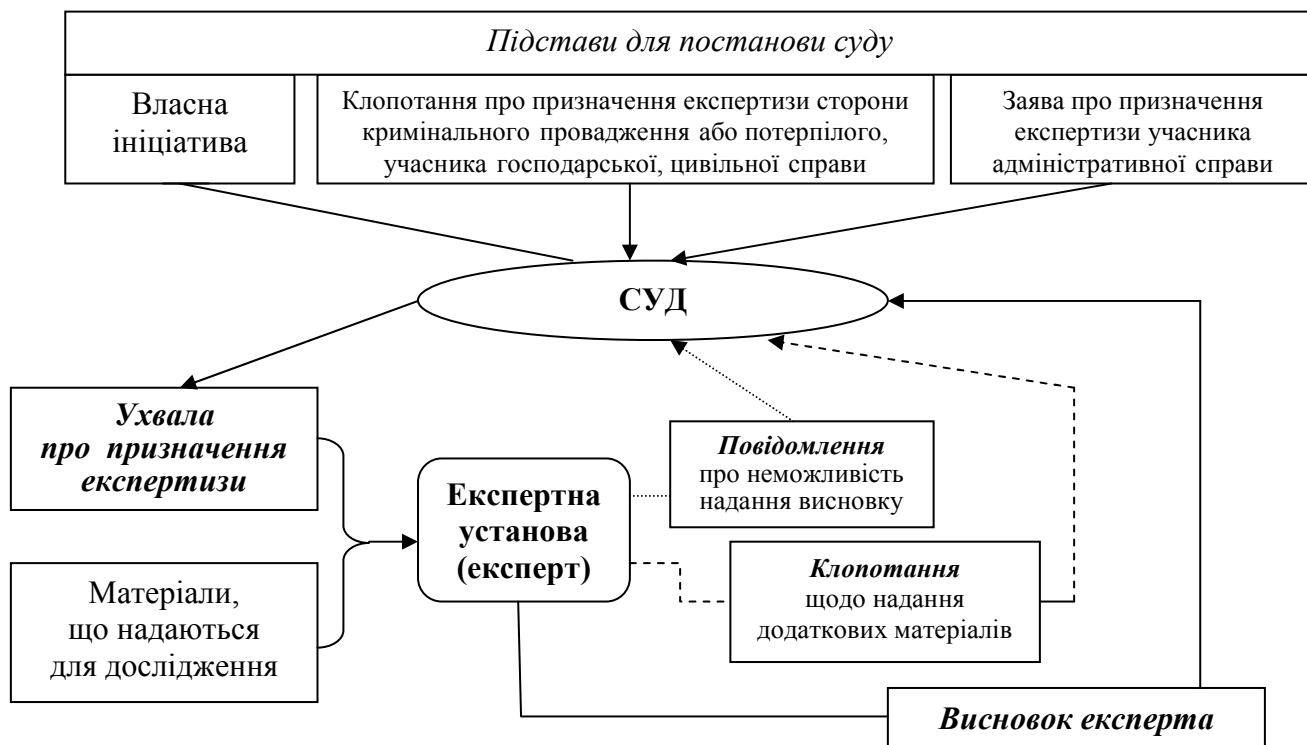

Рис. 6.2. Схема призначення експертизи судом

У кримінальному процесі суд призначає експертизу незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого, за таких обставин:

- 1) суду подано кілька висновків експертів, зміст яких суперечить один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;
- 2) під час судового розгляду виникли підстави (ст. 509 ч. 2 КПКУ) для проведення психіатричної експертизи;
- 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності.

У процесі розгляду цивільних, господарських, адміністративних справ суд призначає експертизу за сукупності таких умов:

- 1) коли з'ясування обставин, що мають значення для справи, потребує спеціальних знань у сфері, іншій, ніж право, без чого таке з'ясування неможливе;
- 2) жодною стороною²⁴ не подано висновок експерта щодо тих самих питань або подані сторонами висновки експертів викликають обґрунтовані сумніви в їхній правильності.

Під час господарського процесу другою обов'язковою умовою може бути клопотання учасника справи, мотивоване неможливістю надання експертного висновку в строки, встановлені для подання доказів за наявності визначених судом поважних причин, зокрема в разі неможливості отримати необхідні для проведення експертизи матеріали.

За необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу, декілька експертів для підготовки одного висновку (запровадити комісійну або комплексну експертизу) згідно з передбаченою законом процедурою (див. табл. 6.1).

Експертиза може проводитися під час судового засідання або за межами суду, якщо це зумовлено характером досліджень або якщо об'єкт досліджень неможливо доставити до суду, чи коли експертизу виконують на замовлення учасника справи. Алгоритм таких досліджень показано на рис. 6.3.

Сторони/учасники судового розгляду мають право поставити перед судом питання, з'ясування яких, на їх думку, потребує висновку експерта. Суд може їх прийняти, вмотивувати відхилення або зміну змісту питань, запропонованих сторонами провадження/учасниками справи. Відповіді на які питання потребують експертизи, визначає суд. У разі необхідності суд може заслухати експерта з метою уточнення формулювання питання, яке потрібно з'ясувати а також виступити з клопотанням дати відповідні коментарі щодо поставлених питань.

Призначаючи експертизу, суд приймає ухвалу, такого змісту:

- визначення підстав для проведення експертизи;
- перелік питань, стосовно яких експерт має надати суду висновок;

²⁴ У цивільному процесі – сторонами (стороною).

– подання назви експертної установи (або імен експерта/експертів), якій (якому/яким) доручено проведення експертизи; коли таких суб'єктів кілька, то має бути призначено провідного експерта або експертну установу;

– подання переліку матеріалів, призначених для дослідження, та інших відомостей, які мають значення для проведення експертизи; зміст переліку встановлює суд, враховуючи думку учасників справи та призначеного ним судового експерта.

Таблиця 6.1

Експертизи, які може призначити суд у разі необхідності

Вид експертизи	Умови призначення	Примітки
Додаткова експертиза	<ol style="list-style-type: none"> 1. Експертний висновок здійснено не за усіма поданими матеріалами 2. Не на всі питання, які були поставлені експерту, зроблено вичерпні відповіді 3. Висновок викладено нечітко і за допомогою допиту експерта в суді неможливо з'ясувати його зміст 4. Висновок має невизначений і неконкретний характер 5. Деякі обставини справи потребують додаткового дослідження 6. Виникла необхідність поставити додаткові питання щодо досліджуваних експертом об'єктів 	<p>Призначається після розгляду судом висновку первинної експертизи, коли виявилось, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо</p> <p>В ухвалі про призначення додаткової експертизи суд зазначає, які саме висновки експерта виявились неповними чи незрозумілими або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження</p> <p>Проведення додаткової експертизи може бути доручено тому самому або іншому експерту</p>
Нова (первинна) експертиза	Виникли питання стосовно об'єктів, які експерт не досліджував	У разі призначення судом нової (первинної) експертизи за необхідності дослідити нові об'єкти чи інші обставини справи
Повторна експертиза	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявні суперечності у висновках експертів 2. Висновок суперечить іншим матеріалам справи 3. Висновок недостатньо необґрунтований 4. Виникли сумніви у правильності висновку 5. Виявлено істотне порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення й проведення експертизи 	<p>В ухвалі про призначення повторної експертизи судом відображено обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта</p> <p>Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експерту</p>
Комісійна експертиза	Виникла потреба провести дослідження за участю декількох експертів – фахівців однієї галузі знань	Комісія експертів може бути створена судом чи за його рішенням керівником судово-експертної установи
Комплексна експертиза	Існування потреби провести дослідження за участю декількох експертів – фахівців різних галузей знань	

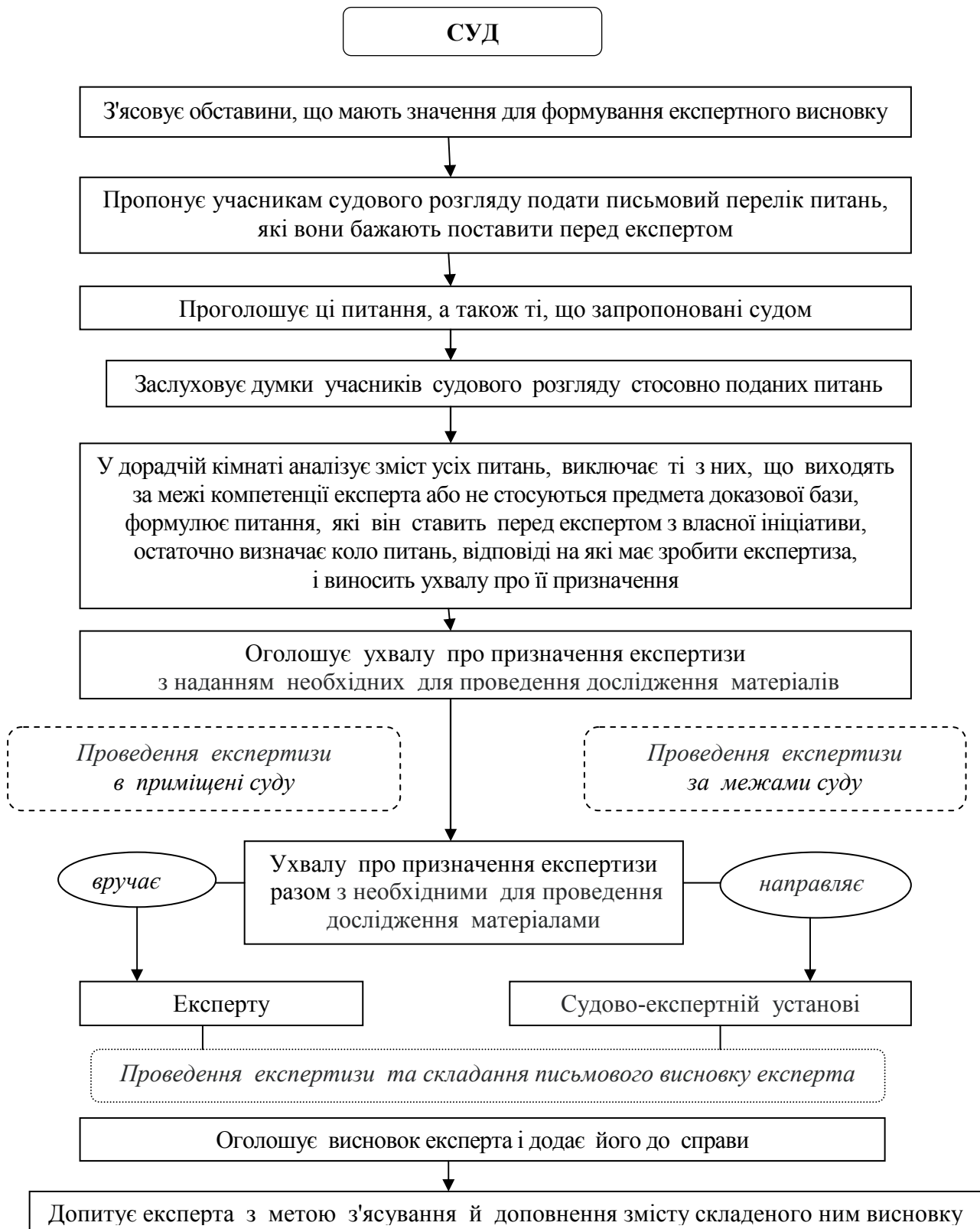

Рис. 6.3. Схема послідовності дій суду, пов'язаних із призначенням експертизи

В ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта стосовно кримінальної відповідальності в разі подання свідомо неправдивого висновку та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Суд має направити суб'єктам розгляду такі об'єкти:

– особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експерту або експертній установі), – ухвалу про призначення експертизи, предмети й матеріали, що підлягають дослідженню (у матеріалах справи можуть зберігатися їхні копії);

– сторонам провадження/учасникам справи – ухвалу про призначення експертизи.

Обов'язки призначеного судом експерта:

– у разі виникнення сумніву щодо змісту й обсягу доручення невідкладно подає суду клопотання про його уточнення;

– невідкладно повідомляє суд про неможливість проведення експертизи відповідно до поставлених питань через брак у нього необхідних знань або без залучення інших експертів;

– у разі потреби заявляє (надсилає) суду клопотання про надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення експертизи.

Під час проведення експертизи в приміщені суду законом передбачено право присутності судді, а також інших учасників справи (у разі подання ними відповідного клопотання). На час, необхідний експерту для ознайомлення зі справою і протоколом судового слідства, суд оголошує перерву.

Завершивши дослідження наданих матеріалів, експерт складає письмовий висновок або повідомлення про неможливість його надання. Експерт зачитує свій висновок у суді, після чого йому можуть бути поставлені запитання в усній формі для з'ясування окремих положень висновку. Усі відповіді експерта заносяться в протокол судового засідання.

Ухвалу суду про призначення експертизи та висновок експерта суд долучає до справи.

Проведення

експертизи

на замовлення

сторони провадження/

учасника справи

Сторона захисту (у кримінальному процесі) та учасники справи (у цивільному, господарському та адміністративному процесах) мають право самостійно (незалежно від згоди суду чи іншої сторони) залучати для дослідження обставин справи експертів на договірних умовах.

Мета замовлення експертизи:

– необхідність застосування спеціальних знань у сфері, іншій, ніж право, без яких неможливо встановити певні обставини справи;

– необхідність отримати об'єктивну, повну, обґрунтовану інформацію щодо обставин справи;

– виявлення додаткових аргументів (доказів) для відстоювання прав сторін чи учасників справи в судовому процесі.

Замовник експертизи²⁵ має право самостійно²⁶ обирати експертну установу/експерта.

²⁵ Сторона захисту (у кримінальному процесі) та учасники справи (у цивільному, господарському та адміністративному процесі).

²⁶ Сторона захисту (у кримінальному процесі) може робити свій вибір тільки серед державних спеціалізованих установ.

Для цього він звертається до керівника експертної установи (судового експерта, який не є фахівцем державної спеціалізованої установи) із відповідною заявою такого змісту й структури:

- зазначення виду експертизи;
- формулювання мети її проведення (для подання до суду);
- подання переліку питань, які мають бути з'ясовані під час експертизи²⁷;
- подання переліку додатків до заяви (це зазвичай матеріали, надані для дослідження).

Далі між експертною установою / експертом та замовником має бути укладено договір на проведення експертизи / про надання послуг експерта з оформленням його двох оригінальних примірників, що мають однакову юридичну силу (по одному для кожної із сторін). У тексті договору обов'язково відображають номер справи або кримінального провадження, чи посилання на статтю закону, згідно з якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають з'ясуванню, а також назви об'єктів які потрібно дослідити.

Клопотання стосовно надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення експертизи, експертна установа/експерт надсилає особі, яка замовила експертизу.

Судовий експерт, який виконує дослідження на замовлення для подання зробленого за його результатами висновку до суду, має ті самі права й обов'язки, що й фахівець, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду.

Висновок експерта видається особі, яка замовила експертизу²⁸. У ньому обов'язково має бути зазначено, що він підготовлений для подання до суду і що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за відображення у висновку явно неправдивих відомостей. Такий висновок має однаковий процесуальний статус з висновком експерта, підготовленим за ухвалою слідчого судді, суду.

Сторона захисту / учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. Відповідно до заяви учасника справи про наявність підстав для відводу експерта, який підготував висновок на замовлення іншої особи, останній не приймається судом до розгляду, якщо той визнає слушність таких підстав.

6.2. Оформлення матеріалів для проведення експертизи

Експертиза проводиться після подання органом (особою), який (яка) її призначив(ла) [залучив(ла) експерта], матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства.

До експертної установи (для використання експертом) мають бути подані такі об'єкти:

- 1) документ про призначення експертизи (про залучення експерта);
- 2) об'єкти дослідження (бухгалтерські документи, тощо);
- 3) матеріали справи (на клопотання експерта).

²⁷ Питання формулює ініціатор експертизи. Вони повинні бути поставлені тільки в межах спеціальних знань експерта.

²⁸ Судовий експерт має право повідомити про результати експертизи суду.

Документ про призначення експертизи (залучення експерта) має такий зміст і структуру:

1) місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, фахівцям якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на з'ясування експертом; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (бухгалтерських документів, направлених експертові, або посилання на перелік документів, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи;

2) перелік усіх об'єктів, які направляються на експертне дослідження;

3) дозвіл на ушкодження або знищення об'єкта (об'єктів) дослідження, якщо таке може трапитися під час проведення експертизи.

Разом з документом про призначення експертизи (залучення експерта) експертній установі (експерту) передаються оригінали документів або належним чином засвідчені їх якісні копії.

Вилучення у підприємств та установ об'єктів (первинних документів, облікових реєстрів, бухгалтерської та іншої звітності), що підлягають дослідженню, має бути оформлене протоколом згідно з вимогами процесуального законодавства, його підписують усі особи, які брали участь у цьому вилученні.

Об'єкти дослідження надсилаються експертній установі (експертові) в упаковці, яка забезпечує їх збереження від несанкціонованого доступу, та засвідчуються в передбаченому законодавством порядку. Документи мають бути хронологічно систематизованими (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими й пронумерованими.

Якщо для бухгалтерського обліку були застосовані комп'ютерні програми, то експерту в роздрукованому вигляді надаються реєстри бухгалтерського обліку, обов'язково засвідчені в установленому порядку. Додатково на вимогу експерта може бути надана електронна версія усіх документів.

У разі призначення додаткової або повторної експертизи (залучення експерта), крім матеріалів, передбачених для первинної експертизи, до експертної установи (для використання експертом) подаються також висновки попередніх експертів з усіма додатками, а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку.

Якщо в документі про призначення експертизи (залучення експерта), відображено необхідність проведення комплексної експертизи, то зазначають її назву та назву експертної (их) установи (установ), фахівцям якої (яких) доручено проведення такого дослідження. Коли ж у комплексній експертизі бере участь особа, яка не працює в експертній установі, то відображають її прізвище, ім'я та по батькові, освіту, спеціальність, місце роботи, місце реєстрації, інші дані. Тоді ж, коли проведення комплексної експертизи

доручено фахівцям декількох профільних установ, то в документі про її призначення (залучення експерта) має бути відображено назву провідної установи, тобто тієї, що організовує проведення експертизи, зокрема координує роботу експертів і забезпечує зв'язок з органом (особою) – ініціатором такого призначення (залучення).

Тоді, коли проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи й одночасно особі, яка там не працює, то провідною визначається експертна установа.

Документ про призначення експертизи (залучення експерта), якщо вона має бути комплексна, направляється в кожну з експертних установ-співвиконавців, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження й матеріали справи направляються на адресу провідної експертної установи.

Якщо в документі про призначення комплексної експертизи (залучення експерта) провідну експертну установу не визначено, то її встановлюють за згодою між керівниками установ, а коли вони в цьому питанні не дійшли згоди, то органом (особою) – ініціатором призначення (залучення).

Оформлення матеріалів про призначення комісійної експертизи відбувається аналогічно, як це було описано про комплексну експертизу.

У разі необхідності проведення експертизи (дослідження) на місці події або огляду об'єкта за місцем його перебування орган (особа), який (яка) призначив (ла) експертизу, [залучив (ла) експерта], [замовив (ла) дослідження], має забезпечити прибуття експерта, його безперешкодний доступ до об'єкта, а також належні умови для його роботи, до того ж, за необхідності викликати учасників процесу або інших осіб. У разі неявки осіб чи їх законних представників, що викликалися, у встановлений час на місце події або огляду об'єкта дослідження (огляд) проводиться без їхньої участі, про що зазначається у висновку.

6.3. Стадії судово-експертного дослідження

Дослідження, передбачені судовою експертизою, можуть відбуватись у приміщенні органу досудового розслідування, в експертній установі, яку для цього визначено, на робочому місці судового експерта, який веде самостійну судово-експертну діяльність, під час судового засідання.

Процес судової експертизи (дослідження) – це сукупність послідовних дій, спрямованих на виконання завдань, поставлених перед експертом(ами) в ухвалі слідчого судді/суду про призначення експертизи.

Судово-експертне дослідження проходить за кілька стадій, а саме:

1) *організаційна*, коли виконують такі заходи:

– підготовчі роботи в експертній установі, коли керівник цієї установи чи її підрозділу ознайомлюється із змістом постанови (ухвали) про призначення експертизи, складає завдання та призначає експерта на її проведення, ознайомлює його зі змістом постанови (ухвали) про призначення експертизи;

– організаційно-методична підготовка експертного дослідження, під час якої експерт вивчає зміст і повноту матеріалів, доданих до постанови (ухвали) про призначення експертизи, підбирає нормативно-правові акти, що регулюють питання, які мають бути досліджені, обирає методикку і складає план-графік проведення експертизи;

2) *дослідна*, упродовж якої експерт виконує експертні процедури і документує їхні результати (складає робочі документи);

3) *узагальнення, оцінка й реалізація результатів експертизи*, тобто групування й систематизація, підсумовування результатів та формування висновків експертизи, розробка пропозицій щодо профілактики правопорушень, складання висновку експерта й передача його органу (особі), який (яка) призначив (призначила) експертизу (замовнику експертизи), роз'яснення змісту висновку експертизи слідчому, суду.

6.4. Організація проведення експертиз у профільній установі

Підставою для проведення судової експертизи виступає відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. Схему взаємодії суб'єктів експертизи див. на рис. 6.4.

Рис. 6.4. Схема організації та документальної бази експертного дослідження

У разі проведення досліджень в експертній установі (рис. 6.5) їхнє організаційне, матеріально-технічне забезпечення, контроль за своєчасністю і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника цієї установи. Коли ж судово-експертна діяльність фахівця відбувається в складі юридичної особи, що не є державною спеціалізованою установою, то відповідальність покладається на її керівника.

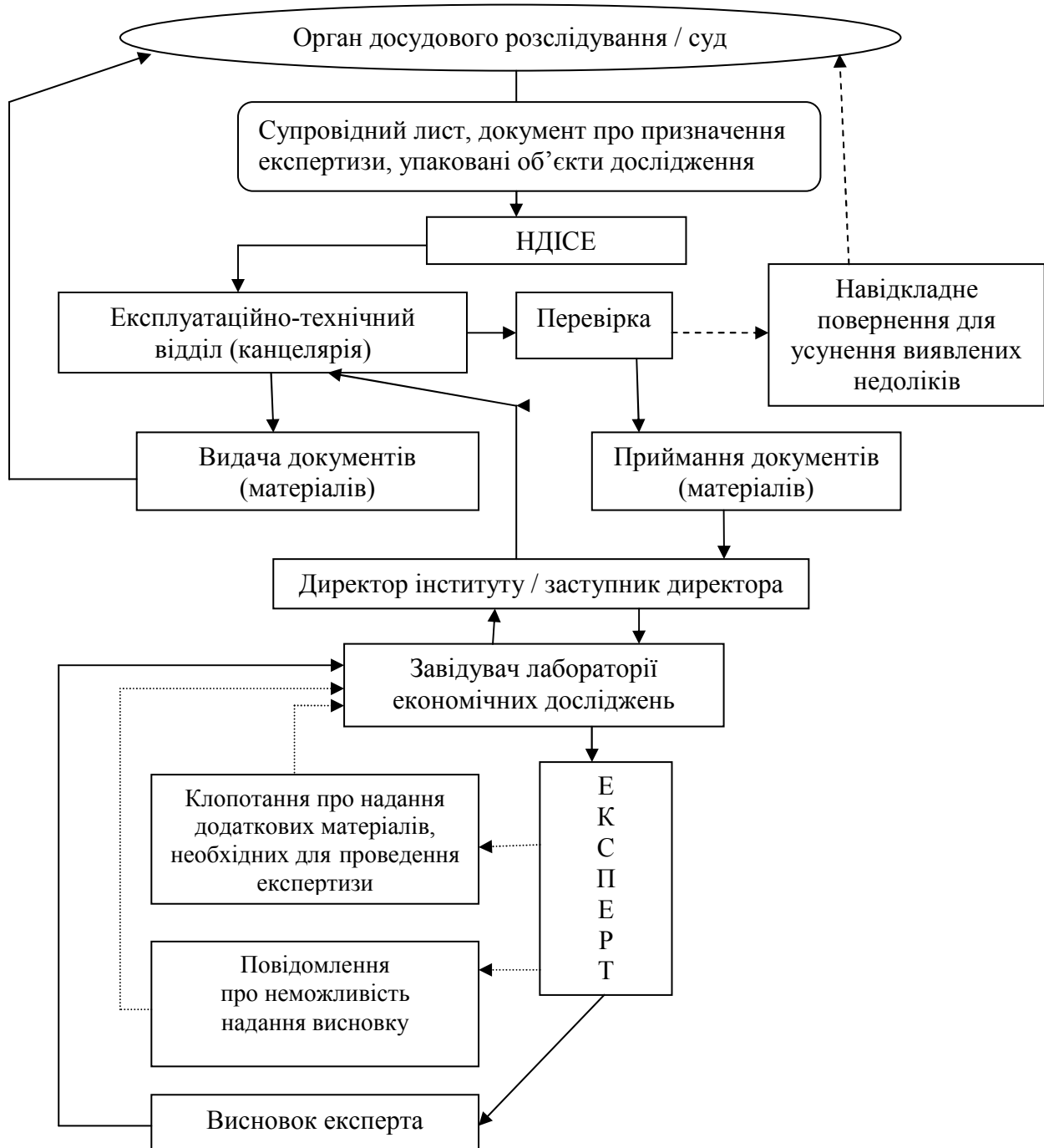

Рис. 6.5. Схема організації та документальних підстав для експертного дослідження в профільній установі

Документи про призначення експертизи, а також матеріали та об'єкти дослідження, доставляються в НДІСЕ²⁹ безпосередньо її ініціатором³⁰ або за його дорученням функцію доставки може бути покладено на уповноважену особу (це також може бути нарочний, засоби поштового зв'язку, кур'єрська служба). Названі об'єкти приймає працівник експлуатаційно-технічного відділу (ЕТВ) [канцелярії] установи, перевіривши наявність супровідних листів, документів про призначення, правильність їхнього оформлення (адресування, наявність підписів, вихідних реєстраційних даних, інших необхідних реквізитів), наявність і цілісність потрібних додатків, стан пакування об'єктів дослідження. Якщо під час такої перевірки виявлено невідповідність перелічених матеріалів чинним вимогам, то їх не приймають, а невідкладно повертають ініціатору згідно з встановленим законом порядком.

У разі відсутності порушень працівник ЕТВ, прийнявши матеріали, відразу (у день надходження) реєструє їх у журналі реєстрації експертиз та експертних досліджень установи, встановленої форми³¹. Кожному матеріалу присвоюється реєстраційний індекс (порядковий номер). Після чого (але не пізніше наступного дня з моменту отримання) все це передає директору експертної установи (його заступнику).

Керівник експертної установи (його заступник) протягом одного робочого дня розглядає отримані матеріали та доручає працівникам відповідного структурного підрозділу закладу організувати проведення експертизи. При цьому він може безпосередньо призначити експерта й встановити термін виконання експертизи або передати цю функцію на свого заступника чи на керівника підрозділу.

Матеріали з резолюцією керівник установи (його заступник) повертає до служби діловодства, де оформляють «Наглядове провадження»³². Після чого, матеріали разом з речовими доказами у надісланій поштою упаковці³³, до якої прикріплено бирку із зазначенням реєстраційного індексу, працівник ЕТВ передає керівнику структурного підрозділу або вручає експертові, отримавши від нього особистий підпис у журналі реєстрації експертиз та експертних досліджень установи.

Безпосередньо в структурному підрозділі установи отримані матеріали експертиз (експертних досліджень) реєструються у відповідному журналі³⁴ із зазначенням присвоєного кожному в ЕТВ реєстраційного номера. Розглянувши ці матеріали, керівник експертного підрозділу доручає виконати завдання

²⁹ НДІСЕ – Науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України.

³⁰ Орган (особа), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта].

³¹ Додаток 21 до Інструкції з діловодства в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, затв. наказом Мін'юсту від 13.02.2018 № 341/5.

³² Наглядове провадження включає документи, у яких фіксуються дії, пов'язані з призначенням та проведенням експертиз (досліджень), хід їх проведення [постанову про призначення експертизи (заяву з проханням провести експертне дослідження), копії листів, клопотань замовника, висновок експерта (експертного дослідження), повідомлення про неможливість надання висновку, акт здавання-приймання висновку судового експерта (експертного дослідження) тощо].

³³ Службі діловодства дозволяється відкривати зовнішню упаковку для вилучення постанови (ухвали) про призначення експертизи або заяви про проведення дослідження.

³⁴ Додаток 23 до Інструкції з діловодства в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, затв. наказом Мін'юсту від 13.02.2018 № 341/5.

конкретному працівникові. Матеріали та речові докази зберігаються у сейфах, що унеможлиблює доступ до них сторонніх осіб. Передача об'єктів дослідження до іншого підрозділу (іншому виконавцеві) фіксується в журналі приймання-передання речових доказів³⁵.

Якщо в експертній установі не можуть бути проведені певні види досліджень, зокрема бракує фахівців тієї чи іншої галузі спеціальних знань, то керівник закладу повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], повернувши матеріали справи без виконання.

У тому разі, коли призначена первинна, додаткова, повторна або комплексна експертиза з огляду на особливості процесу дослідження чи наданих об'єктів, не виявилась такою по суті, то керівник експертної установи організовує проведення належної експертизи, а у вступній частині висновку мають бути викладені мотиви зміни її процесуального визначення відповідно до законодавства.

Якщо в одному документі про призначення експертизи (залучення експерта) є питання, для відповіді на які потрібно провести різні види досліджень, не пов'язаних між собою, то керівник установи визначає, котрі з них у якій послідовності та в якому підрозділі закладу будуть досліджені.

Коли в оформленні отриманих матеріалів виявлено порушення, які виключають можливість організації проведення експертизи, то керівник профільної установи терміново в письмовій формі повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта]. Якщо названий суб'єкт не вживає належних заходів для усунення помічених перешкод, то керівник експертної установи після закінчення тридцяти календарних днів від моменту, коли повідомлення було надіслано, повертає зазначені матеріали ініціатору експертизи.

Керівник експертної установи контролює процес досліджень, цікавиться їхніми результатами, перевіряє якість і терміни проведення експертиз; а також аналізує висновок експерта, організовує видачу (надсилання) результатів її ініціатору.

Особливості організації проведення комплексної експертизи Організуючи виконання комплексної експертизи, керівник профільної установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам закладу, визначає, який з них є провідним.

Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів та призначає її голову.

Якщо комплексну експертизу виконують фахівці кількох профільних установ, то комісію експертів формує керівник провідної установи разом з керівниками інших установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної експертної установи.

³⁵ Додаток 25 до Інструкції з діловодства в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, затв. наказом Мін'юсту від 13.02.2018 № 341/5.

Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими співвиконавцями при дослідженні поставлених питань. Голова комісії виконує тільки організаційні функції, а саме:

- скликає нараду експертів, на якій ознайомлює їх з документом про призначення експертизи (залучення експерта) та з матеріалами, які надійшли на дослідження;

- організовує розробку спільної програми досліджень, де має бути визначено послідовність і терміни виконання окремих заходів; у разі неузгодження дій членів комісії під час проведення експертизи чи порушення її послідовності повідомляє про це керівника експертної установи;

- організовує попереднє вивчення досліджуваних об'єктів членами комісії;

- налагоджує зв'язок з керівниками експертних установ (підрозділів), звідки були залучені члени комісії, контролює терміни проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми експертизи;

- проводить проміжні й підсумкові наради експертів;

- складає проект висновку (за потреби повідомлення про неможливість його надання) або доручає це одному з членів комісії.

Якщо комплексна експертиза не може бути здійснена силами фахівців цієї профільної установи, то її керівник повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], з проханням про залучення фахівця потрібної спеціалізації з дотриманням вимог процесуального законодавства України.

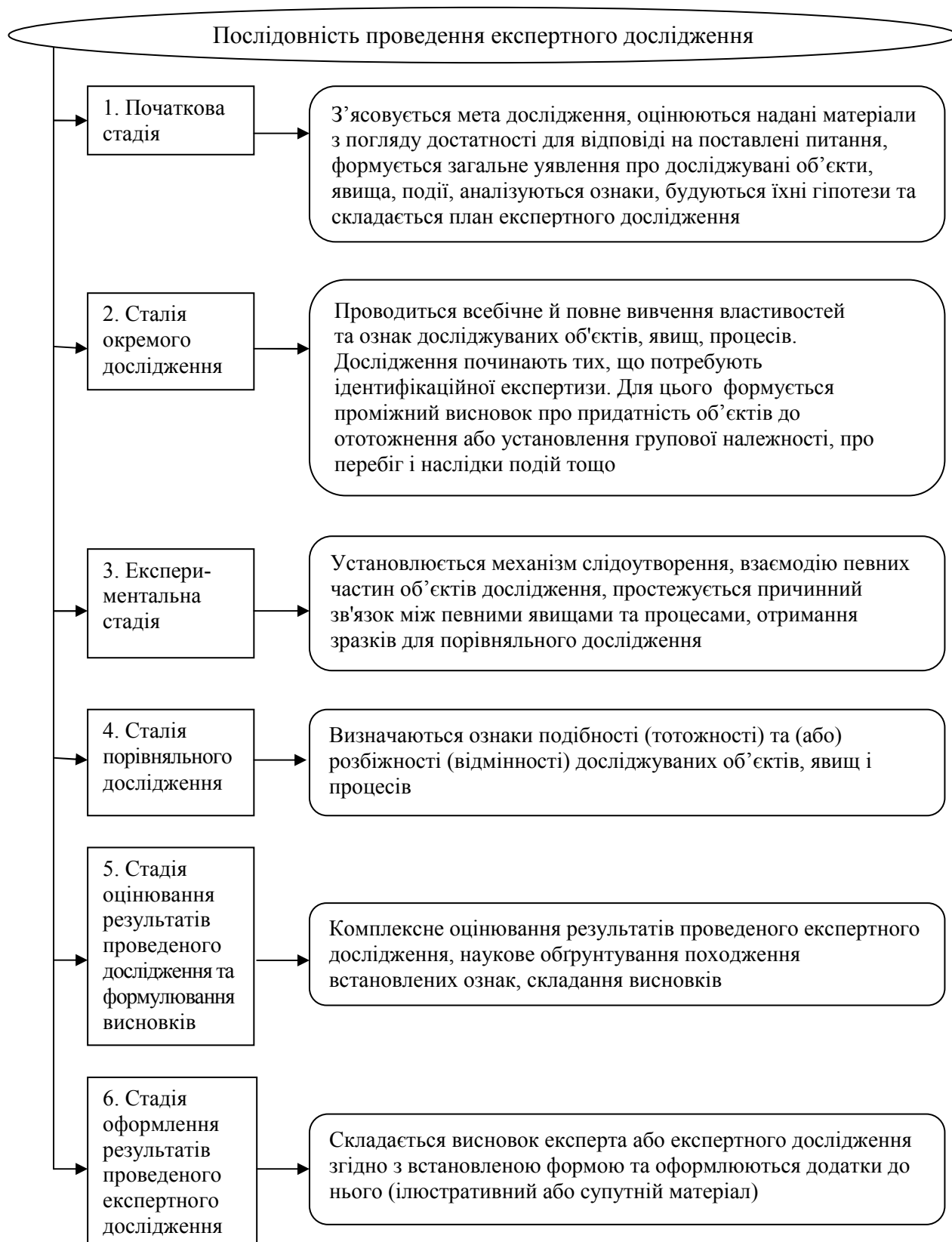
У разі, коли комплексну експертизу, призначену до виконання різними експертними установами, один із членів комісії не розпочав протягом тридцяти календарних днів, а без результатів його діяльності подальші дослідження силами інших членів комісії неможливе, то керівник провідної експертної установи повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта]. Далі, коли протягом тридцяти календарних днів заходи з організації роботи комісії не було вжито, матеріали повертаються замовнику без виконання.

Особливості організації проведення комісійної експертизи Організація комісійної експертизи має відповідати правилам, встановленим для комплексної експертизи.

Спільний висновок комісії експертів підписують її члени, які брали участь в оцінюванні результатів усіх досліджень і дійшли згоди щодо його змісту.

Якщо такої згоди не було досягнуто, належить скласти декілька висновків експертів (за кількістю окремих позицій) або один, у якому вступну й дослідницьку частини підписують усі експерти, а заключну – ті з них, зміст висновків яких відрізняється від загальної думки.

Етапи експертного дослідження Після отримання матеріалів для проведення судової експертизи (або експертного дослідження) судовий експерт працює за алгоритмом, відображеним на рис. 6.6, за умови збереження наданих йому для роботи об'єктів, аби не допустити їх знищення або пошкодження.

Примітка. Під час реалізації судовим експертом алгоритму дослідження залежно від виду виконуваних завдань, можуть не відбуватись експериментальна стадія і стадія порівняльного дослідження.

Рис. 6.6. Схема алгоритму експертного дослідження

Під час проведення початкового дослідження судовий експерт виконує такі операції:

- ознайомлення з наданими матеріалами (постановою, ухвалою, клопотанням, зверненням, матеріалами кримінального провадження, цивільної, адміністративної, господарської справи тощо), установлення цілісності пакування, наявності об'єктів вивчення (досліджуваних та порівняльних), їх відповідності переліку в супровідних документах;
- вивчення стану об'єктів дослідження (їх цілісність, відсутність змін, спричинених транспортуванням тощо);
- аналіз оформлення порівняльних об'єктів (зразків) відповідно до вимог процесуального законодавства;
- установлення достатності і якості отриманих матеріалів, об'єктів дослідження;
- виявлення порівнянності об'єктів дослідження;
- обґрунтування необхідності порушення клопотань щодо надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи (у разі потреби);
- визначення необхідного комплексу методів дослідження і послідовності їх застосування.

Під час проведення окремого дослідження судовий експерт дотримується такого алгоритму:

- вивчення ознак і властивостей кожного з досліджуваних об'єктів, явищ, процесів;
- виявлення загальних (щодо форми, розміру, роду, виду тощо) та окремих (особливих) ознак (своєрідних деталей зовнішньої будови, характерних властивостей тощо) кожного з об'єктів дослідження, явищ, подій;
- оцінювання кожної виявленої ознаки з огляду на механізм її утворення, стійкість, індивідуальність і частоту появи;
- формування проміжного висновку (про придатність для ідентифікації, установлення групової належності тощо) за результатами вивчення;
- підбір аналогів серед певних груп виробів, речовин, явищ тощо з метою визначення умов проведення експерименту;
- ілюстрування виявлених ознак.

На експериментальній стадії судовий експерт здійснює такі заходи:

- відтворення певних умов, максимально наближених до реальних обставин виникнення досліджуваних об'єктів, явищ і процесів;
- перевірка версій, що виникли на попередніх етапах дослідження, збір відомостей, необхідних для з'ясування поставлених питань;
- ілюстрування перебігу й результатів проведеного експерименту;
- оцінювання результатів експерименту з урахуванням індивідуальності й стійкості відображення виявлених ознак досліджуваних об'єктів, явищ, процесів;
- складання проміжних висновків;
- дотримання вимог, які висуваються до проведення експериментального дослідження:

- ужиття заходів для запобігання руйнуванню об'єктів дослідження;
- створення умов, максимально наближених до реальних обставин формування досліджуваних об'єктів, явищ і процесів;

Проведення експерименту триває, аж поки результат не буде достатнім для порівняльного дослідження, але не менше трьох разів.

У процесі порівняльного дослідження судовий експерт має виконувати такі дії:

- порівняння встановлених загальних та окремих ознак досліджуваних об'єктів, явищ і процесів;
- попередню операцію здійснюють одним або кількома способами, зокрема шляхом зіставлення, накладання або суміщення;
- формування проміжного висновку з підтвердженням або запереченням тотожності (подібності) та (або) розбіжності (відмінності);
- ілюстрування результатів порівняльного дослідження.

На стадії оцінювання результатів проведеного дослідження та формулювання висновків судовий експерт має з'ясувати такі факти:

- стійкість та індивідуальність виявлених ознак;
- суттєвість комплексу ознак, що свідчать про підтвердження або заперечення фактів, їх значущість для висновку.

При цьому результати проведеного дослідження оформлюють документально на підставі всебічного, повного й об'єктивного наукового аналізу всіх ідентифікаційних ознак, у вигляді складання судовим експертом однойменного висновку або висновку експертного дослідження за встановленою формою з додаванням до нього ілюстративного або супровідного матеріалу (додатків).

Видача (надсилання) Після оформлення результатів експертизи і всіх **результатів експертизи** передбачених законодавством супровідних документів, матеріали експертних проваджень передаються в експлуатаційно-технічний відділ (ЕТВ) [канцелярію] профільної установи (див. рис. 6.5) для реєстрації та подальшої їх видачі (надсилання) органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта]. Об'єкти дослідження передаються в ЕТВ упакованими, якщо інше не передбачено особливостями їхнього зберігання та видачі.

Матеріали справи повертаються органу (особі) – ініціатору призначення експертизи (залучення експерта) з огляду на такі обставини:

- 1) тільки після проведення експертизи та складання висновку експерта, причому документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також надані для порівняльного аналізу зразки позначаються відповідними штампами;

- 2) виявлення неможливості проведення експертизи, коли не було задоволене клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, не сплачено вартість експертної послуги протягом 45 календарних днів від моменту направлення цього клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством; у разі неприбуття експерта або незабезпечення його безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для роботи фахівця.

Видача (надсилання) працівником ТЕВ вихідної кореспонденції відбувається згідно з вимогами чинного законодавства. Ініціатор дослідження може отримати документи про його результати й об'єкти експертизи тільки в разі пред'явлення документа, що посвідчує особу. Коли таку функцію виконує уповноважена ним особа, то потрібна наявність належно оформленого доручення та пред'явленого документа, який підтверджує участь особи в проведенні досудового розслідування (засвідчена копія постанови про групу слідчих, прокурорів, детективів; витяг з ЄРДР³⁶).

Тоді, коли підсумковий документ і матеріали дослідження доставляє кур'єр, то особа-отримувач ставить свій підпис на копії супровідного листа, зазначивши дату надходження й номер службового посвідчення (документа, що засвідчує особу). Доручення на отримання матеріалів долучається до наглядового провадження.

6.5. Строки проведення експертизи

Строк проведення експертизи – це певний проміжок часу, після закінчення якого судовий експерт зобов'язаний виконати поставлене перед ним завдання й оформити відповідно до вимог процесуального законодавства висновок експерта.

Термін проведення експертизи починається з робочого дня, наступного після надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується в день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо завершення встановленого строку припадає на неробочий день, то днем його закінчення вважається наступний після цього робочий день.

Для терміну проведення експертизи існують такі умови:

1) його встановлює керівник експертної установи (або заступник керівника чи керівник структурного підрозділу);

2) не повинен перевищувати 90 календарних днів.

Тривалість попереднього вивчення матеріалів не має перевищувати 15 робочих днів.

Особа, яка встановлює строк проведення експертизи, має враховувати такі обставини:

– рівень завантаженості експерта (тоді, коли він проводить одночасно понад 10 експертиз, у тому числі комісійних і комплексних, вважається що навантаження значне);

– обсяг і складність дослідження (кількість і складність об'єктів та досліджуваних питань, методологічне забезпечення роботи, трудомісткість методів, ступінь законодавчої урегульованості й стабільності методологічних засад обліку та оподаткування господарських операцій, стан їх відображення в бухгалтерському й податковому обліку, вид експертизи (первинна, додаткова, повторна, комісійна, комплексна експертиза тощо).

Коли значне завантаження експерта має місце, то після попереднього вивчення ним наданих матеріалів, за письмовою домовленістю з органом

³⁶ Єдиний реєстр досудових розслідувань.

(особою), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], може бути встановлено прийнятний строк проведення експертизи. У разі незгоди експерта із запропонованим терміном, експертна установа повертає матеріали справи з пропозицією призначити проведення експертизи іншими суб'єктами судово-експертної діяльності.

У строк проведення експертизи не включається тривалість виконання дій, передбачених клопотанням експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], у процесі надання потрібних матеріалів.

Питання для самоконтролю

1. На якому етапі юридичного провадження може бути призначено експертизу?

2. За якими критеріями обирають профільну устанovu під час призначення експертизи?

3. У якому порядку призначається експертиза на стадії досудового розслідування справ?

4. Який передбачено порядок і якими можуть бути наслідки розгляду слідчим суддею клопотання сторони захисту щодо проведення експертизи?

5. За яких обставин суд призначає експертизу незалежно від наявності клопотань сторін кримінального провадження?

6. За яких умов господарський суд може призначити експертизу?

7. Сукупність яких умов слугує підставою для призначення експертизи в цивільному та адміністративному процесі?

8. Який документ видають для оформлення судового рішення про призначення експертизи?

9. Яким чином суд визначає зміст питань, що будуть поставлені перед експертом?

10. За яких обставин експертиза може бути проведена в судовому засіданні?

11. Які особливості змісту ухвали про призначення експертизи за умови залучення судового експерта, котрий не працює в державній спеціалізованій установі?

12. Який суб'єкт може звернутися до експертної установи / експерта з проханням провести експертизу з метою подання її висновку до суду?

13. Які існують документальні підстави для проведення експертизи на замовлення учасника справи?

14. Який процесуальний статус має висновок експерта, підготовлений на замовлення учасника справи?

15. Який процесуальний документ виступає підставою для проведення експертизи?

16. Який порядок надання об'єктів дослідження експертній установі?

17. Які особливості має оформлення матеріалів для проведення комплексної експертизи?

18. Які роботи мають бути виконані на організаційній стадії судово-експертного дослідження?

19. У чому полягає організаційно-методична підготовка експертного дослідження?

20. На якій стадії судово-експертного дослідження фахівець фіксує його результати в робочих документах?

21. На якій стадії судово-експертного дослідження складається висновок експерта?

22. Яка роль керівника спеціалізованої установи в організації проведення експертизи?

23. Які особливості організації проведення комплексної експертизи?

24. Який порядок повернення органу – ініціатору призначення експертизи, документів та матеріалів, що були надані для дослідження?

25. Які чинники враховуються при встановленні строку проведення судової експертизи?

26. Які особливості визначення часових меж проведення експертизи?

27. Чи включається тривалість попереднього вивчення експертом наданих матеріалів у строк проведення експертизи?

28. Яким чином може бути вирішене питання з проведенням експертизи тоді, коли орган – ініціатор її призначення, не влаштовує запропонований суб'єктом судово-експертної діяльності доцільний строк її проведення?

29. Упродовж якого часу орган – ініціатор призначення експертизи, має відповісти на клопотання експерта про надання йому додаткових матеріалів? Чи включається цей час у строк проведення експертизи?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. З'ясувати й описати порядок проведення правоохоронними органами обшуку та вилучення (виймання) документів підприємства, у тому числі тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів зв'язку.

Завдання 2. З'ясувати й описати порядок, за яким суд залучає спеціаліста під час дослідження доказів у справі для отримання консультації та роз'яснення.

Завдання 3. Проаналізувати й описати порядок організації проведення та оформлення експертних досліджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Завдання 4. Порівняти вартість надання платних послуг з проведення судово-економічної експертизи у науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України та в підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Завдання 5³⁷. Вивчити порядок залучення експерта або спеціаліста (кількох експертів або спеціалістів) у виконавчому провадженні. З'ясувати джерела фінансування винагороди та інших витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, наданням висновку спеціаліста.

Завдання 6³⁸. Вивчити порядок проведення експертизи під час податкових перевірок суб'єктів господарювання контрольними органами, визначивши, за рахунок яких коштів здійснюється залучення експерта.

Завдання 7³⁹. Дослідити, у якому порядку та яким коштом за потреби можуть залучатися спеціалісти й експерти для участі у здійсненні митного контролю. З'ясувати порядок проведення експертизи в справі про порушення митних правил.

7. МЕТОДИКА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

7. 1. Методика проведення судової експертизи

Судова експертиза (експертне дослідження) виконується згідно з відповідним чином затвердженими методиками.

Методика проведення судової експертизи – це результат наукової роботи, виконаної з використанням системи способів і прийомів дослідження, застосованих у процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання.

Експертні методики розробляють фахівці державних спеціалізованих установ, що передбачено положеннями ст. 7 Закону України «Про судову експертизу». У разі потреби до розроблення методик залучаються провідні спеціалісти з певних галузей знань за їхньою згодою.

Дотримання судовим експертом регламентних умов, сформульованих у методиці, забезпечує формування достовірних та обґрунтованих висновків за результатами проведеного дослідження.

Вибір способу проведення експертизи [певних методик, (методів дослідження)] належить до компетенції експерта.

Доцільність обраної фахівцем методики проведення судової експертизи, може оцінювати особа, яка призначила експертизу (слідчий суддя, суд), сторона обвинувачення (у кримінальному провадженні), адвокат, сторони цивільних і господарських справ.

Крім атестованих методик, під час проведення судових експертиз фахівець має керуватись положеннями нормативно-правових актів і нормативних документів, чинних на території України.

Під час проведення експертизи, у разі потреби, можуть бути корисними такі джерела:

³⁷ Див. ст. 14, 19, 20, 23, 42 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII.

³⁸ Див. ст. 83–84 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

³⁹ Див. ст. 327, 346, 497, 502, 508, 515, 516 Митного кодексу України від 13.03.2012 р. № 4495-VI.

- науково-технічна й довідкова література (зокрема регулярно поповнюваний перелік якої затверджено наказом Міністерства юстиції України⁴⁰);
- електронні інформаційні бази даних державних установ України;
- загальнодоступні інформаційно-довідкові ресурси державних органів виконавчої влади;
- інформаційно-правові системи ЛІГА:ЗАКОН;
- програмні продукти, рекомендовані до використання в експертній практиці рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

7.2. Реєстр методик проведення судових експертиз: процедура формування та заповнення

Організаційні та методологічні принципи ведення Реєстру методик проведення судових експертиз визначає Міністерство юстиції України.

Реєстр являє собою офіційну електронну базу даних, яку формують з метою створення інформаційного фонду, де відображаються методики проведення судових експертиз, атестовані в установленому законом порядку й рекомендовані до впровадження в експертну практику.

Функції формування й заповнення Реєстру методик проведення судових експертиз покладено на Департамент експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України. Технічні й технологічні аспекти створення та супроводу програмного забезпечення, надання доступу до реєстру, збереження й захисту даних, які містяться у ньому, забезпечує Державне підприємство «Національні інформаційні системи» (адміністратор реєстру).

Методика проведення судової експертизи, а також зміни до неї включаються до реєстру за рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерства юстиції України.

Кожна позиція Реєстру методик проведення судових експертиз містить такі відомості:

- реєстраційний код методики;
- вид (підвид, рід) експертизи або назва галузі знань;
- назва методики;
- найменування державної спеціалізованої установи (власне ім'я і прізвище судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи), що є розробником методики; коли методику розроблено за участю декількох суб'єктів, то подаються всі їхні назви із зазначенням провідного;
- рік створення методики;
- дата прийняття рішення про державну реєстрацію методики.

Координаційна рада може ухвалити рішення про внесення змін до методики або припинити її застосування, тоді до реєстру вносяться такі дані:

⁴⁰ Додаток 14 до наказу Міністерства юстиції України від 30.07.2010 р. № 1722/5 «Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз» (станом на 01.02.2020).

- рік внесення змін до методики або рік припинення її застосування;
- дата прийняття рішення про державну реєстрацію змін до методики або дата прийняття рішення про припинення її застосування.

Міністерство юстиції України протягом десяти робочих днів з моменту надходження документів на державну реєстрацію методики (змін до методики) перевіряє правильність їхнього оформлення та приймає рішення стосовно внесення відомостей до реєстру.

На примірниках методики робиться напис встановленого зразка із зазначенням дати її державної реєстрації та реєстраційного коду згідно з реєстром. Один примірник залишається в Міністерстві юстиції України, другий надсилається розробникові методики.

Інформація, яка міститься в реєстрі, відкрита для запитів правоохоронних органів, судів і зацікавлених юридичних та фізичних осіб.

7.3. Атестація й державна реєстрація методик проведення судових експертиз

Атестація методики проведення судової експертизи передбачає таку процедуру:

- 1) рецензування фахівцями відповідної галузі знань, які не брали участь у її створенні, подання звіту про наукові роботи її авторів;
- 2) апробація методики в спеціалізованих установах.

При цьому рецензію складають за результатами розгляду звіту про наукову роботу, а факт апробації має бути підтверджений довідкою встановленої форми.

Результати атестації методики розглядає наукова рада певної спеціалізованої установи, яка діє відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Якщо рада приймає рішення рекомендувати методику в експертну практику, то її подають на державну реєстрацію.

Державну реєстрацію методик виконує Міністерство юстиції України.

Методика, подана на державну реєстрацію, розглядається Координаційною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, за результатами цього розгляду може бути прийнято одне з таких рішень:

1. Методика підлягає державній реєстрації. Їй присвоюється відповідний реєстраційний код. До реєстру вносяться такі дані: реєстраційний код методики, найменування спеціалізованої установи-розробника, назва методики, дата прийняття рішення про її державну реєстрацію. На примірниках методики робиться напис встановленого зразка із зазначенням дати її державної реєстрації та реєстраційного коду. Після державної реєстрації один примірник методики повертається до спеціалізованої установи, що є її розробником.

2. Методика не підлягає державній реєстрації. Вона повертається до спеціалізованої установи, яка є її розробником.

Зміни до методик, що пройшли атестацію й державну реєстрацію, можуть бути внесені за таких обставин:

- поява нових об'єктів дослідження, застосування нового обладнання та / або програмних продуктів;
- зміни в законодавстві та в нормативно-правових актах;
- необхідність удосконалення в окремій частині.

Зміни до методик підлягають атестації в описаному вище порядку. У разі прийняття науковою радою рішення рекомендувати впровадження змін до методики в експертну практику, їх подають на розгляд Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, за результатами якого може бути прийнято одне з таких рішень:

1. Внести зміни до методики, при цьому в реєстрі фіксують відповідні доповнення, проставляється дата прийняття рішення про державну реєстрацію.

2. Залишити методику без змін. Запропоновані зміни до методики повертаються спеціалізованій установі, що є їх розробником.

Необхідність у припиненні застосування зареєстрованої методики проведення судової експертизи може виникнути за таких умов:

- неможливість її використання в експертній практиці через зміни в законодавстві та в нормативно-правових актах;
- згідно з рішенням Координаційної ради, прийнятим за результатами розгляду пропозицій (ii) спеціалізованої установи.

При цьому рішення Координаційної ради може мати різний зміст, а саме:

- 1) припинити застосування методики, тоді до реєстру вноситься дата прийняття такого рішення;
- 2) залишення методики без змін, тоді запропоновані зміни повертаються спеціалізованій установі, що є їх розробником;
- 3) відхилення пропозиції про припинення застосування методики, а спеціалізованій установі, яка її внесла, рекомендовано розробити методику на заміну наявної або внести зміни до неї.

7.4. Методи та прийоми експертного дослідження бухгалтерських документів

7.4.1. Бухгалтерські документи: класифікація за якісними ознаками та види їхньої можливої підробки

Експертиза бухгалтерського й податкового обліку пов'язана з використанням окремих спеціальних прийомів ретельної перевірки документів за традиційною методикою.

Форми відображення в облікових даних замаскованих зловживань:

- 1) невідповідності (суперечності) в змісті окремого документа;
- 2) невідповідності (суперечності) між змістом кількох взаємопов'язаних документів;
- 3) відхилення від звичайного порядку формування в бухгалтерському обліку інформації про господарську операцію та її розкриття у фінансовій звітності тощо.

Правильне групування облікових даних за якісними ознаками (див. рис. 7.1) сприяє повноті й об'єктивності розслідування розкрадань, інших зловживань, вчинених посадовими особами.

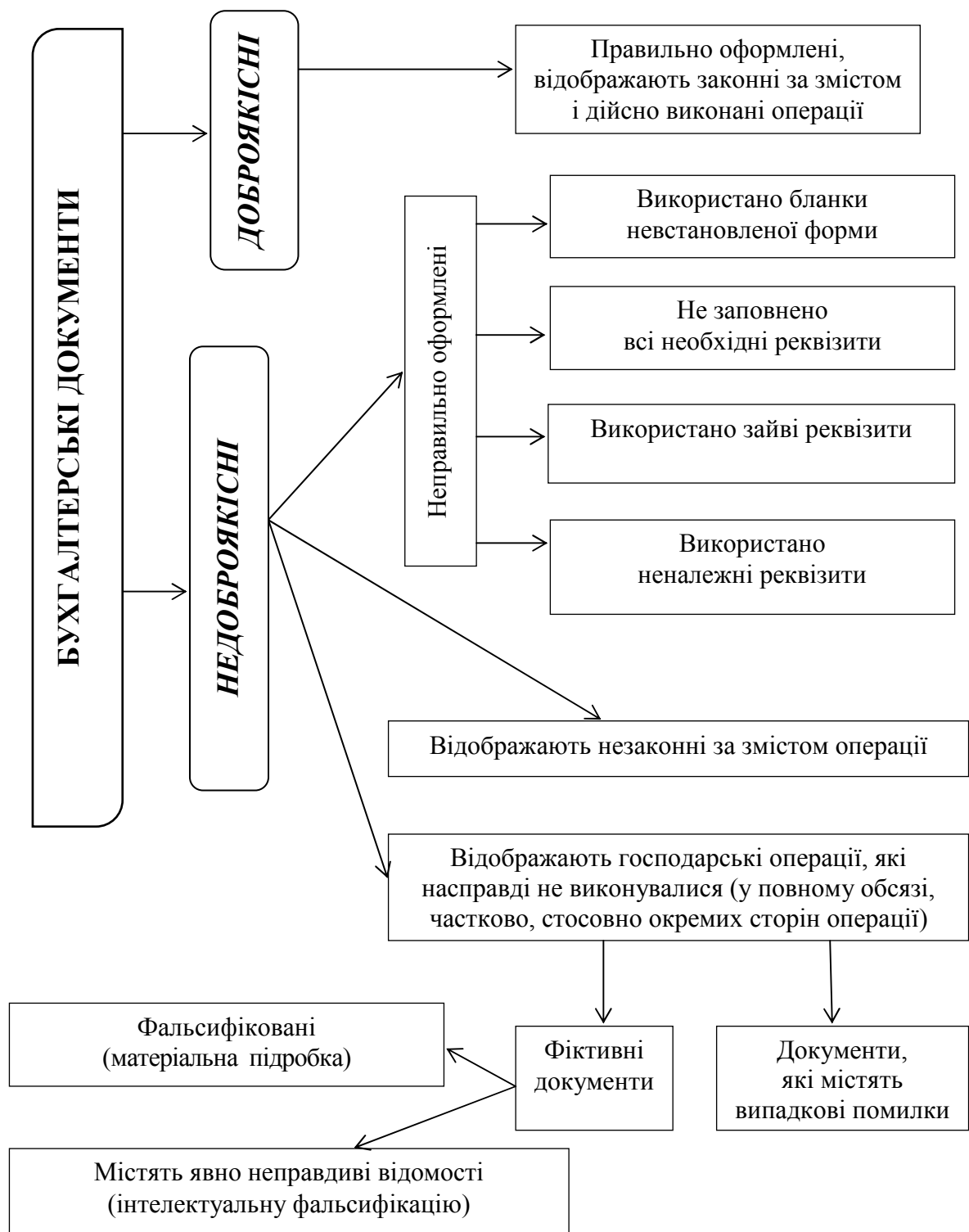

Рис. 7.1. Класифікація бухгалтерських документів за якісними ознаками

За ознакою дотримання правил усі бухгалтерські документи поділяються на якісні та неякісні.

Доброякісним вважається документ, зміст і форма якого відповідає таким вимогам:

1) правильної форми, тобто складання за встановленою формою і наявності всіх основних та необхідних додаткових реквізитів;

- 2) законності, а, отже, відображати законну за своїм змістом операцію;
- 3) істинності, тобто відображати операцію, яка насправді була здійснена.

Документи, які не відповідають хоча б одній з перелічених вимог, вважаються **недоброякісними**.

Залежно від того, яка вимога порушена, **недоброякісні документи поділяються** на кілька охарактеризованих нижче груп.

Неправильно оформлені документи, що можуть мати такі ознаки:

- 1) використання бланків невстановленої форми або порушення способу їхнього заповнення;
- 2) брак заповнення усіх необхідних реквізитів;
- 3) використання зайвих, не передбачених типовими формами реквізитів;
- 4) подання неналежних реквізитів.

Експерт-бухгалтер перевіряє такі документи по суті відображених у них операцій. Їхня істинність має бути підтверджена іншими доказами. Неправильно оформлений документ визнається справжнім у разі підтвердження факту здійснення операції, відображеної в ньому. Коли з'ясується, що документ оформлено з відображенням операції, якої насправді не було, він визнається підробленим. У першому випадку факт недооформлення документа буде доказом порушення порядку ведення бухгалтерського обліку, яке може зумовити виникнення злочинів. У другому, крім цього, – можна розглядати факт участі в злочині працівників суб'єкта господарювання чи співробітників контрольних органів.

Документи, які відображають незаконні за своїм змістом операції. Це свідчить про те, що в них зафіксовано порушення чинного законодавства. Такі документи не можна визнати повноцінними, навіть коли вони правильно оформлені й показують фактично здійснену операцію.

Недоброякісні документи, віднесені до описаних вище груп, у разі встановлення істинності відображених у них операцій за певних обставин можуть свідчити про недоліки ведення обліку та організації контролю, які зумовлювали виникнення злочинів.

Документи, зміст яких фактично не відповідає здійсненим господарським операціям. Вони зазвичай мають такі порушення:

- брак відображення фактично виконаних господарських операцій, найчастіше стосується складання зведених чи накопичувальних документів;
- відображення вигаданих (фіктивних) господарських операцій, у практиці названі безтоварними чи безгрошовими документами; їх створюють злочинці в надії тимчасово приховати нестачу, розкрадання цінностей;
- неправдиве відображення відомостей про окремі сторони фактично здійснених господарських операцій, зокрема про їхній зміст, дату проведення, грошовий обсяг.

Перевірка документів неправильно оформлених по суті може виявити як їхню істинність, так і підробку.

Оцінюючи кожен з описаних документів, керуються такими критеріями.

До справжніх відносять такі документи:

– відповідні формальним вимогам та вимогам законності й достовірності (повноцінні);

– ті, що відображають незаконні, але фактично здійснені господарські операції.

Підробленими визнаються ті, що мають такі ознаки:

– відображення операцій, які фактично не здійснювалися (безтоварні та безгрошові документи);

– внесення свідомо неправдивих відомостей про зміст, дату або грошовий обсяг господарської операції.

Розрізняють два види підробки документів – матеріальна та інтелектуальна. Під час матеріальної підробки злочинці вносять зміни в справжні документи або виготовляють повністю підроблений документ. Інтелектуальна підробка полягає в тому, що документ, складений особою, яка має на це право, містить свідомо внесені нею неправдиві відомості.

З огляду на вид підробки документи поділяються на фальсифіковані (результат матеріальної підробки) й ті, що містять неправдиві відомості, свідомо внесені в документ правомочним укладачем.

Підроблені документи, предметом яких виступають господарські операції, поділяються таким чином:

1) товарні – ті, що містять неправильні відомості про зміст, дату виконання або грошовий обсяг фактично здійсненої господарської операції);

2) безтоварні, котрі показують дані про вигадані операції.

Аби викрити розкрадачів, необхідно встановити підробку й безтоварність (безгрошовість) документа. Не кожний безтоварний (безгрошовий) документ буває підробленим (наприклад, неправдиві відомості були в нього внесені помилково). Одночасно не всякий підроблений документ може бути визнаний безтоварним (безгрошовим). Експерт-бухгалтер має право зробити висновок тільки про відповідність змісту документа операції. Вирішити ж питання про причини невідповідності між операцією та змістом документа (про помилку чи підробку) може виключно слідчий, суд.

Підроблені документи виступають речовими доказами в розгляді справи, слугують матеріалом для визначення збитків, способу розкрадання, кола осіб, які брали участь у злочині.

7.4.2. Поняття про метод, прийом і спосіб експертного дослідження

Методика під назвою «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз» розроблена Дніпропетровським науково-дослідним інститутом судових експертиз, зареєстрована Міністерством юстиції 03.03.2010 р. й внесена в Реєстр методик проведення судових експертиз під кодом 11.0.08 (далі – методика 11.0.08). Структура методики включає вступ, три розділи, висновки, рекомендації до використання, перелік посилань.

У першому розділі видання «Предмет і об'єкти судово-економічної експертизи» визначено однойменні аспекти судово-експертної діяльності, окреслено завдання та коло питань експертизи, визначено форми й види документів бухгалтерського, податкового обліку й звітності, котрі підлягають опрацюванню.

Другий розділ «Спеціальні методи, способи та прийоми судово-економічної експертизи» включає загальні визначення методів експертних досліджень, розкрито прийоми й способи проведення документальної перевірки бухгалтерського обліку, зіставлення змісту й форми документів, моделювання обставин.

Методикою 11.0.08 рекомендовано керуватись під час проведення економічних експертиз, у навчанні судових експертів спеціальностей 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського обліку й звітності», 11.2 «Дослідження документів про фінансово-кредитні операції», 11.3 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій».

Словники української мови тлумачать поняття прийому, способу, методу таким чином⁴¹:

Прийом – спосіб виконання або здійснення чого-небудь, метод дослідження, вивчення чого-небудь.

Спосіб – певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Метод – прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності, спосіб дії.

Як бачимо, ці слова трактуються як синонімічні, причому без чіткого розмежування значень. У повсякденному житті іноді слово «метод» (від грец. μέθοδος — «шлях крізь») ототожнюють з алгоритмом дій і розуміють як систематизовану сукупність кроків, завдяки яким виконують певне завдання, досягають певної мети.

Методика 11.0.08⁴² містить серед основоположних засад експертизи, також більш чітко тлумачення згаданих понять, коли «процес проведення дослідження є складним комплексом дій, що складаються з отримання за допомогою певних прийомів необхідних початкових даних, перевірки їх, виявлення суперечностей досліджуваних даних з іншими матеріалами справи, встановлення зв'язку між ними і, зрештою, встановлення істини. Цей процес є творчим поєднанням методів дослідження з практичними прийомами. При цьому необхідно чітко розмежовувати методи і прийоми дослідження. При проведенні дослідження метод є основою процесу дослідження, а прийом – це дія, що дозволяє одержувати початковий матеріал для дослідження його цим методом. В основу висновку експерта не покладаються початкові показники (результати, висновки), які впливають з облікових даних або одержані експертом шляхом застосування одного з практичних прийомів (контрольне звіряння, зіставлення і т. д.), без відповідного їхнього критичного аналізу. Отримані початкові результати дослідження ретельно вивчаються, осмислюються у всіх взаємозв'язках і розвитку, шляхом відповідного їхнього узагальнення й аналізу, що є головним в експертному дослідженні, тобто методом».

⁴¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

⁴² Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз : методика проведення судової експертизи, зареєстрована Міністерством юстиції України 03.03.2010 р., реєстраційний код 11.0.08.

Експерт обирає методи та прийоми дослідження після ретельного вивчення таких даних:

- обставин справи, які мають значення для проведення експертизи;
- питань, на які йому потрібно відповісти в ході експертного дослідження;
- переліку та обсягу об'єктів, що підлягають дослідженню;
- інших, необхідних для проведення експертизи відомостей.

В експертній практиці застосовуються такі **методи економічного аналізу**⁴³:

- горизонтальний (періодичний) аналіз;
- вертикальний (структурний) аналіз;
- трендовий аналіз;
- аналіз відносних показників (коефіцієнтів);
- порівняльний аналіз.

Горизонтальний аналіз полягає в зіставленні показників кожної із статей фінансової звітності попереднього й поточного року з метою виявлення їхньої абсолютної та відносної динаміки.

Вертикальний аналіз дозволяє зробити висновок про структуру поточного балансу, а також проаналізувати динаміку цієї структури. Технологія вертикального аналізу полягає в тому, що загальну суму балансу беруть за 100 % і кожен статтю фінансової звітності подають у вигляді процентної частки від встановленого базового значення.

Трендовий аналіз передбачає розрахунок відносних відхилень показників звітності протягом ряду років (періодів) від рівня базисного року (періоду), всі показники якого беруться за 100 %. Застосування методу дає змогу вивчити відносні темпи зростання й приросту показників кількох років до рівня базисного року, тобто дослідити динамічні ряди діяльності суб'єкта.

Аналіз відносних показників (коефіцієнтів) – це розрахунок співвідношень між окремими позиціями звіту або між позиціями різних форм звітності, виявлення взаємозв'язків між показниками, у тому числі контролювання порогових значень аналітичних коефіцієнтів, тобто граничних величин у показниках діяльності особи.

Порівняльний аналіз (англ. *Comparative analysis*) – виявлення, пошук та визначення властивостей і характеристик діяльності на основі зібраних статистичних даних або емпіричних досліджень окремих об'єктів чи явищ. Це дозволяє встановити логічні закономірності впливу певних факторів на діяльність досліджуваних об'єктів або на явища, визначити переваги й хибні ефекти, які при цьому виникають.

У Методиці 11.0.08 перелічено й охарактеризовано спеціальні методи судової-економічної експертизи (документальна перевірка, зіставлення змісту й форми документів, моделювання обставин) та розроблено схему системи методів, способів і прийомів проведення судово-економічних досліджень (див. рис. 7.2).

⁴³ Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз : методика проведення судової експертизи, зареєстрована Міністерством юстиції України 03.03.2010 р., реєстраційний код 11.0.08. – С. 34–35.

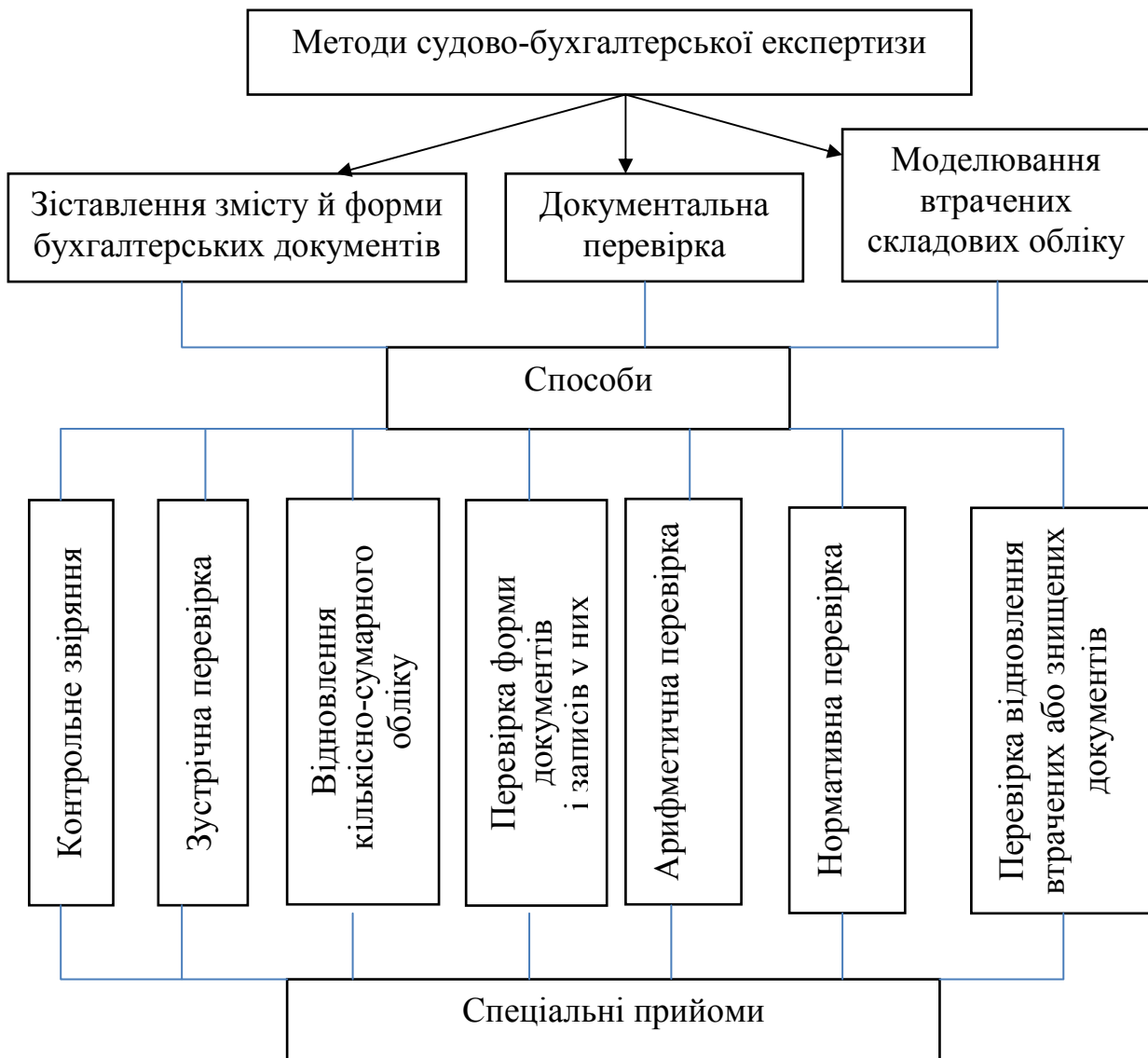

Рис. 7.2. Схема системи методів, способів і прийомів економічних досліджень⁴⁴

Визначено, зокрема, такі основні прийоми методу документальної перевірки:

- 1) встановлення відповідності відображення господарської операції чинним нормам законодавства;
- 2) перевірка обґрунтованості й правильності документального оформлення господарських операцій (первинних документів) та складання зведених документів;
- 3) перевірка правильності відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку (бухгалтерських проведення);
- 4) перевірка правильності заповнення облікових регістрів;
- 5) перевірка достовірності інформації, відображеної у фінансовій та податковій звітності.

⁴⁴ Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз : методика проведення судової експертизи, зареєстрована Міністерством юстиції України 03.03.2010 р., реєстраційний код 11.0.08. – С. 37.

Метод документальної перевірки застосовується в комплексі із методом зіставлення, коли порівнюють зміст і реквізити різних документів бухгалтерського обліку (у т. ч. й податкового обліку) з метою виявлення там суперечностей і розбіжностей.

Метод моделювання використовується в разі втрати або знищення частини документів й полягає у відтворенні господарської операції на базі наявних облікових даних.

7.4.3. Прийоми дослідження бухгалтерських документів та облікових даних

Методи дослідження документів прийнято розрізняти залежно від змісту, форми здійснення, виду об'єкта, предмета, мети дослідження, кола об'єктів перевірки, сфери застосування.

Метою документального аналізу є виявлення таких специфічних документальних невідповідностей:

- суперечностей у змісті окремого документа;
- суперечностей у змісті декількох бухгалтерських документів, які відображають одну й ту саму операцію, однорідні або взаємопов'язані господарські операції;
- порушення встановленого порядку документування господарської операції, її запису на рахунках бухгалтерського обліку, відображення облікової інформації у звітності суб'єкта господарювання тощо.

Прийоми дослідження окремого документа бухгалтерського обліку допомагають виявити зловживання в тих випадках, коли через злочинні махінації виникають суперечності в змісті документа або між окремими його реквізитами. При цьому можуть бути задіяні різні способи вивчення об'єктів, охарактеризовані нижче.:

1. Перевірка документів за формою (формальна перевірка або зовнішній огляд документа) передбачає два послідовних етапи:

I – аналіз дотримання встановленої форми документа;

II – детальне вивчення його обов'язкових і додаткових елементів.

Формальна перевірка документа відбувається за такою схемою:

- встановлюється правильність і повнота його оформлення, наявність у ньому підчищень, виправлень через неухважність тощо;
- з'ясовується, чи використано для оформлення господарської операції належний бланк типової / спеціалізованої форми, затверджений відповідним органом державної влади; стосовно господарських операцій, документування яких допускає використання виготовлених самостійно бланків, встановлюється, чи затверджено їхню форму внутрішнім нормативним документом, чи містить вона обов'язкові та необхідні додаткові елементи;
- перевіряється наявність і правильність заповнення реквізитів документа; а в разі виникнення сумнівів такі реквізити зіставляються з аналогічними в інших документах.

Неістотні недоліки в документах, що містять відомості про господарську операцію, не є підставою для невизнання її дійсною, за умови, що вони не перешкоджають можливості ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні цієї операції, а також включають відомості про дату складання документа, назву підприємства, від імені якого його складено дані про зміст й обсяг господарської операції тощо.

Документи передаються слідчому (суду), аби вирішити питання про призначення їхньої криміналістичної (технічної, почеркознавчої) експертизи тоді, коли в них виявлено підчищення чи несуттєві виправлення, коли виникає необхідність відновлення їхнього первинного змісту в разі ушкодження (залиття, бруду, затертості, обгорілого зображення), а також коли потрібно визначити спосіб виготовлення цих документів та послідовність заповнення в них реквізитів, встановити оригінальність підпису й почерку.

2. *Арифметична перевірка документа*, коли встановлюється правильність усіх можливих підрахунків, зроблених під час його складання, зокрема підсумкових показників, підрахованих у горизонтальних рядках, вертикальних графах тощо.

3. *Перевірка відповідності документального оформлення здійсненої операції чинним нормативно-правовим актам (нормативна перевірка)*. Для цього передбачено вивчення економічного змісту господарської операції, законності її виконання й правильності документального оформлення.

За допомогою формальної, нормативної, арифметичної перевірки первинних документів виявляються господарські операції, факт здійснення яких та їхнє відображення в інших документах підлягають подальшому дослідженню.

Прийоми дослідження декількох документів, у яких відображено ідентичні чи взаємопов'язані операції, застосовуються тоді, коли окремі документи не містять у собі суперечностей. Зіставлення змісту декількох документів, які відносяться до однієї і тієї самої операції чи до взаємопов'язаних операцій, може виявити певні невідповідності. І тут використовують охарактеризовані нижче методи зустрічної перевірки та взаємного контролю.

1. *Метод зустрічної перевірки* полягає в зіставленні різних примірників одного й того самого документа з метою підтвердження їхньої тотожності. При цьому можуть бути виявлені факти невідображення в документах й облікових регістрах фактично здійснених операцій. Зустрічна перевірка буде ефективною за таких умов:

1) в одного суб'єкта господарювання примірник документа зберігся, а в іншого не знайдено відповідного документа стосовно взаємопов'язаної операції (він знищений або втрачений через будь-які інші причини);

2) усі примірники документа наявні й зберігаються в належних місцях, але в їхньому змісті існують розбіжності.

Виявлені при зіставленні різних примірників одного й того самого документа змістові розбіжності дозволяють передбачити можливу принципову

схему злочинних дій і простежити конкретний механізм слідоутворення. Виконані за цим фактом слідчі дії можуть встановити факт скоєного порушення.

2. *Метод взаємного контролю* передбачає зіставлення змісту різних документів та облікових реєстрів, у яких прямо чи опосередковано відображається господарська операція, котру перевіряють (табл. 7.1). При цьому можливо порівнювати між собою дані бухгалтерського (фінансового, податкового), внутрішньогосподарського (управлінського), статистичного та оперативного обліку.

Таблиця 7.1

Найбільш поширені прийоми взаємного контролю

Приєм контролю	Умови застосування
1	2
1. Зіставлення даних прибутково-видаткових документів, які безпосередньо відображають рух товарно-матеріальних цінностей і коштів, з даними інших документів, де показано ті самі операції, але в інших аспектах	За наявності інформації про те, що при виконанні певної операції мало місце зловживання, але документально вона оформлена правильно
2. Зіставлення даних документів, які безпосередньо відображають операцію отримання-видачі товарно-матеріальних цінностей, з даними документів, де показано виконання інших операцій, пов'язаних з першою	Пошук відображення інших операцій, які обов'язково мають бути виконані після операції, котру перевіряють
3. Зіставлення даних документів про переміщення товарно-матеріальних цінностей з даними про тару, у якій вони перевозились	За наявності підозри про розкрадання продукції промислових підприємств, невраховані товарно-матеріальні цінності, які перевозилися у певній тарі
4. Зіставлення даних бухгалтерського обліку з даними оперативного обліку*	У разі виявлення факту про спотворене відображення в бухгалтерському обліку господарських операцій, коли потрібно встановити їхній справжній характер та обсяг (об'єм) за документами оперативного обліку, котрі не бувають підставою для облікових бухгалтерських записів
5. Зіставлення бухгалтерських документів з будь-якими іншими не бухгалтерськими документами, котрі відображають окрему операцію (картотеками складу, виробництва, транспортними документами, пропусками тощо)*	За наявності даних про випуск необлікованої продукції
6. Зіставлення даних документів, які відображають видачу коштів і товарно-матеріальних цінностей, з даними тих, що виступають підставою для нарахування й виплати грошових сум або видачі товарно-матеріальних цінностей	У разі надходження інформації про розкрадання цінностей, приховуваних за співучасті облікового працівника шляхом необґрунтованого складання видаткових документів. При цьому вони можуть бути зовнішньо оформлені правильно і простий огляд не здатен виявити наведені там хибні дані. Вивчення ж інших необхідних документів (розпоряджень, нарядів, табелів тощо) дає можливість або підтвердити, або заперечити інформацію, чи виявити інші неправдиві документи

1	2
7. Відповідність даних облікових регістрів записам у первинних документах	За наявності підозри в приховуванні нестачі майна шляхом внесення необґрунтованих, неправильних бухгалтерських записів, а також розкрадань цінностей, завуальованих шляхом внесення в облікові регістри записів, не підтверджених документами, складання неправильних проведення; внесення неправильних записів про одну й ту саму операцію в різних облікових регістрах

*Результати зіставлення даних бухгалтерського обліку з даними оперативно-технічного (оперативного) обліку не можуть бути підставою для категоричного висновку експерта-бухгалтера. Вони використовуються для визначення правильного напрямку розслідування, а також як одних з доказів, що ставить під сумнів дані бухгалтерського обліку.

Метод взаємного контролю може бути корисним за таких обставин:

- у сукупності із зустрічною перевіркою;
- для перевірки бухгалтерських документів, складених в одному примірнику.

Методи дослідження облікових даних, що відображають рух однорідних цінностей допомагають виявити в одному або в декількох документах невмотивовані відхилення від показників, наведених в інших документах, з відображенням однотипних операцій (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

**Окремі прийоми дослідження облікових даних,
що відображають рух однорідних цінностей**

Назва прийому	Характеристика прийому
1	2
1. Відновлення кількісно-сумарного обліку ⁴⁵	На основі даних у прибуткових та видаткових первинних документах простежують й аналізують рух цінностей стосовно кожного виду окремо. Дає можливість в умовах сумарного обліку за відсутності нестачі чи надлишків виявити нестачу одних конкретних цінностей і надлишок інших, вартість яких взаємно перекривається. Виступає як частина процесу повного відновлення облікових даних за документами й може бути суцільним чи вибіркоким
2. Контрольне звірення залишків	Виконують на базі даних первинної документації про залишки та рух будь-яких конкретних цінностей за певний інвентаризаційний період, зіставляючи такі відомості: <ul style="list-style-type: none"> – кількість цінностей, які перевіряються, на початок періоду, відображена в інвентаризаційному описі (або в акті передачі зміни); – задокументоване надходження цих самих цінностей за інвентаризаційний період; – задокументоване вибуття цінностей протягом того самого періоду; – кількість цінностей, які перевіряються, відображена в інвентаризаційному описі (в акті передачі) на кінець періоду.

⁴⁵ Відновлення обліку не входить у компетенцію судового експерта. Цю роботу виконують бухгалтери-ревізори, фінансові інспектори, аудитори.

1	2
	<p>Беруть до уваги можливі причини існування виявлених надлишків цінностей, що перевірялися, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> – надходження необлікованих цінностей (у тому числі й заміна одних цінностей на інші в момент їхнього отримання від постачальників); – уведення в опис неіснуючих на кінець інвентаризаційного періоду цінностей з метою тимчасового приховування нестачі; – оформлення безтоварних видаткових документів; – невключення в опис на початок періоду будь-яких цінностей з метою приховування сумарних залишків; – помилки матеріально відповідальних осіб і членів інвентаризаційної комісії. <p>Цей прийом є важливим різновидом неповного відновлення облікових даних за документами</p>
<p>3. Аналіз щоденного руху майна та грошових сум з визначенням залишку після кожної операції або наприкінці кожного дня* (хронологічний аналіз)</p>	<p>Застосовують за наявності інформації про розкрадання цінностей там, де всі операції документуються, а під час інвентаризації не було виявлено нестачі чи надлишків.</p> <p>Дозволяє виявити такі факти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фальшивість деяких документів з відображенням операцій відпуску цінностей, у тому числі зазначення у видаткових документах завищених цін на матеріали й вироби; – виявлення товарно-матеріальних цінностей, отримання яких суб'єктом господарювання не було задокументовано або які не відпускалися різним контрагентам. <p>Зіставлення даних про щоденне оприбуткування на підприємстві готової продукції за належністю до процесів виробництва та її відпуску з підприємства як один із різновидів поопераційного аналізу, унаслідок чого можна встановити факти, що мали місце в окремі дні, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> – продукції було відпущено більше, ніж виготовлено; – оприбутковано більшу кількість продукції, ніж це зафіксовано в документах про виконання необхідних додаткових виробничих операцій; – оприбутковано у вигляді готової продукцію, яка не пройшла повний виробничий цикл. <p>Мати на увазі, що в цілому за місяць усі зазначені вище показники бухгалтерського обліку можуть бути врегульовані, а виявлені порушення залишаться непоміченими без аналізу щоденного руху цінностей</p>
<p>4. Порівняльний аналіз документів, що відображають однотипні операції</p>	<p>Зіставлення документів з відображенням однотипних операцій дає можливість побачити, що показники одного або декількох з них відрізняються від показників решти документів тієї самої групи, навіть коли не існує для цього реальних підстав</p>

*Результати аналізу потрібно ретельно перевіряти в процесі слідства. Правильний категоричний (неальтернативний) висновок про дійсний характер операцій та істинність документів можна зробити тільки на підставі матеріалів розслідування.

Подібні відхилення виявляють, досліджуючи облікові дані про рух однорідних цінностей, шляхом відновлення облікових записів з інших

документів, аналізу щоденного руху товарно-матеріальних цінностей і коштів з визначенням залишку після кожної операції чи протягом певного дня (хронологічний аналіз); порівняльного аналізу документів, де відображено однотипні операції.

Метод відновлення (суцільного / вибіркового, повного / неповного) облікових даних за документами підходить для таких випадків:

1) нерегулярність ведення бухгалтерського (синтетичного або аналітичного) чи оперативного (найчастіше складського) обліку;

2) випадкове або навмисне знищення реєстрів бухгалтерського чи оперативного обліку (у разі збереження первинної документації);

3) коли первинна документація наявна в повному обсязі, але аналітичний облік не вівся з метою економії часу й ресурсів або з огляду на особливі умови документального оформлення деяких господарських операцій;

4) недостатня деталізація аналітичного обліку.

Після відновлення обліку виявляються відхилення від справжнього обороту цінностей, раніше замасковані підробними записами або відсутністю аналітичного обліку.

Хронологічний аналіз операцій застосовується для виявлення різноманітних відхилень від реального обороту цінностей. Цей прийом може слугувати і самостійним методом дослідження, і додатковим, коли відбувається подальша обробка матеріалів відновленого кількісно-сумарного обліку й контрольного звіряння залишків.

Метод порівняльного аналізу документів полягає у взаємному зіставленні різних (у тому числі й спеціально обчислених) показників, відображених у кількох документах, де оформлено аналогічні операції.

Хронологічне й порівняльне дослідження може бути засобом не тільки документального, але й економічного аналізу, спрямованого на пошук конкретних доказів злочину.

Питання для самоконтролю

1. З якою метою розробляють методики проведення судових експертиз?
2. Які органи розробляють та удосконалюють методику проведення судово-економічної експертизи?
3. Кому зазвичай належить право вибору способу проведення експертизи?
4. Яким чином контролюють правильність вибору експертом методики проведення дослідження?
5. Якими інформаційними джерелами може користуватися у своїй роботі судовий експерт?
6. Який центральний орган виконавчої влади проводить державну реєстрацію методик проведення судової експертизи?
7. У чому полягає процедура реєстрації методики проведення судово-економічної експертизи?
8. За яких обставин вносяться зміни в зареєстровану методику проведення судової експертизи?
9. У якому разі припиняється дія методики проведення судово-економічної експертизи?

10. На який центральний орган виконавчої влади покладено функцію ведення Реєстру методик проведення судових експертиз?

11. Яка мета створення Реєстру методик проведення судових експертиз?

12. Які суб'єкти та яким чином мають доступ до інформації, що міститься в Реєстрі методик проведення судових експертиз?

13. Який орган вирішує питання про включення в Реєстр методики проведення судової експертизи?

14. Який орган приймає рішення про внесення змін у методику проведення судової експертизи або припинення її застосування?

15. У яких формах можуть бути відображені в облікових даних замасковані зловживання суб'єктів господарської діяльності?

16. Які бухгалтерські документи вважаються доброякісними?

17. Які ознаки свідчать про неправильне оформлення документа?

18. Які документи вважаються такими, що не відповідають фактично здійсненим операціям?

19. У якому разі документ визнається підробленим?

20. Які спільні й відмінні ознаки мають підроблені товарні та підроблені безтоварні документи?

21. Який існує зв'язок між поняттями методу та прийому експертного дослідження?

22. Які чинники впливають на вибір експертом методів і прийомів дослідження?

23. Які методи економічного аналізу можуть застосовуватися під час економічної експертизи?

24. Назвіть прийоми документальної перевірки діяльності суб'єктів господарювання.

25. З використанням яких прийомів досліджують окремий документ бухгалтерського обліку?

26. Які прийоми застосовують у дослідженні декількох документів, де відображено одну й ту саму операцію чи взаємопов'язані між собою операції?

27. Які дії експерта передбачає застосування методу взаємного контролю?

28. За допомогою яких методів експерт може дослідити облікові дані, що відображають рух однорідних цінностей?

29. Які прийоми дозволяють експерту дослідити облікові дані, що відображають рух однорідних цінностей?

Завдання для самостійної роботи

Ознайомитися зі структурою Реєстру методик проведення судових експертиз, розміщеному на офіційному сайті Міністерства юстиції України.

Оформити переліки чинних методик проведення економічної експертизи, розподіливши таким чином:

1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності.

2. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

3. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств та організацій.

8. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРТИЗИ

8.1. Оформлення результатів експертизи

Підсумковим і відповідальним етапом проведення судової експертизи є складання експертом (ами) висновку.

Незалежність судового експерта й правильність його висновку зумовлено такими факторами:

- 1) процесуальним порядком призначення судового експерта;
- 2) заборонаю з огляду на передбачену законом відповідальність втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- 3) існуванням установ судових експертиз, незалежних від оперативно-розшукових органів, органів досудового розслідування й суду;
- 4) створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріального та соціального забезпечення;
- 5) кримінальною відповідальністю судового експерта за подання свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- 6) можливістю призначення повторної судової експертизи;
- 7) присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Якщо до проведення експертизи залучається кілька експертів, вони мають право скласти один або окремі висновки.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень з відображенням сформульованих на їх основі логічних міркувань, обґрунтованих відповідей на поставлені перед експертом питання; порядок його створення визначено законодавством.

Висновок експерта як доказ – це сукупність фактичних даних, встановлених унаслідок дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи. Таке дослідження проводить особа, обізнана в певній галузі науки, техніки чи інших спеціальних знань. Висновок у письмовій формі додається до справи і виступає одним із процесуальних джерел доказів.

Предметом висновку може бути дослідження обставин, пов'язаних з предметом доказової бази, що потребує наявних в експерта спеціальних знань.

Висновок експерта не має наперед встановленої чинності й не може переважати інші джерела доказів. Його подання не обов'язкове для органу (особи), який (яка) здійснює провадження, але незгода зі змістом висновку експерта має бути вмотивована у відповідних документах (постанові, ухвалі, вироку).

У висновку експерта мають обов'язково подаватись його реквізити (найменування документа, дата й номер складання, назва категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), вид експертизи (за галуззю знань), а текст складатись із трьох частин: вступної (вступ), дослідницької (дослідження) та заключної (висновки).

У вступній частині висновку експерта подаються такі відомості:

– дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

– найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;

– посилання на документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та / або посада і прізвище особи, який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта];

– назва справи, за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи) [у разі наявності] або статті закону, якою передбачено надання висновку експерта;

– перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

– відомості про надані матеріали [у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів];

– опис способу доставки та виду упаковки досліджуваних об'єктів із поданням у необхідних випадках відомостей про те, чи зазначене вплинуло на їхню схоронність;

– запис про відповідність матеріалів та об'єктів, які надійшли до експертної установи (експерта), тим, що перелічені в документі про призначення експертизи (залучення експерта);

– перелік питань [дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)], які поставлено на розсуд експертизи; у разі їх нечіткого формулювання коли редакція певного питання не відповідає рекомендаціям⁴⁶, але зміст завдання експертів зрозумілий, залишаючи запис у початковій редакції, експерт може додати потрібні роз'яснення і викласти питання у відповідному таким рекомендаціям формулюванні; якщо в документі поставлено декілька питань, то експерт має право згрупувати їх і викласти в зручній для дослідження послідовності, коли ж деякі питання з переліку потребували проведення експертиз різних видів, то наводять відомості про це (назва експертної установи, номер і дата висновку); коли питання, винесені на розсуд експертизи, доцільно досліджувати в іншому порядку, ніж це передбачено документом про призначення експертизи (залучення експерта), то такий порядок конкретизується;

– перелік питань, на які має відповісти експерт в порядку експертної ініціативи (якщо таке мало місце);

– відображення даних про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь і вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата й номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та на який термін;

⁴⁶ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

– попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання свідомо неправдивого висновку за ст. 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за ст. 385 Кримінального кодексу України;

– інформація про те, що висновок підготовлений для подання до суду або для долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить цю інформацію);

– дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата їхнього надходження або отримання відомостей про наслідки розгляду клопотання; опис суттєвих для змісту висновку обставин справи, з обов'язковим зазначенням джерела інформації про них;

– у разі проведення додаткових або повторних експертиз подають відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) [прізвище експерта, назву експертної установи чи місця роботи експерта, номер і дату висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз)]; зміст питань, які були поставлені перед експертом під час додаткового або повторного дослідження, а також наводять мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, якщо вони є в початковому документі, а коли їх там немає, то про це робиться відповідний запис;

– відомості про підстави та про осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, статус);

– назви нормативних актів, методик, рекомендована науково-технічна та довідкова література⁴⁷, наведення інших інформаційних джерел, які використовувались експертом у відповідях на поставлені питання, подані за правилами бібліографічного опису із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз⁴⁸.

У дослідницькій частині висновку детально описують процес експертизи та її результати, а також дається обґрунтування висновків, зроблених на основі поставлених питань.

Дослідницька частина експертного висновку має включати такі матеріали:

– відомості про стан об'єктів дослідження, про застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;

– посилання на ілюстрації, додатки й необхідні роз'яснення до них;

– експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експериментів можуть обмежуватись викладом кінцевих результатів. За таких обставин графіки, діаграми, таблиці, матеріали експериментів мають зберігатись у документах про наглядові експертні провадження і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта] надаватись для ознайомлення.

⁴⁷ З переліку, затв. наказом Міністерства юстиції України від 30.07. 2010 р. № 1722/5.

⁴⁸ Див. Реєстр методик проведення судових експертиз, розміщений на офіційному сайті Міністерства юстиції України (<https://rmpse.minjust.gov.ua/>).

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, що не належать до предмета експертизи або не входять у компетенцію експерта, описують причини, з яких на ці питання неможливо дати відповідь.

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у підсумковому розділі дослідницької частини висновку експерта.

Саме в цій частині висновку повторної експертизи пояснюються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо вони мали місце.

У заключній частині викладаються підсумкові міркування за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання, послідовність подання яких визначено у вступній частині документа. На кожне з поставлених питань належить відповісти по суті або пояснити, з яких причин неможливо це зробити.

Висновки експерта повинні логічно випливати з аналізу досліджених матеріалів, бути чіткими, короткими, зрозумілими, їх текст – сприйматися однозначно.

Якщо заключне підсумкове міркування не може бути сформульоване в стислій формі, допускається посилатись на результати експертизи, викладені в дослідницькій частині.

Наприкінці заключної частини експерт описує виявлені в ході проведення судової експертизи обставини (факти, відомості), які мають суттєве значення для справи, але з приводу яких йому не були поставлені питання, та викладає щодо них свої міркування.

Правильне формулювання і вдалий вибір типу висновків посилює їх доказове значення. Висновки можуть набувати категоричної, умовно-категоричної та альтернативної форми.

Категоричний висновок має такі ознаки:

– буває як позитивним, так і негативним (стверджує або заперечує ті чи інші факти);

– формулюється тоді, коли в процесі дослідження документів бухгалтерського обліку було виявлено обґрунтовані факти (обставини), пов'язані із здійсненням певних господарських операцій;

– являє собою результат застосування експертом об'єктивних методів дослідження, коли виникає його повна впевненість у тому, що той чи інший факт дійсно мав (не мав) місце (місця);

– впливає з даних, наведених у дослідницькій частині документа, не містить суперечливих тлумачень;

– включає інформацію, необхідну для встановлення факту, який цікавить слідство або суд.

Кожен з підтверджених або заперечених експертом у категоричній формі фактів виступає доказом у справі.

Умовно-категоричні висновки – це судження експерта, де та чи інша оцінка обставин залежить від певної умови, вираженої за допомогою слів «якщо», «з урахуванням того, що...», «з огляду на те, що ...». Зазвичай стосується

встановлення обставин, не відображених у протоколах допитів, в актах документальної перевірки, а також при виявленні розбіжностей у документах за результатами зустрічного звіряння тощо.

Зміни міркувань, що містяться в такому висновку, зумовлено обставинами, що впливають із даних слідства й суду. З'ясування цих обставин й остаточне рішення щодо їх доказового значення лежать за межами експертного дослідження.

Необхідність умовно-категоричних форми суджень викликана тим, що висновок експерта розглядається слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом разом з усіма зібраними в справі доказами. Отже, формулювання, де містилися б вказівки слідству або суду виконувати ту чи іншу умови, не допускаються.

Альтернативні висновки будуються у формі розділеного судження експерта на основі вживання повторюваного сполучника «або ... або», де викладені в елементах поділу факти взаємно виключають один одного. Альтернативна форма суджень застосовується тоді, коли результати аналізу бухгалтерських документів свідчать не про одну, а про кілька обставин. Найчастіше така форма підходить для оцінювання результатів контрольного звіряння товарно-матеріальних цінностей, наприклад, за наявності в одних і тих самих документах різних записів і т. д., може поєднуватись з умовно-категоричними висновками. Експерт таким чином інформує в дослідженні про певні факти або обставини, що потребують підтвердження в слідчому (судовому) порядку. Здатність такого висновку бути доказом визначають за результатами його слідчої (судової) оцінки.

Експерт на підставі всебічного дослідження документальних даних та інших матеріалів справи зобов'язаний досягати об'єктивної категоричності відповідей на поставлені перед ним питання.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку профільної установи, його підписує експерт (експерти), який (які) проводив (ли) дослідження. Підписи у заключній частині документа засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту його заключної частини. Якщо до висновку експерта додаються фото, таблиці, креслення, схеми, діаграми і под., то вони також мають бути підписані експертом (експертами); а підписи засвідчені відбитком печатки спеціалізованої установи.

Коли експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і діє на професійній основі самостійно, то він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом та печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (стосується фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

Висновок експертів за результатами проведення комісійної або комплексної експертизи складають за правилами, викладеними вище, з урахуванням таких особливостей:

– у вступній частині додатково наводяться дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких орган (особа), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], вважає вихідними даними;

– результати досліджень, проведених окремими експертами, відображають у відповідних розділах дослідницької частини за підписом виконавців із зазначенням їх прізвищ;

– узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються в підсумковому розділі дослідницької частини висновку експертів.

У разі проведення первинної експертизи співробітниками однієї спеціалізованої установи висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], а другий – оформлюється як наглядове провадження і зберігається в архіві згаданої установи.

Під час проведення повторної експертизи співробітниками однієї експертної установи прийнято таку процедуру оформлення висновку й додатків:

– виконання двох примірників тоді, коли зміст згаданих висновків повторної експертизи повністю підтверджує висновки первинної (попередньої) експертизи; перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві спеціалізованої установи, що проводила повторну експертизу;

– подання чотирьох примірників – у разі непідтвердження (повністю або частково) повторною експертизою змісту висновків первинної (попередньої) експертизи; перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві спеціалізованої установи, що проводила повторну експертизу, третій направляється до профільної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу, четвертий – у Міністерство юстиції України.

На кожну повторну експертизу складаються контрольні картки встановленої форми, які надсилаються в термін до 5 днів експертній установі (експертові), де виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до Міністерства юстиції України. Один примірник картки залишається в спеціалізованій установі, що проводила повторну експертизу.

У разі проведення експертизи фахівцями декількох спеціалізованих установ наглядові провадження мають бути оформлені в кількості примірників, відповідній числу установ, що були зайняті в її проведенні.

Висновки експерта (експертів) з додатками направляються органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], керівником експертної установи (керівника провідної експертної установи).

Повідомлення про неможливість надання висновку Коли перед експертом були поставлені питання, зміст яких виходить за межі його спеціальних знань, або коли наявних матеріалів недостатньо, аби сформулювати власне судження, експерт складає повідомлення про неможливість надання висновку з трьох частини: вступної, мотивувальної та заключної.

У *вступній частині* викладаються відомості, передбачені її змістом, якби висновок було написано. Також експерт зазначає, що він попереджений про кримінальну відповідальність за ст. 385 Кримінального кодексу України в разі безпідставної відмови від зазначеної дії.

У *мотивувальній частині* викладаються причини неможливості надання висновку.

У *заклучній частині* остаточно підтверджується неможливість надання висновку.

Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку спеціалізованої установи, його підписує експерт; підпис у кінці документа засвідчується відбитком печатки установи.

Потрібно мати два примірники цього документа. Один від імені керівника експертної установи надсилають органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], а другий – слугує наглядовим провадженням і залишається в архіві спеціалізованої установи.

Якщо таке повідомлення складають під час судового розгляду справи, то використовують два примірники документа з підписом експерта. Один з них подається до суду, а другий – керівникові експертної установи.

У разі, коли на частину питань експерт може дати відповідь, а стосовно решти є підстави для повідомлення про неможливість надання висновку, то складають один документ – висновок експерта. У цьому випадку експерт зазначає, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за ст. 384, 385 Кримінального кодексу України.

Разом з висновком експертизи або повідомленням про неможливість його надання органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], повертаються об'єкти експертного дослідження (документи, предмети).

Висновок експерта в разі проведення експертизи під час судового розгляду Складання цього документа відбувається за викладеними вище рекомендаціями, з урахуванням такої особливості: якщо з питань, котрі вирішувались під час судового розгляду, експерт вже проводив дослідження на попередніх стадіях процесу, то він має право послатись на його результати.

До того ж другий примірник висновку експерта, за результатами дослідження під час судового розгляду і копію документа про призначення експертизи (залучення експерта) виконавець подає до профільної установи.

Висновок експертного дослідження Підставою для виконання зазначеної дії виступає письмова заява (лист) замовника (юридичної або фізичної особи) з обов'язковим зазначенням його реквізитів та з переліком питань, що потребують відповіді, а також наданих об'єктів.

Експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому проведенням традиційних експертиз. Хід і результати таких досліджень відображають у висновку експертного дослідження.

Останній являє собою письмовий документ, оформлений виконавцем на підставі заяви фізичної або юридичної особи поза межами судочинства за результатами вивчення об'єктів, наданих замовником.

За структурою і сутністю він подібний до висновку експерта, але зміст його вступної частини дещо інший, а саме:

1) подається інформація про те, хто і коли звернувся до експертної установи чи безпосередньо до судового експерта із замовленням на проведення дослідження;

2) опускається запис, який стосується відповідальності особи, що проводить дослідження, за надання свідомо неправдивого висновку.

У випадках, передбачених законодавством, судовий експерт оформляє й вручає замовнику повідомлення про неможливість надання висновку. Як і в обставинах призначення експертизи, такий документ включає три частини: вступну, мотивувальну та заключну.

8.2. Оцінювання висновку експерта

Визначення якості висновку – необхідна умова його використання в кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному процесі.

Аби долучити висновок експерта до сукупності зібраних доказів у справі, необхідно оцінити його структуру й зміст на відповідність вимогам процесуального законодавства; встановити його достовірність, належність, допустимість і достатність.

Висновок експерта може стати доказом у справі за таких умов:

- складений з дотриманням встановленого процесуального порядку;
- має суттєве значення для провадження справи й належить до обставин, що підлягають доведенню;
- містить фактичні (беззаперечні, ті, що не викликають сумніву) дані;
- не ґрунтується на доказах, визнаних судом недопустимими;
- у його виконанні не було істотних порушень прав людини й основоположних свобод.

Висновок експерта не можна визнати достовірним / належним / допустимим доказом у справі, якщо доведено існування таких його ознак:

- необґрунтованість, неповнота, неясність змісту;
- встановлення факту відповіді експерта на правові питання або / та на питання, які виходять за межі його спеціальних знань;
- використання експертом у своїй роботі вихідних відомостей, що неоднозначно відображені в наданих йому матеріалах;
- виявлено порушення чинного законодавства України під час призначення, проведення експертизи та складання висновку експерта.

Критерії оцінювання висновку експерта й умови підтвердження його доказового значення наведено в табл. 8.1.

Критерії оцінювання висновку експерта

Назва критерію	Характеристика
Належність	Висновок експерта має підтверджувати існування чи відсутність обставин, що підлягають веденню в провадженні, та інших обставин, які мають суттєве значення для провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Містить інформацію про предмет ведення, на підставі чого і можна встановити обставини, що були в ньому зосереджені
Допустимість	Форма висновку й процедура його створення повинні відповідати процесуальному законодавству [правильне оформлення документа, на підставі якого проводиться експертиза; поставлені питання належать до компетенції експерта; немає підстав за даною справою для самовідводу експерта; забезпечено права учасників процесу впродовж процедури призначення та проведенні експертизи; встановлено істинність наданих для експертизи об'єктів, дотримано порядок їх одержання (виявлення, фіксації, вилучення, упаковки) та умови зберігання, тощо]
Достовірність	З урахуванням відображених у висновку фактів можна встановити дійсні обставини справи. Імовірність недопущення в ньому помилок, безперечної правильності суджень й однозначного їх розуміння всіма суб'єктами провадження
Достатність	У сукупності з іншими доказами висновок повинен давати можливість точно судити про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доведення
Правильність вибору експертом способу проведення експертизи	Правильний та обґрунтований вибір схеми дослідження, методів і методик дослідження, вдала послідовність застосування з огляду на вимоги сучасних положень методичного забезпечення певного виду судової експертизи
Повнота та всебічність проведеного дослідження	Дослідження всіх без винятку наданих на експертизу матеріалів і відповідь на всі поставлені перед експертом питання по суті, а в разі неможливості такої відповіді, зазначення її причин
Логічна обґрунтованість висновку	Аргументація та обґрунтування суджень, відповідність результатам дослідження й поставленим питанням. Точний і послідовний виклад змісту, без будь-яких суперечностей; встановлення взаємозв'язку між окремими етапами дослідження; дотримання термінологічної точності в описі ходу й результатів дослідження; якість, наочність і переконливість використаних ілюстрацій
Доступність	Простота й дохідливість змісту суджень для необізнаних у спеціальних поняттях суб'єктів провадження. Можливість використання термінологічних засобів без додаткової інтерпретації і т. д. під час доведення фактів та в ході формування висновків слідчим і судом
Об'єктивність	Відповідність висновків експерта дійсним обставинам справи, що досягається за умови сумлінного виконання покладених на нього обов'язків

Висновок експерта вважається неповним, якщо досліджено не всі отримані ним об'єкти або не на всі поставлені перед експертом питання було дано вичерпні відповіді, неясним – якщо він викладений нечітко або позбавлений упевненості суджень, конкретності.

Експерт З метою забезпечення доказового значення свого висновку, виконавши завдання на проведення експертизи, керуючись принципами законності, повноти й самокритичності, сам експерт має оцінити його якість за такими критеріями: повнота й всебічність проведеного дослідження, відповідність вимогам належності, допустимості, достовірності доказу, логічної обґрунтованості отриманих результатів, доступності змісту висновків для необхідних у спеціальних поняттях осіб.

Перевіряючи під таким кутом зору свій висновок, експерт усуває недоліки, що можуть бути підставою для його визнання неповним, необґрунтованим, сумнівним, тощо.

Керівник експертної установи (або його заступник) Висновок експерта (повідомлення про неможливість його надання) розглядає керівник підрозділу та керівник спеціалізованої установи (або його заступник) і направляє органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта].

Після закінчення експертизи ці особи перевіряють дотримання експертом методичних рекомендацій, визначають повноту дослідження, обґрунтованість суджень, правильність оформлення висновку.

Якщо при ознайомленні з висновком експерта буде встановлено, що в дослідженні не було дотримано рекомендованої методики чи виявлено відхилення від неї, то керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також спеціаліст, котрий проводив попереднє дослідження.

Висновок експерта або повідомлення про неможливість його надання, який використовують поза експертною установою (у судовому засіданні, на місці події), розглядається керівником цієї установи після надходження до неї матеріалів експертизи. Про зауваження, зроблені керівником експертної установи після ознайомлення з висновком експерта (повідомленням про неможливість його надання), може бути повідомлено органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта].

Якщо у висновку експерта було помічено технічні помилки та / або недоліки, то за рішенням органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу [залучив (ла) експерта], або керівника установи документ повертається експерту для доопрацювання.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд Враховуючи отримані в передбаченому процесуальним законодавством порядку докази, перелічені особи встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають суттєве значення для провадження (вирішення справи).

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за власним внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – на предмет достатності й взаємозв'язку, аби прийняти відповідне процесуальне рішення.

У випадках, коли в справі стосовно одного й того самого предмета проведено декілька експертиз (у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну) та / або вже надано висновки експертів – членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок, суд оцінює кожний висновок окремо з огляду на його всебічність, повноту й об'єктивність.

За результатами перевірки й оцінювання висновку експерта з'ясовують такі ознаки:

- чи було дотримано вимоги законодавства, коли призначали й проводили експертизу;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- рівень компетентності експерта і чи не вийшов він у своїй роботі за межі власних повноважень;
- достатність поданих експертіві об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на поставлені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною й підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

За результатами оцінювання висновку експерта може бути прийнято одне з таких рішень:

- 1) визнати висновок експерта повним та обґрунтованим, таким, що має значення для провадження (вирішення справи);
- 2) визнати висновок експерта неповним або недостатньо зрозумілим, а в разі необхідності призначити додаткову експертизу або допитати експерта;
- 3) визнати висновок експерта необґрунтованим або сумнівним щодо його правильності, а за потреби призначити повторну експертизу чи виконати стосовно нього інші процесуальні дії.

Висновок експерта не обов'язковий для прийняття рішення особою або органом, яка здійснює провадження, але незгода з його змістом має бути обґрунтована у відповідних документах (постанові, ухвалі, вирокі).

Рецензент Міністерством юстиції України визначено процедуру проведення та оформлення результатів рецензування висновків, складених судовими експертами НДУСЕ⁴⁹, судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, проєктів висновків фахівців, що мають намір набути кваліфікації судового експерта⁵⁰.

Рецензування не має на меті спростувати чи підтвердити виявлені у висновках факти. Його метою є вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості й обґрунтованості їх висновків, визначення рівня підготовки фахівців, що претендують на отримання кваліфікації судового експерта.

⁴⁹ НДУСЕ – науково-дослідна установа судових експертиз Міністерства юстиції України.

⁵⁰ Порядок проведення рецензування висновків судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 335/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20>.

Рецензування висновків виконують співробітники НДУСЕ, які мають кваліфікацію судових експертів з тієї спеціальності, за якою складено поданий на рецензування висновок, їхній стаж експертної роботи має становити не менше трьох років.

На рецензування подаються якісні копії висновків і додатків до них, знеособлені шляхом ретушування даних про суб'єктів призначення та саму експертизу, про учасників справи (провадження), а також інших відомостей, що не можуть бути розголошені з огляду на вимоги законодавства.

Рецензія містить розгорнуту характеристику висновку на предмет його відповідності вимогам нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності й методикам проведення судових експертиз.

8.3. Допит експерта в суді

Суд має право за клопотанням сторони кримінального провадження чи потерпілого / учасника цивільної, господарської, адміністративної справи або з власної ініціативи викликати в судове засідання експерта на допит для з'ясування змісту складеного ним висновку. Суд може призначити одночасний допит двох чи більше експертів, аби виявити причини розбіжностей в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження.

У судовому засіданні перед допитом експерта головуєчий⁵¹ дотримується такої процедури:

- 1) встановлює його особу;
- 2) роз'яснює експертові його права та обов'язки, передбачені процесуальним законодавством, і попереджає його з належним оформленням про кримінальну відповідальність за подання свідомо неправдивого висновку та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- 3) приводить його до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості»;

Підписаний експертом текст присяги та розписка про попередження щодо відповідальності приєднуються до справи.

Для з'ясування змісту й доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Їхню черговість відображено в табл. 8.2.

Поставлені експертові питання не можуть виходити за межі його спеціальних знань. При цьому зміст цих питань може стосуватись наявності в нього таких знань і кваліфікації в досліджуваній сфері (зокрема освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), а також у дотичній до предмета його експертизи галузі; використаних методик і теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування й методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; доцільності й правильності застосування певних принципів і методів до виявлення фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

⁵¹ Стосується й експерта, який працює у державній експертній установі, але не надав на вимогу суду засвідчені печаткою експертної установи копії присяги та розписки, що зберігаються в його особовій справі.

Послідовність допиту експерта в судовому засіданні

Назва процесу			
КРИМІНАЛЬНИЙ	ЦИВІЛЬНИЙ	ГОСПОДАРСЬКИЙ	АДМІНІСТРАТИВНИЙ
<p>Особу, яка проводила експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, того, хто проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту.</p> <p>Після цього експерту можуть поставити питання потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представник та законні представники, представники юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючий і суддя</p>	<p>Спочатку питання експертові ставить особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі.</p> <p>Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, то спершу експертові ставить питання позивач і його представник.</p> <p>Суд має право з'ясувати суть відповіді експерта на питання учасників справи, а також ставити питання експерту після того, як закінчили допит учасники справи</p>	<p>Першою експертові ставить питання особа, за клопотанням якої було його викликано</p>	<p>Спершу експерту ставлять питання особа, яка його викликала, та її представник, а потім інші учасники справи.</p> <p>Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, то спершу експертові ставлять питання позивач і його представник.</p> <p>Головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити експертові питання в будь-який час вивчення його висновку</p>

Експерт під час відповідей має право користуватися своїми записами та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження.

Викладені письмово й підписані експертом пояснення й доповнення до висновку долучаються до справи.

Показання, які дав експерт в усній чи письмовій формі під час допиту (у судовому засіданні чи під час досудового розслідування), поряд з його висновком являють собою процесуальне джерело доказів, забезпечують їхню повноту розгляду, чим удосконалюють процедуру оцінювання висновку експерта в суді.

Питання для самоконтролю

1. Якими чинниками забезпечено незалежність судового експерта?
2. Який процесуальний статус має висновок експерта?
3. З яких частин складається висновок експерта?
4. Який має бути зміст вступної частини висновку експерта?

5. Які факти потрібно відобразити в дослідницькій частині висновку експерта?
6. Який порядок складання заключної частини висновку експерта?
7. Яким вимогам має відповідати оформлення висновку експерта?
8. Які особливості складання висновків експертів – співробітників однієї експертної установи, у разі проведення первинної та повторної експертизи?
9. Яким чином оформлюються результати експертизи, проведеної фахівцями декількох експертних установ?
10. Яка структура та який зміст повідомлення про неможливість надання висновку експерта?
11. Які особливості оформлення висновку експерта, коли дослідження відбулось під час судового розгляду?
12. Які спільні й відмінні риси мають експертне дослідження й експертиза?
13. Якими критеріями керується суд, оцінюючи висновок експерта?
14. Який висновок експерта визнається належним, достовірним та допустимим?
15. Які докази в експертному висновку вважаються достатніми?
16. Яку процедуру допиту експерта в суді передбачено законом?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Визначити підслідність таких кримінальних правопорушень:

- протиправне заволодіння майном підприємства;
- ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- доведення банку до неплатоспроможності;
- доведення до банкрутства;
- нецільове використання бюджетних коштів;
- легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Завдання 2. Ознайомитися із порядком виклику судового експерта в правоохоронні органи та його допиту слідчим.

Завдання 3. З'ясувати порядок виклику експерта до суду та його участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції, за умови кримінального провадження, ведення цивільного, господарського та адміністративного процесів. Обґрунтувати відповідь з огляду на норми процесуального законодавства.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Адвокат – фізична особа, яка провадить адвокатську діяльність, підстави й порядок якої передбачено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Адвокатська діяльність – незалежне професійне функціонування фізичної особи, спрямоване на захист інтересів, представництво й надання інших видів правової допомоги клієнту.

Адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка полягає в покладанні на фізичних осіб, що вчинили адміністративне (у сфері управлінських відносин) правопорушення, санкцій особистого, майнового чи морального характеру.

Адміністративна справа (справа адміністративної юрисдикції) – передані на вирішення адміністративного суду матеріали публічно-правового спору, у якому хоча б однією зі сторін виступає орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень.

Бухгалтерська звітність – сукупність документів, складених на підставі даних бухгалтерського обліку, для задоволення потреб певних користувачів.

Виконавче провадження – це сукупність дій певних органів та осіб, що визначено однойменним законом України, які спрямовані на примусове виконання рішень на підставах, у межах повноважень та в спосіб, відповідно до статей Конституції України, вимог інших чинних нормативно-правових актів.

Головуючий – суддя, який розглядає справу одноосібно, а під час колегіального розгляду справи його функцію виконує суддя-доповідач, кандидатура якого визначена Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою в процесі розподілу справ серед суддів.

Господарські операції – це факти підприємницької та іншої діяльності, що впливають на стан майна, капіталу, зобов'язань і фінансових результатів суб'єкта.

Господарська справа – будь-яка, котру розглядають господарські суди загальної юрисдикції в порядку, передбаченому господарським процесуальним законодавством.

Державна спеціалізована установа – державна структура, створена в установленому законом порядку для ведення судово-експертної та наукової діяльності в галузі криміналістики та судової експертизи.

Державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає в доведенні ним перед судом вини особи з метою притягнення її до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Державний виконавець – це представник влади, що діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою вживати заходів для примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) у порядку, передбаченому законом. Цими представниками влади є

керівники органів державної виконавчої служби, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці органів державної виконавчої служби.

Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності осіб, що виникає за порушення дисципліни у сфері трудових відносин і передбачає накладання на винних стягнень дисциплінарного характеру, серед яких догани чи звільнення з посади.

Дізнання – форма досудового розгляду, у якій відбувається розслідування кримінальних правопорушень.

Додаткові реквізити первинних бухгалтерських документів – крім основних, до таких належать ідентифікаційний код підприємства, установи з Державного реєстру, номер документа, підстава для здійснення операцій, дані про документ, що засвідчує особу-одержувача та інші відомості залежно від характеру операції і технології обробки даних.

Докази (у господарському та цивільному процесі) – будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин (фактів), що слугують обґрунтуванням вимог і заперечень учасників справи та інших важливих для вирішення справи чинників.

Докази в кримінальному провадженні – фактичні дані, здобуті в передбаченому КПКУ порядку, та на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність важливих для кримінального провадження фактів та обставин, котрі підлягають доведенню.

Докази допустимі – ті, що здобуті у встановленому законом порядку, на противагу до обставин справи, які за законом мають бути підтверджені певними, а не будь-якими, засобами доведення.

Докази достатні – ті, що у своїй сукупності дають змогу дійти висновку щодо наявності або відсутності обставин справи і входять у предмет доведення. Питання про достатність доказів для встановлення важливих для справи обставин суд вирішує відповідно до власного внутрішнього переконання.

Докази достовірні – ті, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи, тобто створені (здобуті) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про важливі для справи обставини.

Докази належні – ті, що містять інформацію щодо предмета доведення, тобто прямо або непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, які потребують доведення, інших важливих для провадження обставин, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Докази недопустимі – ті, що здобуті шляхом істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, чинність яких підтверджено Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті з використанням інформації, отриманої в згаданих обставинах.

Допит – це процесуальна слідча дія, що являє собою інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, спрямований на здобуття інформації про відомі суб'єкту факти, що мають значення для встановлення істини стосовно справи.

Допит експерта – вид слідчого (судового) допиту, який проводиться з метою роз'яснення або доповнення висновку експерта.

Дорадча кімната – спеціально обладнане для ухвалення судових рішень приміщення.

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям справи або направленням до суду обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Досудове слідство – форма попереднього вивчення слідчими органами обставин скоєного злочину.

Допустимість засобів доведення – вимога закону, яка передбачає для встановлення певного юридичного факту можливість використовувати тільки засоби встановленої форми й забороняє використання інших засобів доведення.

Експертна ініціатива – виклад експертом виявлених у ході проведення експертизи відомостей, які можуть бути важливими для кримінального провадження, для цивільної, господарської, адміністративної справи чи для справи про адміністративне правопорушення, виконавчого провадження або тих відомостей, що перебувають поза межами судочинства та з приводу яких йому не були поставлені питання.

Експертна спеціальність – окремий напрям спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, який визначає компетентність судового експерта стосовно можливості проведення певного виду (підвиду, роду, класу) судових експертиз, за якими йому присвоюється фахова кваліфікація.

Електронні докази – інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про значущі для справи обставини, зокрема електронні документи (в тому числі текстові, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), сторінки веб-сайтів, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші відомості в цифровій формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, в інших місцях можливого зберігання оцифрованої інформації (у тому числі в мережі Інтернет).

Закон (законодавчий акт) – нормативно-правовий акт, який приймається (затверджується) Верховною Радою України, встановлює відповідні засади правового регулювання суспільних відносин, є основою правової системи України.

Зал судових засідань – спеціально обладнане приміщення, де проводиться розгляд судових справ.

Захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного, засудженого, виправданого, особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або

вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, відносно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, що притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Інші види правової допомоги – види адвокатської діяльності з метою надання правової інформації, консультацій і роз'яснень правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння відновленню їх дії в разі порушення.

Інші учасники кримінального провадження – заявник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, представник третьої особи, стосовно майна якої вирішується питання про арешт, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Інші учасники судового процесу (цивільного, господарського, адміністративного) – помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

Кваліфікація судового експерта – обсяг теоретичних знань, практичних навичок та вмінь особи, необхідних для самостійного проведення експертиз за відповідною спеціальністю, що визначено шляхом її атестації у встановленому порядку.

Кодекс – закон, у якому об'єднано й систематизовано правові норми, що регламентують певну сферу суспільних відносин.

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка настає внаслідок скоєння злочину і полягає в застосуванні до винної особи виду й міри покарання, передбаченого Кримінальним кодексом.

Кримінальне провадження – досудове розслідування і судовий розгляд, виконання процесуальних дій, пов'язаних з правопорушеннями, передбаченими законом України про кримінальну відповідальність.

Кримінальна справа – сукупність оформлених у визначеному законом порядку процесуальних документів, які свідчать про наявність у діянні особи (осіб) ознак злочину, важливих для його розкриття, встановлення винних у його скоєнні та застосування до них мір покарання.

Митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються з метою дотримання норм Митного кодексу України, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку.

Норма права (правова норма) – санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, спрямоване на врегулювання суспільних відносин шляхом надання їх учасникам прав, встановлення обов'язків та юридичної відповідальності.

Нормативно-правовий акт – офіційний правовий документ, розрахований на довгострокове й неодноразове застосування, прийнятий уповноваженою на це владною структурою за певною формою та за встановленою процедурою, який регулює суспільні відносини й містить у собі норми права.

Обвинувачений (підсудний) – особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПКУ.

Об'єкти дослідження – матеріальні та матеріалізовані носії інформації, аналізовані судовим експертом із застосуванням спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження.

Облікові реєстри – це носії інформації (паперові, електронні) у вигляді відомостей, ордерів, книг, журналів тощо, призначені для хронологічного, систематичного або комбінованого накопичення, групування та узагальнення даних первинних облікових документів.

Орган досудового розслідування – суб'єкт, що здійснює дізнання й попереднє слідство скоєного правопорушення. До таких суб'єктів належать: 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства; г) органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділи детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Основні реквізити первинних бухгалтерських документів – найменування підприємства, установи, від імені яких вони складені, назва документа (форми), дата складання, зміст й обсяг господарської операції, одиниця виміру господарської операції (у натуральному та / або вартісному вираженні), посади й прізвища осіб, відповідальних за виконання господарської операції та правильність її оформлення, особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу виконавця.

Первинні документи (бухгалтерські) – ті, що, маючи паперову або електронну форму, містять відомості про господарські операції включно з розпорядженням та дозволом адміністрації (власника) на їх проведення.

Письмові докази – документи (крім електронних), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Підзаконні нормативно-правові акти – документи, видані суб'єктами нормотворення на основі та задля виконання положень Конституції України і законів України, міжнародних договорів України і не повинні їм суперечити.

Підозрюваний – особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПКУ, повідомлено про підозру, особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй через невстановлення місця знаходження, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПКУ стосовно подібних обставин.

Підслідність – це врегульована законом сукупність ознак кримінального провадження, на підставі яких конкретне кримінальне правопорушення підлягає вивченню тим чи іншим органом досудового розслідування.

Повістка про виклик – процесуальний документ, шляхом вручення якого особі (стосовно якої є достатні підстави вважати, що вона може дати важливі для провадження показання або її участь у процесуальній дії обов'язкова) від імені слідчого, прокурора, слідчого судді на стадії попереднього розслідування, а також суду в процесі провадження здійснюється її виклик для допиту чи для участі в іншій процесуальній дії.

Показання – це відомості, надані в усній або в письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинувачуваним, свідком, потерпілим, експертом стосовно відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають для нього значення.

Помічник голови суду – це працівник патронатної служби, який сприяє виконанню суддею, обраним у встановленому порядку головою суду, адміністративних повноважень, визначених Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також повноважень у здійсненні правосуддя.

Помічник заступника голови суду – це працівник патронатної служби, який сприяє виконанню суддею, обраним у встановленому порядку заступником голови суду, адміністративних повноважень, визначених головою відповідного суду, а також повноважень у здійсненні правосуддя.

Помічник слідчого – працівник органу досудового розслідування, в обов'язки якого входить надання допомоги слідчому та виконання його доручень, пов'язаних з встановленням обставин кримінальних правопорушень.

Помічник судді – це працівник патронатної служби в суді, який сприяє виконанню суддею його повноважень у здійсненні правосуддя.

Правоохоронні органи – Прокуратура, Національна поліція, Служба безпеки, Військова служба правопорядку в Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які виконують правозастосовні або правоохоронні функції.

Правопорушення – суспільно небезпечний, шкідливий, протиправний вчинок особи, за який на неї може бути накладене покарання чи стягнення.

Правосуддя – правозастосовна діяльність суду, що полягає в розгляді й вирішенні згідно із встановленим законом процесуальним порядком віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ задля охорони прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави.

Предмет доведення – це обставини, що слугують для обґрунтування вимог і заперечень сторін судового розгляду справ.

Предмет судової експертизи – сукупність фактичних даних й обставин, що мають значення для кримінального провадження, вирішення справи про адміністративне правопорушення, цивільної, господарської, адміністративної справи або для виконання рішень суду, вони мають бути виявлені й здобуті на підставі спеціальних знань судового експерта залежно від змісту питань, поставлених перед судовим експертом або в порядку його ініціативи.

Представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав та обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також цивільного позивача, цивільного відповідача в кримінальному провадженні.

Приватний виконавець – суб'єкт незалежної професійної діяльності – громадянин України, уповноважений державою здійснювати примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) у порядку, встановленому законом.

Приватний судовий експерт – фахівець, що не є працівником державної спеціалізованої установи, і самостійно на професійній основі провадить судово-експертну діяльність.

Прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», і діє в межах своїх повноважень;

Процесуальні витрати – кошти, використані на правову допомогу; на заходи, пов'язані з прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; а також, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, із зберіганням та пересиланням речей і документів.

Процесуальні докази – будь-які фактичні дані, здобуті в процесуально передбаченому порядку, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для вирішення судової справи.

Процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення або вчиняти процесуальні дії.

Речові докази – предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дозволяють виявити обставини, що мають значення для справи.

Розумний строк – об'єктивно необхідний проміжок часу, протягом якого належить виконати процесуальні дії та прийняти процесуальні рішення. Він не може перевищувати передбачені чинним законодавством строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Слідчий – службова особа, що належить до правоохоронних органів (Національної поліції, Служби безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України), уповноважена в межах власної компетенції здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Слідчий суддя – посадова особа суду першої інстанції, до повноважень якого входить здійснення відповідного законодавству судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а в

обставинах, передбачених ст. 247 КПКУ, – це голова або призначений ним інший суддя відповідного апеляційного суду. У суді першої інстанції слідчого суддю (слідчих суддів) обирають на зборах суддів із їхнього числа.

Слідчі (розшукові) дії – пошук і здобуття (збирання) доказів або перевірка вже наявних доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Службова недбалість – невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх посадових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб.

Службове підроблення – складання, видача службовою особою явно неправдивих офіційних документів, свідоме внесення в них неправдивих відомостей тощо.

Спеціальні знання – оволодіння професійними відомостями та вміннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, оцінки майна (майнових прав) та в інших галузях під час навчання й практичної діяльності особи з тієї чи іншої спеціальності (фаху), за винятком знань у галузі права.

Справа (судова) – сукупність матеріалів і документів, що мають значення для конкретного судового процесу та об'єднані набором спільних реквізитів. До судової справи, зокрема, входять процесуальні документи, докази, матеріали кримінального провадження, судові рішення, інші документи й матеріали, надані суду під час провадження його учасниками або виготовлені судом.

Справа про адміністративне правопорушення – упорядкована сукупність матеріалів, які документують обставини адміністративного правопорушення й містять результати розгляду питання про притягнення особи до відповідальності за таке правопорушення (проступок), оскарження результатів [такого] розгляду, а також матеріали стосовно виконання постанови про накладання адміністративного стягнення.

Сторони кримінального провадження – у суді з боку обвинувачення, це слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, передбачених законодавством; з боку захисту – підозрюваний, обвинувачуваний (підсудний), засуджений, виправданий, особа, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Сторона обвинувачення в суді – прокурор.

Суд – орган держави, що здійснює правосуддя у формі розгляду й вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших категорій справ у встановленому законом процесуальному порядку.

Судовий виклик – це письмова вимога суду, офіційно адресована особам – учасникам судового процесу, вручається їм під особистий підпис із зазначенням часу й місця проведення судового засідання та з вимогою обов'язкової їхньої явки.

Судочинство – встановлений законом порядок і форма виконання судових дій у межах компетенції судів задля здійснення правосуддя.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою складання й подання висновку з питань, які є або будуть предметом судового розгляду.

Судове засідання – процесуальна форма розгляду та вирішення судової справи.

Судове повідомлення – це письмове інформування судом учасників справи про дату, час і місце судового засідання чи вчинення відповідної процесуальної дії, якщо їхня явка не є обов'язковою.

Судове провадження – кримінальний судовий процес у суді першої інстанції, де передбачено підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення, перегляд судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також з урахуванням нововиявлених або виключених обставин.

Судове рішення – акт судового розгляду справи будь-якого виду провадження. Це може бути рішення, висновок, ухвала, забезпечувальний наказ (акти Конституційного суду), вирок (у кримінальному процесі), постанова, ухвала, окрема ухвала тощо (у кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському процесах).

Суддя – посадова особа держави, яка є носієм судової влади, це голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний.

Таксування бухгалтерських документів – це встановлення за потреби грошової вартості господарських операцій в документах, де зосереджено тільки натуральні показники, передбачає операцію множення кількості одиниць товару, робіт, послуг на їхню ціну.

Тимчасовий доступ до речей та документів – надання можливості слідчим ознайомитися з фізичними об'єктами, зробити їхні копії та за потреби вилучити. Питання про доступ вирішують місцеві суди у відповідь на клопотання слідчих, також може йтися про дозвіл на вилучення речей і документів переважно для проведення слідчих дій, зокрема експертиз.

Ухвала – письмове або усне судове рішення, у якому визначено процедуру розгляду справи, та вирішено інші процесуальні питання. Ухвали судів апеляційної та касаційної інстанцій можуть включати відповіді на апеляційні чи касаційні скарги. Ухвала є актом застосування судом норм процесуального права. Судовий розгляд, під час якого справу вирішено по суті, закінчується ухваленням рішенням суду іменем України; інші випадки закінчення розгляду справи (зокрема, закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду) оформляються у вигляді ухвали. Ухвали суду з моменту набрання ними чинності обов'язкові до виконання.

Фінансова звітність – матеріали, що містять інформацію про фінансовий стан і результати діяльності підприємства. Включає такі об'єкти: баланс (звіт про фінансовий стан), звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід), звіт про рух коштів, звіт про власний капітал і примітки до фінансової звітності.

Форма досудового розслідування – урегульований процесуально законом порядок кримінального провадження з урахуванням ознак кримінального правопорушення. Кримінальним процесуальним кодексом передбачено дві форми досудового розслідування: дізнання та досудове слідство.

Функції прокуратури – підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у встановлених законом випадках та в законному порядку; нагляд за дотриманням положень законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за дотриманням вимог законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Цивільна справа – будь-який процес, що розглядається в судах загальної юрисдикції в порядку, передбаченому цивільно-процесуальним законодавством.

Юридична відповідальність – закріплений у законі обов'язок особи зазнати з боку держави певних санкцій за скоєне нею правопорушення.

Юридична чинність нормативно-правових актів – це властивість законодавчих документів і зосереджених у них норм мати взаємну ієрархічну підпорядкованість, що зумовлює порядок внесення до них змін, їх скасування чи втрату ними чинності.

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, через які за нормами настають юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення правових відносин.

Юрисдикція – право чинити суд, розглядати й вирішувати правові питання; сфера, на яку поширюється таке право.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.01.2020).
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 13.02.2020).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.03.2020).
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-ВІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.03.2020).
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-ІV // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.03.2020).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.03.2020).
7. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-ВІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 17.03.2020).
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-ВІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 02.04.2020).
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-ІV // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 13.02.2020).
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-ВІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 20.03.2020).
11. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. № 1404-ВІІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 13.02.2020).
12. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-ВІІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 20.03.2020).
13. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.03.2020).

14. Про оперативно розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 №2135-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 02.01.2020).

15. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 17.03.2020).

16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України 26.01.1993 № 2939-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 27.01.2020).

17. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 20.03.2020).

18. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 20.03.2020).

19. Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 № 804 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2011-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

20. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

21. Положення про Державну фінансову інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 310 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

22. Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 № 778 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

23. Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 01.01.2020).

24. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 № 595 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF> (дата звернення: 23.11.2020).

25. Порядок обчислення стажу роботи для встановлення щомісячної надбавки за вислугу років працівникам державних спеціалізованих установ судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 № 314 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2011-%D0%BF> (дата звернення: 01.01.2018).

26. Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави: постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 № 590 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2006-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

27. Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 № 314 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2011-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

28. Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2020).

29. Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 19.04.2012. № 611/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12> (дата звернення: 20.03.2020).

30. Інструкція з діловодства в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 13.02.2018 р. № 341/5. 65 с.

31. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11> (дата звернення: 18.02.2020).

32. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 13.03.2020).

33. Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз : методика проведення судової експертизи, зареєстрована Міністерством юстиції України 03.03.2010 р., реєстраційний код 11.0.08. 57 с.

34. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 31.03.2020).

35. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> (дата звернення: 18.02.2020).

36. Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 27.03.2012 № 470/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12> (дата звернення: 07.02.2020).

37. Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> (дата звернення: 14.02.2020).

38. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (дата звернення: 14.02.2020).

39. Порядок виконання науково-дослідних робіт у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 04.02.2010 № 223/5 // Інформаційно-аналітична система по законодавству України/ІАС Консультант.

URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=02WG5BC188> (дата звернення: 01.01.2020).

40. Порядок організації науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 26.06.2015 № 1087/5. 2 с.

41. Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2011 № 3660/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0002-12> (дата звернення: 19.11.2020).

42. Порядок проведення рецензування висновків судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 № 335/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20> (дата звернення: 01.01.2020).

43. Про встановлення нормативної вартості однієї експертогодина у 2020 році: наказ Міністерства юстиції України від 30.01.2020 № 328/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0109-20> (дата звернення: 01.01.2020).

44. Про затвердження інформаційної та технологічної карток адміністративної послуги присвоєння кваліфікації судового експерта: наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2013 № 589/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0589323-13/sp:max25> (дата звернення: 20.03.2020).

45. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 30.07.2010 № 1722/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (дата звернення: 20.03.2020).

46. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (дата звернення: 01.01.2020).

47. Положення про базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15.01.2018 № 19 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0146-18> (дата звернення: 01.01.2020).

48. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2017 № 102 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17> (дата звернення: 01.01.2020).

49. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15> (дата звернення: 29.01.2019).

50. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 01.01.2020).

51. Положення про проведення конкурсу на заміщення (комплектування) вакантних наукових посад у наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищих військових навчальних закладах Національної гвардії України: наказ

Міністерства внутрішніх справ України від 11.03. 2019 № 160 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0330-19> (дата звернення: 01.01.2020).

52. Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України: наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06/card2#Card> (дата звернення: 01.01.2020).

53. Про деякі питання практики призначення судової експертизи: постанова пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 № 4 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12> (дата звернення: 20.03.2020).

54. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах: постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 17.10.2014 р. № 10 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14> (дата звернення: 20.03.2020).

55. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення: 20.03.2020).

56. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України: роз'яснення Міністерства юстиції України від 18.02.2013 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-13> (дата звернення: 01.01.2020).

57. Про деякі питання, пов'язані зі строками проведення судових експертиз: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 04.06.2008 № 01-8/348 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_348600-08 (дата звернення: 01.01.2020).

58. Про деякі питання призначення і проведення судової експертизи у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 16.11.2001 № 01-8/1227 // База даних «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1227600-01> (дата звернення: 01.01.2020).

59. Про порядок виїмки документів: лист Національного банку України від 24.10.2000 № 43-311/4502-7137 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v7137500-00#Text> (дата звернення: 17.03.2020).

60. Волкова І.А. Судово-бухгалтерська експертиза. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 84 с.

61. Мумінова-Савіна Г.Г. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 202 с.

62. Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

63. Пентюк І.К., Михальчишина Л.Г., Сидорук В.М., Гуцаленко Л.В. Судово-бухгалтерська експертиза. Київ : Центр навчальної літератури, 2017. 352 с.

64. Рудницький В.С., Бруханський Р.Ф., Хомин П.Я. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень (опорний конспект): навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 304 с.

65. Технологія призначення судових експертиз : практич. порадник / М-во внутр. справ України, Експертна служба, Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр ; [авт.-уклад. : С.І. Перлін, С.О. Шевцов, О.В. Кокорін]. Харків : 2018. 103 с.

66. Атанесян Г.А., Голубятников С.П. Судебная бухгалтерия: учебник. Москва : Юрид. лит., 1989. 352 с.

67. Судебно-бухгалтерская експертиза: учеб. пос. / В.Д. Поникаров, И.В. Ялдин, М.В. Стаматина, Ж.О. Андрейченко. Харьков : Арсис, 2002. 240 с.

ВИКОРИСТАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Офіційні веб-сайти:

- 1) урядового порталу⁵² – <http://old.kmu.gov.ua/>;
- 2) єдиного законодавчого органу – Верховної Ради України – <http://rada.gov.ua/>;
- 3) державних органів виконавчої влади:
 - Міністерства юстиції України – <https://minjust.gov.ua/>;
 - Міністерства внутрішніх справ України – <https://mvs.gov.ua/>;
- 4) інформаційно-консультаційної платформи – <https://zakon.help/>;
- 5) інформаційно-правової і комунікаційної платформи LIGA:ZAKON;
- 6) Всеукраїнська електронна система правової інформації (ВЕСПІ) – <https://vespi.dpcoi.com.ua/>.

⁵² Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.

ПІСЛЯМОВА

Зміст видання сприяє формуванню в студентів уміння користуватися засобами судово-економічної експертизи, що дозволяє в процесуальному порядку виявляти дійсні події, на підставі яких встановлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для судового провадження та підлягають доведенню.

Послідовність викладу навчального матеріалу сприяє формуванню уявлення про судово-експертну діяльність у цілому й судову експертизу зокрема. Зміст матеріалу дозволяє фахівцям у галузі бухгалтерського обліку, аудиту, оподаткування засвоїти теоретичні, організаційні, процесуальні засади судової експертизи, аби в майбутньому керуватись ними в професійній діяльності.

Відповівши на питання для самоконтролю, можна оцінити ступінь засвоєння навчального матеріалу.

Завдання для самостійної роботи активізують пізнавально-розумову діяльність студента, мотивують його поглиблене вивчення нормативно-правової бази, зокрема в частині застосування процесуальних норм для обґрунтування експертних висновків.

Тлумачення юридичних понять, подані в термінологічному словнику сприятимуть кращому розумінню читачем змісту навчального матеріалу цього посібника.

Матеріал посібника можуть використовувати у своїй практичній діяльності викладачі, поєднуючи з певними організаційними формами роботи й технічними засобами навчання, аби сприяти розвитку в студентів навичок самоосвіти шляхом самоорганізації, планування, самооцінки.

Посібник стане в пригоді також фахівцям, котрі не працюють у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, але мають намір отримати кваліфікацію судового експерта. Його матеріал може бути використаний під час підготовки до складання кваліфікаційного екзамену.

**Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей,
за якими присвоюється кваліфікація судового експерта⁵³**

Види та підвиди судових експертиз	Індекси експертних спеціальностей	Види експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта
1	2	3
<i>Працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України</i>		
1. Почеркознавча та лінгвістична	1.1	Дослідження почерку і підписів
	1.2	Лінгвістичне дослідження писемного мовлення
2. Технічна експертиза документів	2.1	Дослідження реквізитів документів
	2.2	Дослідження матеріалів документів
	2.3	Дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів
3. Експертиза зброї	3.1	Балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї
	3.2	Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу
	3.3	Дослідження холодної зброї
	3.4	Дослідження зброї з некінетичним принципом ураження
	3.5	Дослідження гранатометів
	3.6	Дослідження артилерійської та ракетної зброї
4. Трасологічна	4.1	Дослідження слідів людини та слідів тварини
	4.2	Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами
	4.3	Криміналістичне дослідження транспортних засобів
	4.4	Дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків
	4.6	Дактилоскопічні дослідження
	4.5	Дослідження слідів транспортних засобів
5. Вибухово-технічна	5.1	Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу
	5.2	Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху
	5.4	Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів
6. Фототехнічна, портретна та голографічних зображень	6.1	Дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення
	6.2	Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями
	6.3	Дослідження голографічних захисних зображень та їх елементів
7. Відео-, звукозапису	7.1	Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису
	7.2	Дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ
	7.3	Лінгвістичне дослідження усного мовлення
8. Матеріалів, речовин та виробів	8.1	Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів
	8.2	Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них
	8.3	Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них
	8.4	Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів
	8.5	Дослідження скла, кераміки та виробів з них

⁵³ Узагальнено за додатками 5–6 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів (станом на 15.05.2020). Увага! У переліку містяться відхилення від граматичних і лексичних мовних норм (прим. ред.).

1	2	3
	8.6	Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
	8.7	Дослідження спиртовмісних сумішей
	8.8	Дослідження ґрунтів
	8.9	Дослідження металів і сплавів та виробів з них
	8.10	Дослідження наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі
	8.10.1	Дослідження наявності пестицидів у навколишньому середовищі
	8.11	Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин
	8.12	Дослідження харчових продуктів
	8.13	Дослідження сильнодіючих і отруйних речовин
9. Біологічна	9.1	Дослідження об'єктів рослинного походження
	9.2	Дослідження об'єктів тваринного походження
10. Військова	16.1	Військові дослідження
<i>Працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та особам, котрі не працюють у державних спеціалізованих установах</i>		
11. Інженерно-транспортна	10.1	Дослідження обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод
	10.2	Дослідження технічного стану транспортних засобів
	10.3	Дослідження деталей транспортних засобів
	10.4	Транспортно-трасологічні дослідження
12. Безпеки життєдіяльності	10.5	Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці
13. Будівельно-технічна	10.6	Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів
14. Земельно-технічна	10.7	Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками
15. Пожежно-технічна	10.8	Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки
16. Комп'ютерно-технічна	10.9	Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів
17. Оціночно-будівельна	10.10	Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд
18. Залізнично-транспортна	10.11	Дослідження обставин та механізму залізнично-транспортної пригоди
	10.12	Дослідження технічного стану рухомого складу залізничного транспорту
	10.13.1	Дослідження інженерного обладнання верхньої будови колії
	10.13.2	Дослідження інженерного обладнання нижньої будови колії
19. Оціночно-земельна	10.14	Оцінка земельних ділянок
20. Гірничо-технічна	10.15	Дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах
21. Дорожньо-технічна	10.16	Дорожньо-технічні дослідження
22. Телекомунікаційна	10.17	Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів
23. Електротехнічна	10.18	Дослідження технічної експлуатації електроустаткування
24. Інженерно-екологічна	10.19	Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля
25. Експертиза з питань землеустрою	10.20	Дослідження з питань землеустрою
26. Електротранспортна експертиза	10.21	Дослідження міського електричного транспорту

1	2	3
27. Експертиза технічного стану ліфтів	10.22	Дослідження технічного стану ліфтів та умов їх безпечної експлуатації
28. Економічна	11.1	Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності
	11.2	Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій
	11.3	Дослідження документів фінансово-кредитних операцій
29. Товарознавча	12.1	Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів
30. Транспортно-товарознавча	12.2	Визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу
	12.3	Оцінка судноплавних засобів
	12.4	Оцінка літальних апаратів
31. Експертиза військового майна	12.5	Оцінка майна і техніки військового призначення та озброєння
32. Експертиза у сфері інтелектуальної власності		
32.1. Літературних і художніх творів	13.1.1	Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші
	13.1.2	Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)
32.2. Фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення	13.2	Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення
32.3. Винаходів і корисних моделей	13.3	Дослідження, пов'язані із винаходами і корисними моделями
32.4. Промислових зразків	13.4	Дослідження, пов'язані з промисловими зразками
32.5. Сортів рослин	13.5.1	Дослідження, пов'язані із сортами рослин
32.6. Комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень	13.6	Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями
32.7. Комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій	13.8	Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями
32.8. Економічна у сфері інтелектуальної власності	13.9	Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності
33. Психологічна	14.1	Психологічні дослідження
34. Мистецтвознавча	15.1	Мистецтвознавчі дослідження
35. Гемологічна експертиза	17.1.1	Дослідження дорогоцінного каміння
	17.1.2	Дослідження діамантів
	17.1.3	Дослідження дорогоцінного каміння органогенного походження
	17.1.4	Дослідження напівдорогоцінного каміння
	17.1.5	Дослідження декоративного каміння
36. Ветеринарна	18.1	Ветеринарні дослідження

Реєстр методик проведення судових експертиз*
(станом на 01.03.2020)

Реєстраційний код	Назва методики	Найменування розробника (спеціалізована установа, інші)	Рік створення методики	Дата прийняття рішення про державну реєстрацію
1	2	3	4	5
11.0.02	Методика проведення судово-бухгалтерських експертиз по бартерних операціях	Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	1998	03.03.2010
11.0.06	Методика проведення судово-економічних експертиз при розгляді в господарських судах справ, пов'язаних з питаннями ціноутворення	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2002	03.03.2010
11.0.08	Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз	Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2003	03.03.2010
11.0.12	Методика дослідження судово-економічною експертизою питань нецільового використання бюджетних коштів	Донецький НДІСЕ Міністерства юстиції України	2003	03.03.2010
11.0.15	Методика вирішення окремих питань при проведенні економічних експертиз, призначених по справах, пов'язаних з легалізацією (відмивання) доходів	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2004	03.03.2010
11.0.21	Методика проведення судово-економічних експертиз з окремих питань фінансово-господарської діяльності комерційних банків	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2004	03.03.2010
11.0.22	Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2004	03.03.2010
11.0.23	Методика вирішення експертних завдань з питань визначення вартості майна підприємств, що приватизуються, та часток у цьому майні власників, що виділяються	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2004	03.03.2010
11.0.24	Методика вирішення питань при проведенні судово-економічних експертиз по справах, пов'язаних із страховою діяльністю	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2005	03.03.2010
11.0.27	Методика проведення судово-економічних експертиз з питань, пов'язаних з оподаткуванням доходів портів при застосуванні пільг по портовим зборам і платам	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2005	03.03.2010

*У Реєстрі містяться відхилення від граматичних і лексичних мовних норм (прим. ред.).

	1	2	3	4
11.0.30	Методика проведення судово-економічних експертиз з питань щодо стягнення активів боржників – юридичних осіб, порядку встановлення наявності активів у реєстрах обліку боржників та фактичної їх наявності	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2005	03.03.2010
11.0.30	Методика економічного аналізу при проведенні судово-економічних експертиз по вирішенню питань, пов'язаних з фінансовим станом підприємств	Севастопольське відділення Харківського НДІСЕ Міністерства юстиції України	2005	03.03.2010
11.0.31	Методика проведення судово-економічних експертиз з питань, пов'язаних з передачею в оренду майна державних підприємств	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	03.03.2010
11.0.35	Методика вирішення судово-економічною експертизою питань обліку операцій з корпоративними правами	Київський НДІСЕ, Одеський НДІСЕ, Львівський НДІСЕ, Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	03.03.2010
11.0.37	Методика проведення дослідження нарахувань і сплати мита, державного мита	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	03.03.2010
11.0.39	Методика визначення загальної суми пайового фонду та розмірів індивідуальних майнових паїв підприємств, що виділяються	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	03.03.2010
11.0.42	Методика дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій при проведенні судово-економічних експертиз	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2007	03.03.2010
11.0.44	Методика проведення експертних досліджень по справах, пов'язаних з неповерненням банківських кредитів юридичними особами	Полтавське відділення Харківського НДІСЕ Міністерства юстиції України	2010	02.03.2012
11.0.46	Методика вирішення судово-економічною експертизою питань бухгалтерського обліку основних засобів та інших необоротних матеріальних активів	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2011	01.03.2013
11.0.47	Методика експертного дослідження фінансової можливості підприємств і організацій погашення заборгованості по виплаті заробітної плати	Харківський НДІСЕ Сумське відділення ХНДІСЕ, Севастопольське відділення ХНДІСЕ, Полтавське відділення ХНДІСЕ Міністерства юстиції України	2011	01.03.2013

Продовження дод. Б

	1	2	3	4
11.0.48	Методика дослідження господарських операцій за договорами, що передбачають проведення негрошових розрахунків	Дніпропетровський НДІСЕ Мін'юсту України	2014	29.01.2016
11.0.49	Методика проведення економічних експертиз по господарських операціях з інвестиційною нерухомістю	Львівський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2016	23.03.2018
11.0.50	Методика дослідження операцій по нарахуванню та виплаті заробітної плати під час простою, санації і ліквідації	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2017	18.01.2019
11.1.02	Методика дослідження касових операцій	Львівський НДІСЕ Мін'юсту України	2006	03.03.2010
11.1.04	Методика дослідження нестач, лишків товарно-матеріальних цінностей	Львівський НДІСЕ Мін'юсту України	2006	03.03.2010
11.1.08	Методика проведення судово-економічних експертиз за цивільними справами, пов'язаними з визначенням розміру оплати праці за роботи з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2007	06.02.2009
11.1.13	Методика встановлення достовірності фінансових показників витрачання державних коштів	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2009	02.03.2011
11.1.61	Методика дослідження бухгалтерських документів з витрачання коштів фонду соціального страхування та нарахування страхових внесків	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2011	01.03.2013
11.1.63	Методика дослідження нестач та лишків з використанням «неофіційної» бухгалтерської документації	Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2012	12.09.2014
11.1.64	Методика проведення судово-економічної експертизи з питань обліку та оподаткування операцій з біологічними активами	Київський НДІСЕ Мін'юсту України	2014	29.01.2016
11.1.65	Методика з вирішення судово-економічною експертизою питань щодо відображення в податковому обліку підприємств від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток за попередні періоди	Київський НДІСЕ Мін'юсту України	2014	29.01.2016
11.1.67	Методика проведення судових економічних експертиз з визначення собівартості оподаткування	Дніпропетровський НДІСЕ Мін'юсту України	2013	29.01.2016

Продовження дод. Б

	1	2	3	4
11.1.68	Методика дослідження розрахунків з нерезидентами України	Одеський НДІСЕ Мін'юсту України	2014	29.01.2016
11.1.69	Методика дослідження господарських операцій з оподаткування при застосуванні трансфертних цін	Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2015	27.01.2017
11.1.70	Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо нарахування та сплати податків в сфері сільського господарства	Дніпропетровський НДІСЕ, Львівський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2015	27.01.2017
11.1.71	Методика експертного дослідження з визначення розміру відшкодування Пенсійному фонду України фактичних витрат на виплату пільгових пенсій за віком	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2015	27.01.2017
11.1.72	Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо нарахування та сплати податків у процедурах санації та ліквідації	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	1012	27.01.2017
11.1.73	Методика експертного дослідження операцій за депозитними рахунками фізичних осіб у банківських установах	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2015	27.01.2017
11.1.74	Методика проведення судово-економічних питань, пов'язаних з визначенням розміру заборгованості за поставку електроенергії	Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2016	23.03.2018
11.1.75	Методика дослідження операцій з оподаткування доходів фізичних осіб	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2016	23.03.2018
11.1.76	Методика експертного дослідження з питань проведення додаткових видатків місцевих бюджетів	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2016	23.03.2018
11.1.80	Методика проведення судово-економічних експертиз з питань оподаткування доходів нерезидентів із джерелом їх походження з України, згідно з правилами міжнародних договорів України	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2017	18.01.2019
11.1.81	Методика проведення судово-економічних експертиз з питань обґрунтованості виплат соціальної допомоги	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2018	14.02.2020

1	2	3	4	5
11.2.47	Методика проведення судово-економічних експертиз з питань банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства підприємств	Кримський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2009	02.03.2012
11.2.48	Методика проведення судово-економічних експертиз з визначення збитків при проведенні закупівель товарів, робіт та послуг за бюджетні кошти	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2012	12.09.2014
11.2.51	Методика проведення судово-економічних досліджень операцій з надання послуг у сфері зовнішньоекономічної діяльності	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2012	12.09.2014
11.2.53	Методика визначення вартості чистих активів суб'єктів господарювання	Львівський НДІСЕ Мін'юсту	2013	29.01.2016
11.2.56	Методика проведення судових експертиз по справам, пов'язаним з визначенням розміру матеріальної шкоди, заподіяної працівникові на виробництві	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України Сумське відділення	2017	18.01.2019
11.3.01	Методика експертного дослідження операцій з кредитування фізичних осіб	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2008	03.03.2010
11.3.02	Методика вирішення судовою фінансово-економічною експертизою питань, які виникають по справах щодо порушень при отриманні та погашенні іноземних кредитів	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2009	03.03.2010
11.3.34	Особливості проведення судово-економічних експертиз з питань обґрунтованості договірної списання комерційними банками коштів з рахунків клієнтів	Одеський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2011	01.03.2013
11.3.36	Методика проведення досліджень з визначення реальної відсоткової ставки по кредитному договору із застосуванням ануїтетних та диференційованих платежів	Київський НДІСЕ Мін'юсту України	2014	29.01.2016
11.3.38	Методика проведення експертиз документів фінансово-кредитних операцій при наданні споживчих кредитів в іноземній валюті	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2016	23.03.2018

Орієнтовний перелік питань для складання кваліфікаційного іспиту з теоретичних, організаційних і процесуальних основ судової експертизи⁵⁴

1. Поняття судової експертизи.
2. Принципи судово-експертної діяльності.
3. Гарантії незалежності судового експерта й правильності його висновку.
4. Роль судової експертизи як засобу доказування.
5. Нормативно-правові акти, що регламентують судово-експертну діяльність в Україні.
6. Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус і повноваження.
7. Правовий статус судового експерта.
8. Права судового експерта.
9. Обов'язки судового експерта.
10. Спеціальні знання судового експерта (професія, спеціальність, спеціалізація, кваліфікація).
11. Юридична відповідальність судового експерта.
12. Підстави та порядок призначення судових експертиз.
13. Обов'язкове призначення експертизи.
14. Особливості проведення судової експертизи у судовому засіданні.
15. Класифікація судових експертиз.
16. Висновки судового експерта й експертного дослідження, їх процесуальний аспект.
17. Структура висновку експерта та етапи експертного дослідження.
18. Структура вступної частини висновку експерта.
19. Структура дослідницької частини висновку експерта.
20. Предмет судової експертизи.
21. Завдання судової експертизи.
22. Об'єкт, суб'єкт судової експертизи.
23. Методи, методика судової експертизи. Реєстр методик судових експертиз.
24. Система методів експертного дослідження, їх структура і класифікація.
25. Структура спеціальних методик.
26. Призначення та проведення експертизи в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.
27. Призначення та проведення експертизи в кримінальному провадженні на стадії судового розгляду.
28. Призначення та проведення експертизи в цивільних справах.
29. Призначення та проведення експертизи у господарських та адміністративних справах.
30. Проведення експертизи у виконавчому провадженні.
31. Проведення експертизи на замовлення учасників справи.

⁵⁴ Для фахівців, котрі мають намір уперше набути кваліфікації судового експерта. Орієнтовний перелік питань отримано від Міністерства юстиції України (№ 825/Г-25380/6.4 від 29.09.2020).

32. Строки вивчення матеріалів та проведення експертизи.
33. Форми висновків експерта.
34. Повідомлення про неможливість надання висновку та особливості його структури і складання.
35. Роз'яснення експертом висновку в різних видах судочинства.
36. Поняття експертної ініціативи.
37. Законодавство України про запобігання корупції. Поняття, суб'єкти, конфлікт інтересів.
38. Відповідальність за порушення вимог законодавства про запобігання корупції.
39. Порядок проведення атестації судового експерта. Нормативно-правові акти, що регулюють такий порядок. Реєстр атестованих судових експертів.
40. Проведення експертизи на місці події чи за місцезнаходженням об'єкта дослідження.
41. Особливості проведення комісійних експертиз.
42. Особливості проведення комплексних експертиз.
43. Підстави призначення та особливості проведення додаткових експертиз.
44. Підстави призначення та особливості проведення повторних експертиз.
45. Особливості судово-експертної діяльності експертів, що не працюють у державних спеціалізованих судово-експертних установах.

**Орієнтовний перелік питань для складання кваліфікаційного іспиту
зі спеціальностей економічної експертизи⁵⁵**

Перелік питань для перевірки знань за експертною спеціальністю

11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»*

1. Предмет дослідження судово-економічної експертизи.
2. Експертні дослідження операцій по нарахуванню та виплаті заробітної плати.
3. Спеціальні методи дослідження, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз.
4. Алгоритм проведення судово-економічної експертизи.
5. Спеціальні методи судово-економічної експертизи, способи та прийоми їх застосування.
6. Експертні дослідження операцій з грошовими коштами в касі підприємства та на рахунках у банках.
7. Експертні дослідження операцій з грошовими коштами в касі підприємства та на рахунках у банках.
8. Експертні дослідження нестач та лишків товарно-матеріальних цінностей.
9. Експертні дослідження фінансово-господарських операцій щодо відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.
10. Акцизний податок. Платники податку, об'єкти оподаткування, база оподаткування.
11. Особливості бухгалтерського обліку бюджетних установ.
12. Об'єкти дослідження судово-економічної експертизи.
13. Експертні дослідження фінансово-господарських операцій, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток.
14. Експертні дослідження заборгованості за взаєморозрахунками між суб'єктами господарювання.
15. Первинні облікові документи та реєстри бухгалтерського обліку. Вимоги до їх оформлення.
16. Фінансова звітність підприємства. Загальні вимоги до фінансової звітності.
17. Експертні дослідження розміру безпідставно виплаченої та списаної по касі^{*} заробітної плати з урахуванням висновків почеркознавчої експертизи.
18. Експертні дослідження операцій зі сплати орендної плати за землю.
19. Порядок проведення інвентаризації активів і зобов'язань та оформлення її результатів.
20. Основні етапи експертного дослідження нестачі грошових коштів у касі підприємства.

⁵⁵ Для фахівців, котрі мають намір вперше набути кваліфікації судового експерта. Орієнтовний перелік питань отримано від Міністерства юстиції України (№ 825/Г-25380/6.4 від 29.09.2020). Текст наведено із збереженням лексики оригіналу.

^{*}Увага! Перелік містить відхилення від лексичних мовних норм (прим. ред.).

21. Для обліку яких товарно-матеріальних цінностей призначено позабалансові рахунки?
22. Експертні дослідження повноти нарахування та сплати податку на землю.
23. Спрощена система оподаткування. Єдиний податок.
24. Бухгалтерський облік. Мета й основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності.
25. Експертні дослідження обґрунтованості витрат на вілрядження працівників підприємства.
26. Перелік документів, необхідних для проведення експертного дослідження, пов'язаного із нарахуванням та виплатою заробітної плати.
27. Первинні облікові документи й реєстри бухгалтерського обліку. Вимоги до їх оформлення.
28. Експертні дослідження фінансово-господарських операцій з одержання, зберігання, виготовлення та реалізації товарно-матеріальних цінностей.
29. Облік готової продукції, товарів та їх реалізації.
30. Податок на прибуток підприємств. Порядок обчислення та сплати податку на прибуток підприємств.
31. Основні завдання експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності.
32. Які способи перевірки документів включає метод документальної перевірки?
33. Який нормативний акт визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні?
34. Що входить до складу фінансової звітності підприємства?
35. Які способи перевірки документів включає метод документальної перевірки?
36. Чи відноситься до компетенції експерта-економіста надання оцінки діям посадових осіб?
37. Основні етапи дослідження податку на землю.
38. Основні етапи дослідження розміру орендної плати за землю.
39. Експертні дослідження операцій оподаткування доходів фізичних осіб.
40. Основні етапи дослідження заборгованості за взаєморозрахунками між суб'єктами господарювання.
41. Компетенція судового експерта-економіста при проведенні судових експертиз, пов'язаних із повнотою та правильністю нарахування і сплати податків та інших обов'язкових платежів.
42. Спеціальні методи судової експертизи, способи та прийоми її застосування.
43. Документи, необхідні для проведення експертного дослідження, пов'язаного повнотою та правильністю нарахування і сплати податків.
44. Визначення та облік фінансових результатів.
45. Вимоги до оформлення первинних облікових документів та реєстрів бухгалтерського обліку.

Перелік питань для перевірки знань за експертною спеціальністю

11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій»*

1. Предмет, об'єкти й методи дослідження судово-економічної експертизи.
2. Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз.
3. Склад та елементи фінансової звітності.
4. Основні завдання експертизи документів про економічну діяльність підприємств та організацій.
5. Спеціальні методи судово-економічної експертизи, способи та прийоми їх застосування.
6. Особливості обліку бюджетних установ та поняття цільового використання бюджетних коштів.
7. Поняття недоотриманого доходу (упущеної вигоди).
8. Методи економічного аналізу.
9. Експертні дослідження основних економічних показників (ліквідності, платоспроможності й прибутковості тощо) стану господарсько-фінансової діяльності підприємства.
10. Яким чином показники ліквідності, платоспроможності й прибутковості характеризують стан фінансово-господарської діяльності підприємства?
11. Експертні дослідження, пов'язані із визначенням суми внеску до статутного фонду суб'єкта господарювання та розрахунку розміру частини майна, що підлягає поверненню учаснику, який вибув зі складу засновників.
12. Експертні дослідження, пов'язані з визначенням можливості виплати заробітної плати на підприємстві.
13. Мінімальна заробітна плата й прожитковий мінімум.
14. Експертні дослідження цільового використання бюджетних коштів.
15. Експертні дослідження розрахунків пенсійних виплат громадянам.
16. Експертні дослідження по виявленню ознак доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства підприємства.
17. Експертні дослідження, пов'язані з визначенням заборгованості підприємств по виплаті заробітної плати.
18. Експертні дослідження недоотриманого доходу (упущеної вигоди) підприємства.
19. Визначення поняття недоотриманого доходу (упущеної вигоди).
20. Експертні дослідження, пов'язані з визначенням розміру орендної плати за землю.
21. Особливості проведення економічних досліджень, пов'язаних із цільовим використанням бюджетних коштів.
22. Поняття «нецільового використання бюджетних коштів».
23. Експертні дослідження операцій, що пов'язані з обігом цінних паперів.
24. Експертні дослідження собівартості виготовленої продукції.

*Перелік містить граматичні й лексичні відхилення від мовних норм (прим. ред.).

25. Фінансова звітність. Склад фінансової звітності й загальні вимоги.
26. Баланс. Зміст і загальні вимоги до його складання.
27. Нормативно-правове регулювання виходу учасника із складу засновників товариства з обмеженою відповідальністю.
28. Кошторис бюджетної установи. Вимоги до його складання.
29. Визначення ознак фіктивного банкрутства.
30. Облік праці та її оплати.
31. Порядок обчислення середньої заробітної плати.
32. Що підпадає під поняття «власний капітал»?
33. У якій формі фінансової звітності вказується фінансовий результат відповідного періоду?
34. Що підпадає під поняття «бюджетна класифікація»?
35. Що означає характеристика фінансового стану «платоспроможність»?
36. Перелік документів, необхідних для проведення розрахунку частки майна засновника при його виході з учасників товариства.
37. Основні етапи дослідження недоотриманого доходу (упущеної вигоди).
38. Що означає характеристика фінансового стану «ліквідність»?
39. Компетенція судового експерта-економіста при проведенні судових експертиз, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів.
40. Принципи формування фінансової звітності й розкриття інформації.
41. Формування та облік витрат виробництва.
42. Основні етапи дослідження розрахунків з дебіторами та кредиторами.
43. Склад та елементи Балансу (звіту про фінансовий стан) підприємства.
44. Склад та елементи звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід).
45. Перелік документів, необхідних для проведення експертного дослідження по виявленню ознак доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства підприємств.

Перелік питань для перевірки знань за експертною спеціальністю

11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій»*

1. Основні завдання експертизи документів фінансово-кредитних операцій.
2. Перелік документів, необхідних для проведення експертного дослідження по визначенню розміру заборгованості за кредитною угодою.
3. Методи судово-економічної експертизи.
4. Алгоритм дослідження відповідності документального оформлення операцій банку з надання кредитів, повноти нарахування і сплати відсотків та інших платежів за користування кредитами позичальником за кредитною угодою вимогам чинного законодавства.
5. Методи та прийоми дослідження відповідності документального оформлення операцій банку з надання кредитів, повноти нарахування і сплати відсотків та інших платежів за користування кредитами позичальником за кредитною угодою вимогам чинного законодавства.
6. Експертні дослідження розміру заборгованості позичальника за кредитним договором.

7. Методи та прийоми дослідження з визначення розміру заборгованості позичальника за кредитним договором.

8. Алгоритм дослідження розміру збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю та сума), в результаті неповернення кредиту за угодою.

9. Методи та прийоми дослідження розміру збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю та сума), в результаті неповернення кредиту за угодою.

10. Алгоритм дослідження цільового використання кредитних коштів за угодою.

11. Методи та прийоми дослідження цільового використання кредитних коштів за угодою.

12. Алгоритм дослідження фінансово-кредитних операцій щодо внесення вкладником коштів за депозитним договором до банківської установи.

13. Методи та прийоми дослідження внесення вкладником коштів за депозитним договором до банківської установи.

14. Алгоритм проведення судово-економічних досліджень з питань іпотечного кредитування фізичних та юридичних осіб.

15. Методи та прийоми дослідження іпотечного кредитування фізичних і юридичних осіб.

16. Алгоритм дослідження надання кредиту фізичним та юридичним особам у формі відновлюваної і невідновлюваної кредитної лінії та овердрафту.

17. Методи та прийоми дослідження надання кредиту фізичним і юридичним особам у формі відновлюваної та невідновлюваної кредитної лінії.

18. Алгоритм дослідження кредиту фізичним та юридичним особам в формі овердрафту.

19. Методи та прийоми дослідження надання кредиту фізичним і юридичним особам у формі овердрафту.

20. Алгоритм проведення дослідження обґрунтованості договірного списання банками коштів з рахунків клієнтів.

21. Методи та прийоми дослідження обґрунтованості договірного списання банками коштів з рахунків клієнтів.

22. Алгоритм дослідження кредитних договорів з різними видами платежу основної суми боргу (тіла кредиту) та процентів за користування кредитом: ануїтетний платіж та диференційований (класичний) платіж.

23. Алгоритм проведення дослідження з питань визначення сукупної вартості кредиту, реальної процентної ставки за кредитом.

24. Методи та прийоми дослідження визначення сукупної вартості кредиту, реальної процентної ставки за кредитом.

25. Алгоритм дослідження нестач і лишків коштів у касі (сховищі) банківської установи.

26. Методи та прийоми дослідження нестач та лишків коштів у касі (сховищі) банківської установи.

27. Алгоритм дослідження вартості активів (майна) у підприємства (позичальника), наданого в заставу за кредитною угодою.
28. Методи та прийоми дослідження вартості активів (майна) у підприємства (позичальника), наданого в заставу за кредитною угодою.
29. Види кредитів та основні принципи кредитування.
30. Нормативно-правове регулювання діяльності банківської установи.
31. Предмет дослідження судово-економічної експертизи.
32. Об'єкти дослідження судово-економічної експертизи.
33. Нормативно-правове регулювання визначення критеріїв неплатоспроможності банківської установи.
34. Методи та прийоми, які використовуються при проведенні експертних досліджень, пов'язаних із видачею банками коштів з каси.
35. Первинні банківські документи та їх класифікація.
36. Компетенція судового експерта при проведенні досліджень фінансово-кредитних операцій банківської установи.
37. Спеціальні методи, способи та прийоми, які необхідно застосовувати експерту при проведенні дослідження.
38. Банківська система України.
39. Банківські рахунки, їх види та характеристика.
40. Нормативно-правове регулювання ведення бухгалтерського обліку банківською установою.
41. Перелік документів, необхідних для проведення експертного дослідження з визначення сукупної вартості кредиту й реальної процентної ставки за кредитом.
42. Поняття сукупної вартості кредиту та реальної процентної ставки за кредитом.
43. Перелік документів, необхідних для вирішення питання, пов'язаного із документальним підтвердженням суми внесення вкладником коштів за депозитним договором до банківської установи.
44. Перелік документів, необхідних для вирішення питання, пов'язаного із визначенням розміру заборгованості позичальника за кредитним договором.
45. Яким нормативним актом визначено структуру банківської системи, економічні, організаційні й правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків.

ПЕРЕЛІК
науково-технічних та довідкових літературних джерел,
що використовуються під час проведення
судової економічної експертизи⁵⁶

1. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса (11–12 листопада 2008 р.) / Ред. кол. : М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін.; М-во юстиції України, Харків. наук.-досл. Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса.– Харків, 2008. – 368 с.
2. Арзуманян Т.М. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел / Т.М. Арзуманян, В.Г. Танасевич. – Москва : Юрид. лит., 1975. – 120 с.
3. Актуальные проблемы развития судебно-бухгалтерских экспертиз: сб. науч. трудов / Ред. кол. : А.И. Винберг, Г.П. Прошина, В.Д. Арсеньев и др. – Москва : ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 11. – 158 с.
4. Актуальные вопросы судебно-бухгалтерской экспертизы: сб. науч. трудов / ред. кол.: А.И. Винберг, Г.П. Прошина, В.И. Барынина и др. – Москва : ВНИИСЭ, 1978. – Вып. 34. – 100 с.
5. Бібліографічний покажчик: наукові публікації співробітників Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса (1993 – 1997) / Уклад. : Н.М. Чуйкова, В.В. Хоша. – Харків : ХНДІСЕ, 2008. – 224 с.
6. Водоп'ян Н.Ф. Словник термінів судово-економічної експертизи: звіт з наук.-дослід. роботи / Н.Ф. Водоп'ян, Н.О. Кушакова та ін. – Дніпропетровський НДІСЕ, 2004.
7. Грешников П.Я. Особенности исследования бухгалтерских операций по делам о хищениях в заготовительных предприятиях потребительской кооперации (методическое письмо) / П.Я.Грешников. – Алма-Ата, 1978. – 44 с.
8. Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Застосування законодавства про банківську діяльність / Відп. ред. І.Б. Шицький. – Київ : Ін Юре, 2005. – 360 с.
9. Дондик Н.Я. Аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств: метод. реком. / Н.Я. Дондик, Г.О. Душейко. – Запоріжжя : Юридичний ін-т МВС України, 2005. – 77 с.
10. Дячишин Я.В. Методичні рекомендації з проведення судово-економічних досліджень при розслідуванні і попередженні злочинів та інших правопорушень в нових умовах господарювання: звіт з наук.-дослід. роботи / Я.В. Дячишин. – Львівський НДІСЕ, 1998.

⁵⁶ Додаток 14 до наказу Міністерства юстиції України від 30.07.2010 № 1722/5 «Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз» (станом на 01.03.2020).

11. Дячишин Я.В. Методичні рекомендації з підготовки матеріалів при призначенні судово-бухгалтерської експертизи: звіт з наук.-дослід. роботи / Я.В. Дячишин. – Львівський НДІСЕ, 1999.
12. Дячишин Я.В. Методичні рекомендації для слідчих та судів про особливості досліджень фінансово-господарських операцій судово-економічною експертизою: звіт з наук.-дослід. роботи / Я.В. Дячишин. – Львівський НДІСЕ, 2000.
13. Мінаєва О.О. Методичні рекомендації по визначенню ринкової вартості товару в країні його придбання на момент перетинання митного кордону України: звіт з наук.-дослід. роботи / О.О. Мінаєва. – Одеський НДІСЕ, 2009.
14. Іващенко Р.О. Теоретичні та методичні рекомендації проведення судово-бухгалтерських експертиз по цивільних справах по економіко-трудовах суперечках, що розглядаються судами: звіт з наук.-дослід. роботи / Р.О. Іващенко та ін. – Донецький НДІСЕ, 2000.
15. Камлик М.І. Судова бухгалтерія: підруч. для вищ. навч. закл. / М.І. Камлик. – Київ : Атіка, 2000. – 336 с.
16. Маленкова І.С. Методичні рекомендації «Роль та місце судово-бухгалтерської експертизи в організації профілактичної роботи по попередженню корумпованої економічної злочинності»: звіт з наук.-дослід. роботи / І.С. Маленкова. – Одеський НДІСЕ, 2000.
17. Мамед-заде Н.Б. Методика исследований бухгалтерских операций по делам о хищениях в организациях и предприятиях общественного питания (методическое письмо) / Н.Б. Мамед-заде. – Баку, 1979. – 32 с.
18. Назначение и производство судебных экспертиз: пособие для следователей, судей и экспертов / [Л.М. Авилина, Л.Д. Беляева, М.С. Брайнин и др.]; отв. ред. Г.П. Аринушкин. – Москва : Юрид. лит., 1988. – 320 с.
19. Особливості судово-експертного дослідження пільгових господарських операцій: метод. рекомендації / К.В. Капустник, О.В. Аніщенко, О.М. Васильченко, І.В. Губанова та ін.; Мін-во юст. України, Харків. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса.– Харків : ХНДІСЕ, 2009. – 84 с.
20. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні: матеріали наук.-практ. конференції / ред. колегія: М.Л. Цимбал, Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.В. Лук'яненко та ін.; Мін-во юст. України, Харків. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, Кримське відділення – Сімферополь, 2000. – 152 с.
21. Пошюнас П. Применение бухгалтерских познаний при расследовании и предупреждении преступлений / П. Пошюнас. – Вильнюс : Минтис, 1977. – 200 с.
22. Пошюнас П. Судебная ревизия и судебно-экономические экспертизы / П. Пошюнас. – Вильнюс : Минтис, 1990. – 232 с.
23. Ромашов А.М. Методы судебно-бухгалтерской экспертизы (курс лекций) / А.М. Ромашов. – Москва : ВНИИСЭ, 1975. – 116 с.

24. Рудницький В.С. Судово-бухгалтерська експертиза за економічних правопорушень (опорний конспект): навч. посіб. / В.С. Рудницький, Р.Ф. Бруханський, П.Я. Хомин. – Київ : Професіонал, 2004. – 304 с.
25. Судебно-бухгалтерская экспертиза: учеб. пособ. / В.Д. Поникаров, И.В. Ялдин, М.В. Стаматина, Ж.О. Андрейченко. – Харьков : Арсис, 2002. – 240 с.
26. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. матер. міжнародної наук.-практ. конференції / ред. колегія: М.Л. Цимбал, М.І. Панов, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін.; Мін-во юст. України, Харків. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, Акад. правових наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого.– Харків : Право, 2002. – Вип. 2. – 656 с.
27. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матер. (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / ред. колегія: А.П. Заєць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін.; Мін-во юст. України, Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2003. – Вип. 3. – 592 с.
28. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць / ред. кол.: М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін.; Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2008. – Вип. 8. – 656 с.
29. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – Москва : Юридическая литература, 1979. – 168 с.
30. Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы: сб. науч.-практ. матер. (к 10-летию основания Крымского отделения Харьковского НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С. Бокариуса) / ред. колегія: М.Л. Цимбал, Э.Б. Симакова-Ефремян, В.В. Лукьяненко и др.; Мин-во юст. Украины, Харьк. науч.-исслед. ин-т судебных экспертиз им. Засл. проф. Н.С. Бокариуса, Крымское отделение.– Симферополь : 2000. – 320 с.
31. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань з оподаткування окремих видів діяльності підприємств: звіт про НДР (заключ.): Дніпропетровський НДІСЕ; кер. Н. Водоп'ян; викон.: Н. Кушакова, В. Федчишина, В. Світлоока [та ін.]. – Дніпропетровськ, 20. – 363 арк. – Бібліогр.: с. 354. – № ДР 0109Г001301.

Навчальне видання

Гресь Наталія Леонідівна
Недоступ Катерина Костянтинівна

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ
СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Навчальний посібник

Редактор О.Н. Ільченко

Підп. до друку 24.11.2020. Формат 30×42/4.
Папір офсетний. Ризографія. Ум. друк. арк. 9,0.
Обл.-вид. арк. 11,6. Тираж 100 пр. Зам.

Підготовлено до друку та видруковано
в Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1842 від 11.06.2004 р.
49005, м. Дніпро, просп. Д. Яворницького, 19.